

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ:

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У НОМЕРІ:

- **СУСПІЛЬНА ДУМКА**

Хто за що відповідає в громаді

- **ЕКСПЕРТНИЙ КОМЕНТАР**

Конституційні права людини і російсько-українська війна (2022–2026)

Доступ до правосуддя: коли запобіжний захід стає інструментом покарання

№ 10 жовтень 2026

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА БІБЛІОТЕКА
СЛУЖБА ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ (СІАЗ)

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ:

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

№ 10 (149) 2026

(1 жовтня – 31 жовтня)

Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів

Додаток до журналу
«УКРАЇНА: ПОДІЇ, ФАКТИ, КОМЕНТАРІ»

Редакційна колегія:
Л. Дубровіна, член-кореспондент НАН України, генеральний директор НБУВ (головний редактор);

Ю. Половинчак, керівник НЮБ (заступник головного редактора);
Н. Іванова, зав. аналітично-прогностичного відділу НЮБ;
Н. Кушакова-Костицька, пров. наук. співроб. Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України;
В. Бондаренко, ст. наук. співроб. НЮБ

Заснований у 2014 році
Видається один раз на місяць

Передрук – тільки з дозволу редакції

З повнотекстовою версією видання
можна ознайомитись на сайті
Центру досліджень соціальних комунікацій
nbuviap.gov.ua

© Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2026

Київ 2026

ЗМІСТ

НОВИНИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ 3

КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ УКРАЇНИ
TRANSPARENCY INTERNATIONAL: Законопроєкт про органи самоорганізації населення: аналіз євроінтеграційної ініціативи 9

СУСПІЛЬНА ДУМКА
А. Славицька, Судово-юридична газета: Хотіти більшого. Що не так із висновком Венеційської комісії щодо іноземців, які обиратимуть членів ВККС 20
Судово-юридична газета: ВРП підміняє персональну відповідальність колективною: дисциплінарна рулетка для суддів 24
Lexinform: Цифровізація судів на папері: як ДСА України переписала строки власної дорожньої карти 27
Судово-юридична газета: Паспорт Румунії обернувся втратою громадянства України: чому не допоміг новий закон і що враховують суди 30
О. Шуляк, Економічна правда: Хто за що відповідає в громаді 32

ПОЗИЦІЯ ВЛАДИ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ 35

ЕКСПЕРТНИЙ КОМЕНТАР
Речицький В.
Конституційні права людини і російсько-українська війна (2022–2026) 38
Ставнійчук М.
Доступ до правосуддя: коли запобіжний захід стає інструментом покарання 58
Шевчук О.
Санкції США проти МКС: чи дотягнеться правосуддя до путіна 60

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ 62

НОВИНИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Упродовж 2–3 жовтня 2026 року відбувся фаховий семінар, присвячений питанням юридичної аргументації та конституційного аналізу. У заході взяли участь судді Конституційного Суду України, члени Науково-консультативної ради Конституційного Суду України (НКР), провідні науковці та міжнародні експерти.

Під час дводенного заходу учасники обговорили актуальні питання юридичної аргументації у рішеннях Суду, підходи до їх структурування, особливості здійснення конституційного провадження, а також сучасні тенденції розвитку конституційної юриспруденції в Україні.

Із вітальними промовами до учасників звернулися виконувач обов'язків Голови Конституційного Суду України Олександр Петришин, голова Науково-консультативної ради Олександр Скрипнюк, старший проєктний співробітник Програми підтримки ОБСЄ для України Дмитро Мазурок та заступниця голови НКР, завідувачка кафедри конституційного права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка Олена Бориславська. Вітальну сесію модерувала суддя Конституційного Суду України, голова Постійної комісії з питань наукового забезпечення Конституційного Суду України Оксана Грищук.

До професійного обговорення долучилися судді Конституційного Суду України Віктор Городовенко, Олександр Водянніков, Оксана Грищук, Віктор Кичун, Василь Лемак, Олег Первомайський, Сергій Різник, Петро Філюк, Галина Юровська.

Програма заходу охопила чотири тематичні сесії.

Перша – була присвячена, зокрема, використанню практики Суду Європейського Союзу як засобу аргументації рішень Конституційного Суду України та ролі правової доктрини у формуванні юридичної позиції Суду.

У межах другої сесії учасники обговорили вимоги до рішень Конституційного Суду України, підходи до їх структурування, а також співвідношення дискреції Суду у визначенні структури рішень КСУ із вимогами статті 19 Конституції України.

Головною темою третьої сесії було питання забезпечення безперервності конституційного провадження в умовах неповного складу Конституційного Суду України. Зокрема, учасники розглянули особливості відводів і самовідводів суддів Конституційного Суду України, а також питання продовження повноважень судді КСУ в контексті балансу між конституційними строками та потребою безперервного здійснення конституційного правосуддя.

Під час четвертої сесії увагу було зосереджено на актуальних тенденціях розвитку конституційної юриспруденції та підходах, сформованих Конституційним Судом України упродовж 2026 року.

Модераторами сесій виступили судді КСУ Олександр Водянніков, Віктор Городовенко, Оксана Грищук, Сергій Різник.

Фахове обговорення стало майданчиком для відкритого професійного обміну думками щодо сучасних підходів до юридичної аргументації, підготовки і структури судових рішень, а також актуальних питань конституційного провадження. Учасники наголосили на важливості проведення таких заходів задля посилення інституційної спроможності Конституційного Суду України, а також створення глибокого доктринального підґрунтя для підвищення якості юридичної аргументації його рішень.

Семінар відбувся за сприяння проєкту ОБСЄ «Посилення Конституційного правосуддя: зміцнення потенціалу Конституційного Суду України для просування гендерної рівності, прав людини та верховенства права» ***(Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (https://ccu.gov.ua/novyna/yurydychna-argumentaciya-rishen-vidbulysya-ekspertni-dyskusiyi-z-naukovo-konsultatyvnoyu). – 2026. – 7.10).***

8 жовтня 2026 року відбулася тематична онлайн-лекція «Щодо гарантій апеляційного

оскарження для захисту майнових прав на стадії досудового розслідування у контексті Рішення Конституційного Суду України від 21 липня 2026 року № 8-р(II)/2026» за участі суддів Конституційного Суду України.

Захід зібрав широку аудиторію: представників Національної школи суддів України, юристів-практиків, адвокатів, прокурорів, суддів судів системи судоустрою, науковців, викладачів, аспірантів, студентів закладів вищої освіти та слухачів Малої академії наук.

Лекторами заходу виступили судді Конституційного Суду України Галина Юровська та Олег Первомайський (суддя-доповідач у справі).

Під час лекції було детально розглянуто Рішення № 8-р(II)/2026 за конституційною скаргою Гудиренка Сергія Володимировича щодо відповідності Конституції України частини третьої статті 307, частин першої, другої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України (далі – Кодекс).

У справі порушувалося питання ефективності судового захисту майнових прав особи, у якої під час досудового розслідування було тимчасово вилучено майно, однак воно не було арештовано у визначеному законом порядку та його тривалий час не повертали власникові.

Дослідивши питання, порушені в конституційній скарзі, Суд визнав неконституційними частину третю статті 307, частини першу, другу статті 309 Кодексу в тім, що вони не визначають права на апеляційне оскарження під час досудового розслідування ухвали слідчого судді про відмову в задоволенні скарги на бездіяльність слідчого чи прокурора, яка полягає в неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами статті 169 Кодексу.

Під час заходу судді ознайомили слухачів зі змістом Рішення, навели обґрунтування суб'єкта права на конституційну скаргу, окремі позиції з рішень Європейського суду з прав людини. Також було висвітлено юридичні позиції, сформовані в Рішенні, а також ті, які Суд застосував в попередніх рішеннях.

Лектори звернули увагу на співвідношення гарантії апеляційного перегляду справи, закріпленої у статті 129 Конституції України, та можливості апеляційного оскарження окремих процесуальних рішень під час досудового розслідування. Було наголошено, що Конституція України гарантує право на апеляційний перегляд справи, водночас щодо окремих процесуальних рішень таке право не є безумовним. У кожному конкретному випадку має бути оцінено, чи забезпечує визначений законом механізм захист інших конституційних прав особи.

Було акцентовано увагу на тому, що у справі, яка стала підставою для конституційного провадження, досудове розслідування тривало понад десять років, водночас особа не мала процесуального статусу підозрюваного чи обвинуваченого та не могла скористатися можливістю подати заперечення проти відповідної ухвали слідчого судді під час підготовчого провадження, оскільки досудове розслідування не було завершено. За таких обставин відсутність можливості апеляційного перегляду фактично позбавляла особу ефективного засобу захисту її майнових прав.

Також було роз'яснено значення контексту під час перевірки приписів кримінального процесуального законодавства на відповідність Конституції України. Зазначено, що одна й та сама законодавча норма може бути предметом конституційного контролю в різних справах, однак висновок щодо її конституційності залежить від конкретного нормативного та фактичного контексту. Саме тому в Рішенні детально окреслено умови, за яких відповідне законодавче регулювання визнано неконституційним.

Окрему увагу було приділено принципу відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та обов'язку держави створити належні правові механізми для реального й ефективного здійснення конституційних прав і свобод. У цьому контексті було зазначено, що втручання держави у право власності та інше добровільне володіння має ґрунтуватися на законі, переслідувати правомірну мету та відповідати вимозі домірності.

Під час лекції також проаналізовано міжнародні стандарти захисту права власності

та права на ефективний засіб юридичного захисту, практику Європейського суду з прав людини, а також окремі підходи конституційних судів європейських держав. Наголошено на потребі забезпечення справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та захистом основоположних прав особи, а також на недопустимості покладення на неї індивідуального та надмірного тягаря.

На завершення було наголошено, що Верховна Рада України має певне поле розсуду у визначенні випадків апеляційного оскарження ухвал слідчого судді, однак такий розсуд є обмеженим. Законодавче регулювання має відповідати конституційним цінностям і принципам, забезпечувати ефективний судовий захист та не допускати непропорційного обмеження прав людини.

До Рішення додано окрему думку судді Конституційного Суду України Віктора Городовенка, у якій викладено міркування і висновки щодо основних його аспектів ***(Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (https://ccu.gov.ua/novyna/garantiyi-apelyaciynogo-oskarzhennya-dlya-zahystu-maynovyh-prav-na-stadiyi-dosudovogo-0). – 2026. – 8.10).***

16 жовтня 2026 року з нагоди 30-ї річниці створення Конституційного Суду України відбувся міжнародний конституційний форум «Конституційний Суд України: забезпечення верховенства Конституції та захисту конституційних прав в умовах глобальних викликів».

Форум, організований Конституційним Судом України за підтримки Офісу Ради Європи в Україні та Програми підтримки ОБСЄ в Україні, проходив у змішаному форматі. До його роботи долучилися судді Конституційного Суду України, судді КСУ у відставці, провідні науковці, національні й міжнародні експерти, представники органів публічної влади та провідних закладів вищої освіти, які спільно проаналізували ключові виклики, що постають перед органом конституційного контролю в умовах сьогодення.

Урочистий захід відкрив виконувач обов'язків Голови Конституційного Суду України Олександр Петришин. У своїй вітальній промові він зазначив, що тридцятиріччя Конституційного Суду України є не лише ювілейною датою, а й нагодою осмислити пройдений шлях розвитку конституційної юстиції, становлення інституційних засад конституційного контролю, формування юридичних позицій Суду та накопичення професійного досвіду.

Окреслюючи ключові здобутки Суду, Олександр Петришин поінформував про прийняття окремих доленосних рішень КСУ, затвердження Правил професійної етики судді КСУ, відзначив вагомий внесок суддів у підготовку наукових праць, а також звернув увагу на впровадження європейського формату щорічної інформаційної доповіді КСУ. Окремий акцент у промові було зроблено на виданні, що містить огляд рішень КСУ. Ці рішення мають фундаментальне значення для розвитку конституційного права та правової системи держави, відображають багатогранну діяльність Суду і широту питань, які ставали предметом конституційного контролю протягом трьох десятиліть.

Олександр Петришин звернув увагу на те, що перше рішення, ухвалене Конституційним Судом України після початку повномасштабного вторгнення держави-агресора, стосувалося захисту прав військовослужбовців. Він наголосив, що, попри війну та виклики воєнного часу, Конституція України продовжує діяти, а Конституційний Суд України – здійснювати свої повноваження, забезпечуючи захист основ конституційного ладу та прав людини.

Із вітальною промовою до учасників форуму звернувся представник Президента України в Конституційному Суді України Сергій Дембовський. Від імені Президента України Володимира Зеленського привітав колектив Конституційного Суду України з річницею створення інституції. Він наголосив, що становлення органу конституційної юрисдикції нерозривно пов'язане з утвердженням держави на засадах європейського конституціоналізму, а сформовані ним юридичні підходи щодо верховенства права, народовладдя та прав людини сприяють зміцненню демократичного

конституційного ладу й реалізації європейського вибору України. Особливу увагу приділив здійсненню конституційного контролю в умовах воєнного стану, підкресливши, що й під час повномасштабної війни Суд забезпечує дієвість Основного Закону та захищає фундаментальні конституційні цінності і права людини.

У вітальних виступах Голова Офісу Ради Європи в Україні Валентіна Фалько та керівниця проєктного напряму «Україна та В'єтнам» Німецького фонду міжнародного правового співробітництва (IRZ) Анґела Шмайнк висловили солідарність із Українським народом і підтвердили непохитну підтримку Конституційного Суду України у впровадженні європейських правових стандартів та зміцненні інституційної незалежності. Під час виступів спікери підкреслили, що конституційне правосуддя безпосередньо впливає на щоденне життя громадян, захист їхньої гідності та довіру до демократичних інституцій, навіть у надскладних умовах війни. Представниці міжнародних організацій наголосили на багаторічній співпраці Ради Європи та Німецького фонду міжнародного правового співробітництва з Конституційним Судом України.

На важливості утвердження верховенства права та захисту прав людини акцентували у своїх виступах Голова Верховного Суду Станіслав Кравченко та заступниця Міністра юстиції України Людмила Кравченко. Станіслав Кравченко відзначив вагому роль конституційного правосуддя у забезпеченні балансу між інтересами національної безпеки та захистом прав і свобод людини у час складних випробувань для нашої країни. Людмила Кравченко, яка виступила з вітальним словом від імені Міністра юстиції України Дениса Маслова, зазначила, що сформовані Судом юридичні позиції сприяли становленню конституційно-правової доктрини, визначенню змісту конституційних гарантій та формуванню правових орієнтирів для органів публічної влади і громадянського суспільства.

На тісному взаємозв'язку розвитку конституційної юстиції та юридичної науки наголосили Президент НАПрН України Володимир Журавель та Директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, голова Науково-консультативної ради КСУ Олександр Скрипнюк. Володимир Журавель відзначив ключову роль Конституційного Суду України в утвердженні правової держави, підкресливши вагомий внесок вчених-правознавців у розбудову доктринальних засад конституційного правосуддя і важливість багаторічної співпраці Академії із Судом. Зі свого боку, Олександр Скрипнюк відзначив значущу роль Науково-консультативної ради КСУ як майданчика взаємодії суддів і науковців. За його словами, складність конституційно-правових питань, які постають перед Судом, потребує не лише глибокого знання законодавства, а й ґрунтовного наукового осмислення конституційних принципів, цінностей і правових категорій.

Програма форуму охопила широкий спектр фахових дискусій, розподілених за двома ключовими напрямами.

Перша пленарна сесія «Історія становлення інституції» була присвячена історичній ретроспективі становлення органу конституційної юрисдикції в Україні та еволюції його ролі у правовій системі.

Модерував сесію суддя Конституційного Суду України Василь Лемак, який відзначив, що за три десятиліття Конституційний Суд України став однією з найважливіших гарантій дотримання Конституції України та важливим чинником у взаємодії між органами державної влади. Промовець зазначив, що розвиток української державності останніх тридцяти років значною мірою можна простежити через рішення Суду, які зокрема стосувалися фундаментальних питань конституційного ладу, народовладдя, прав людини, референдуму, а також стратегічного курсу України на членство в ЄС і НАТО.

Учасники зосередилися на ключових етапах становлення та розвитку конституційної юстиції в Україні, еволюції ролі Суду та викликах, що визначали його діяльність у різні періоди. До обговорення долучилися судді КСУ у відставці Андрій Стрижак та Віктор Колісник, які поділилися власним професійним

досвідом роботи в Суді, згадали складні періоди його інституційного становлення та умови, у яких доводилося здійснювати конституційне судочинство. Окрему увагу доповідачі приділили знаковим рішенням Конституційного Суду України та сформованим упродовж попередніх років юридичним позиціям, які вплинули на розвиток конституційної доктрини, захист прав і свобод людини, утвердження верховенства Конституції та формування правових орієнтирів для держави і суспільства. У виступах також ішлося про значення інституту конституційної скарги, роль Суду у врегулюванні складних конституційно-правових питань, а також про особливості підготовки й ухвалення рішень як результату глибокої професійної дискусії та пошуку балансу між конституційними цінностями.

Судді Конституційного Суду України Ольга Совгиря та Олег Первомайський акцентували на сучасних викликах, що постають перед конституційним правосуддям, зокрема, необхідності забезпечення дієвості Конституції в умовах повномасштабної війни, збереженні балансу між потребами обороноздатності держави та захистом прав людини, а також посиленні євроінтеграційної складової у практиці Суду. Спікери наголосили, що подальший розвиток Конституційного Суду України має ґрунтуватися на наступності його юридичних позицій, професійній незалежності та здатності відповідати на нові виклики, які постають перед державою і суспільством.

У центрі обговорення другої сесії «Конституція і Європа» були питання інтеграції України до європейського правового простору. Засідання модерував суддя Конституційного Суду України Віктор Городовенко, а серед доповідачів – ректор Національної школи суддів Микола Оніщук та судді КСУ Юрій Барабаш, Олександр Водянніков, Алла Олійник, Галина Юровська.

Суддя Конституційного Суду України Віктор Городовенко, розвиваючи думку Генерального секретаря Ради Європи Алена Берсе, зазначив, що закріплені в Конституції України принципи та цінності є джерелом демократичної сили нашої держави та її права самостійно визначати власне майбутнє, тому жодна агресія рф не здатна зламати ці засади чи завадити її європейському вибору. Він також наголосив, що повністю поділяє позицію Голови ЄСПЛ Маттіаса Гійомара про те, що каталог прав Основного Закону України та положення Європейської конвенції з прав людини мають спільну ціннісну основу та єдиний правовий фундамент.

Під час сесії спікери розглянули стратегічні виклики конституційного правосуддя в контексті набуття Україною членства в Європейському Союзі. Наголошувалося, що рух України до ЄС не змінює основного призначення Конституційного Суду України – забезпечувати верховенство Конституції, захищати права людини, конституційні цінності та засади конституційного ладу. Учасники відзначили, що євроінтеграційний процес відкриває новий простір для судового діалогу, ширшого використання європейського правового досвіду та формування підходів, які поєднують національну конституційну ідентичність із загальноєвропейськими стандартами.

Окрему увагу учасники приділили цифровізації правосуддя, використанню асистивних технологій і штучного інтелекту. Було підкреслено, що впровадження таких інструментів має відбуватися не лише як технологічне оновлення, а передусім як засіб розширення доступу до правосуддя, підвищення його ефективності та забезпечення безперервності судочинства, особливо в умовах криз і воєнного стану.

У підсумку учасники дійшли спільної думки: подальший розвиток конституційного правосуддя в Україні має поєднувати європейську інтеграцію, збереження конституційної ідентичності, посилення захисту прав людини та готовність Суду відповідати на нові технологічні й суспільні виклики.

На завершення виконувач обов'язків Голови КСУ Олександр Петришин висловив щиру вдячність усім спікерам, модераторам і гостям за активну участь та конструктивний діалог, підкресливши, що подібні конституційні

форуми є потужним стимулом для розвитку правової культури та зміцнення конституційного ладу в Україні ***(Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (https://ccu.gov.ua/novyna/zabezpechennya-verhovenstva-konstytuciyi-ta-zahyst-prav-lyudyny-v-umovah-globalnyh-vyklykiv). – 2026. – 16.10).***

15 жовтня 2026 року відбулася тематична онлайн-лекція «Щодо конституційності процедури скасування запобіжного заходу для проходження військової служби у контексті Рішення Конституційного Суду України від 15 липня 2026 року № 7-р(II)/2026» за участі суддів Конституційного Суду України.

Захід зібрав широку аудиторію: представників Національної школи суддів України, юристів-практиків, адвокатів, прокурорів, суддів судів системи судоустрою, науковців, викладачів, аспірантів, студентів закладів вищої освіти та слухачів Малої академії наук.

Лекторами заходу виступили судді Конституційного Суду України Галина Юровська та Віктор Городовенко (суддя-доповідач у справі).

Під час лекції було детально розглянуто зміст Рішення Конституційного Суду України від 15 липня 2026 року № 7-р(II)/2026, ухваленого Другим сенатом Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Євгена Генієвського.

Предметом конституційного контролю у цій справі був абзац другий частини першої статті 616 Кримінального процесуального кодексу України (далі – Кодекс). Цим приписом установлено, що за результатами розгляду клопотання, передбаченого абзацом першим цієї частини, прокурор має право звернутися до слідчого судді або суду, який розглядає кримінальне провадження, з клопотанням про скасування цій особі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу.

За результатами розгляду справи Конституційний Суд України визнав абзац другий частини першої статті 616 Кодексу таким, що не відповідає Конституції України. Суд дійшов висновку, що встановлений механізм у взаємозв'язку з абзацом першим частини першої цієї статті фактично унеможливлював розгляд слідчим суддею або судом відповідного клопотання підозрюваного чи обвинуваченого без згоди прокурора.

Окрему увагу під час лекції було приділено особливостям правового регулювання, запровадженого в умовах воєнного стану. Зазначалося, що широкомасштабна збройна агресія російської федерації проти України об'єктивно зумовила необхідність запровадження у сфері кримінального процесу спеціальних юридичних механізмів, не характерних для правопорядку мирного часу. Водночас було зазначено, що навіть за таких умов законодавче регулювання має залишатися в межах конституційної моделі правосуддя, не нівелювати гарантій прав людини та відповідати принципу верховенства права.

У центрі обговорення перебувало питання доступу підозрюваного, обвинуваченого до суду для вирішення питання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою задля продовження та/або проходження військової служби. Було роз'яснено, що передбачений статтею 616 Кодексу механізм ставив можливість судового розгляду відповідного клопотання у залежність від ініціативи прокурора.

У цьому контексті було наголошено на взаємозв'язку права на свободу та особисту недоторканність із правом на судовий захист. Конституційний Суд України виходив із того, що саме суд є єдиним органом, уповноваженим здійснювати контроль за законністю втручання у право особи на свободу та особисту недоторканність, а інші форми контролю не можуть бути еквівалентом судового контролю у розумінні статті 29 Конституції України. Тому доступ особи до суду з питання, яке безпосередньо стосується її свободи, не може бути поставлений у залежність від волі органу чи посадової особи, яка не здійснює правосуддя.

Під час лекції також було проаналізовано процесуальну роль прокурора у встановленому

законодавцем механізмі. Лектори звернули увагу на те, що покладення саме на прокурора повноваження вирішувати, чи передавати відповідне клопотання сторони захисту на розгляд суду, фактично надавало йому функцію процесуального «фільтра». Водночас у разі звернення прокурора до суду з таким клопотанням змінювалася характерна для нього процесуальна роль: прокурор був заінтересований у задоволенні клопотання, що за своєю природою властивіше стороні захисту.

Значну увагу було приділено також принципу домірності як складникові принципу верховенства права. Було зазначено, що мета законодавчого регулювання, пов'язана із забезпеченням обороноздатності держави та можливістю залучення осіб до військової служби, є правомірною. Водночас наявність правомірної мети сама по собі не є достатньою для виправдання втручання у конституційні права. За словами суддів КСУ, обраний законодавцем засіб та процедура його реалізації мають бути придатними, потрібними і домірними щодо встановлених обмежень прав людини.

Під час обговорення лектори звернули увагу й на те, що Конституційний Суд України не заперечив самої можливості існування спеціального механізму скасування запобіжного заходу для проходження військової служби в умовах воєнного стану. Конституційно значущим, на їх переконання, стало саме питання процедури його реалізації та необхідності забезпечити особі безпосередній і результативний доступ до суду без попереднього погодження з боку сторони обвинувачення.

Окремо було роз'яснено правові наслідки Рішення. Так, Конституційний Суд України відтермінував втрату чинності неконституційним приписом на шість місяців із дня ухвалення Рішення. Такий підхід дає можливість законодавцеві врегулювати відповідну процедуру з урахуванням юридичних позицій Суду, не припиняючи одномоментно дії спеціального механізму, запровадженого для забезпечення потреб держави в умовах воєнного стану.

До Рішення додано окрему думку судді Конституційного Суду України Олександра Водяннікова, у якій викладено міркування і висновки щодо основних його аспектів ***(Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (https://ccu.gov.ua/novyna/skasuvannya-zapobizhnogo-zahodu-dlya-prohodzhennya-viyskovoyi-sluzhby-u-konteksti-rishennya). – 2026. – 21.10).***

КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ УКРАЇНИ

TRANSPARENCY INTERNATIONAL: Законопроєкт про органи самоорганізації населення: аналіз євроінтеграційної ініціативи

10 квітня 2026 року було зареєстровано в парламенті законопроєкт №15165 щодо покращення правових умов для діяльності органів самоорганізації населення.

Законопроєкт, поданий народними депутатами, пропонує викласти Закон України «Про органи самоорганізації населення» у новій редакції. 15 травня 2026 року Комітет ВРУ з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування рекомендував прийняти законопроєкт за основу. Водночас, Головне науково-експертне управління ВРУ підготувало висновок, в якому зазначено про невідповідність окремих положень законопроєкту Конституції України.

Основна мета ініціативи – виконати пункт 6.1 Дорожньої карти з питань функціонування демократичнАих інституцій, схваленої розпорядженням КМУ від 14 травня 2025 року

№475-р «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС». На виконання цих вимог, зміни до Закону України «Про органи самоорганізації населення» потрібно було внести ще в IV кварталі 2025 року.

11 березня 2026 року ВРУ не підтримала законопроєкт № 6319 про внесення змін до Закону України «Про органи самоорганізації населення». За нього проголосували лише 205 народних депутатів, чого було недостатньо для прийняття.

Короткі висновки

Законопроєкт є актуальним та спрямованим на концептуальне оновлення законодавства України в частині модернізації підходів до порядку організації, діяльності, припинення та створення більш дієвих механізмів функціонування органів самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування, виконання пункту 6.1 Дорожньої карти з питань функціонування демократичних інституцій.

Законопроєкт пропонує спростити створення ОСН, визначити вичерпний перелік процедурних підстав для відмови в наданні дозволу на створення ОСН.

Також необхідно

Узгодити територіальні рівні органів самоорганізації населення із проведеною в Україні адміністративною реформою та унормувати порядок проведення зборів (конференції) жителів, запровадити гнучку процедуру обрання персонального складу ОСН.

Закріпити договірний механізм взаємодії та наділення ОСН самоврядними повноваженнями виконавчих органів місцевих рад, посилити їх публічність та відкритість.

Водночас, законопроєкт містить суттєві недоліки, які потребують доопрацювання, наприклад: приведення у відповідність до Конституції України низки положень законопроєкту.

Як є зараз?

Існує застаріла модель органів самоорганізації населення (ОСН), що з 2001 року залишається практично незмінною. За цей час суттєво змінились підходи до участі громадян у вирішенні питань місцевого значення та потреби територіальних громад. На практиці створення ОСН є складним і тривалим процесом, а низка питань їх діяльності або врегульована недостатньо чітко, або взагалі залишається поза межами правового регулювання. Саме тому існує потреба в комплексному оновленні законодавства у цій сфері, спрямованому на спрощення процедури створення ОСН, належного регламентування принципів взаємодії із органами місцевого самоврядування та іншими органами самоорганізації населення, а також основ здійснення внутрішнього фінансового контролю й підстав припинення як діяльності самого органу самоорганізації населення, так і повноважень окремих його членів.

Які зміни пропонує законопроєкт?

Спрощення створення та деталізація порядку функціонування ОСН

Механізми утворення ОСН стануть простішими, що має дати поштовх для їх розвитку (впроваджено принцип відносної більшості та надання права вибору щодо проведення відкритого або таємного голосування; уточнено критерії для реалізації права обирати та бути обраними до персонального складу ОСН; визначено граничний строк повноважень персонального складу ОСН, закінчення якого не зумовлює припинення діяльності такого ОСН).

Територія здійснення повноважень ОСН

Можуть створюватися на таких територіальних рівнях: на рівнях села (сіл) та/або селища (селищ), міста, району у місті; мікрорайону, житлового комплексу, кварталу; вулиці, будинків.

Посилення ролі ОСН

Розширення можливостей для жителів впливати на рішення місцевої влади. ОСН у межах своїх компетенцій може ухвалювати рішення організаційно-розпорядчого характеру. Рішення ОСН, прийняті в межах повноважень,

визначених частиною другою статті 15 цього Закону, є обов'язковими до виконання всіма жителями території діяльності органу самоорганізації населення. Рішення ОСН може бути зупинено сільським, селищним, міським головою з одночасним зверненням про його скасування до суду. Рішення ОСН, які є адміністративними актами, приймаються, набирають чинності, виконуються, припиняють дію згідно із Законом України «Про адміністративну процедуру».

Члени ОСН мають право брати участь з правом дорадчого голосу у засіданнях відповідної місцевої ради та її виконавчого органу під час розгляду питань, безпосередньо пов'язаних з діяльністю чи здійсненням повноважень органом самоорганізації населення, а також питань, ініційованих таким органом.

Прозорість діяльності

Орган самоорганізації населення звітує про свою діяльність, реалізовані проєкти, використання коштів та майна на зборах (конференції) жителів не менше одного разу на рік. Порядок звітування органу самоорганізації населення визначається Положенням.

Договірний порядок повноважень

Місцева рада зможе наділяти ОСН частиною своїх повноважень на підставі договору, передаючи відповідне майно та ресурси. Такий договір укладається від імені відповідної ради сільським, селищним, міським головою та затверджується рішенням ради.

Фінансова база

Встановлюється, що фінансовою основою діяльності ОСН є кошти місцевого бюджету, благодійні пожертви, інші форми безповоротної фінансової допомоги; інші надходження, не заборонені законодавством. Орган самоорганізації населення самостійно використовує фінансові ресурси, отримані з місцевого бюджету, на цілі та в межах, що визначені відповідною радою.

Участь у містобудуванні та вирішенні питань місцевого значення

ОСН офіційно залучаються до обговорення забудови територій, що робить процеси прозорішими. Зокрема, мають право брати участь у громадському обговоренні проєктів містобудівної документації на місцевому рівні, що стосуються інтересів жителів, які проживають у межах території діяльності ОСН, а також ініціювати проведення громадських слухань, інших форм участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення у порядку, визначеному статутом територіальної громади.

Контроль за діяльністю ОСН

Контроль за фінансовою діяльністю органу самоорганізації населення та використанням ним майна в межах своїх повноважень здійснюють: сільська, селищна, міська рада, що надала дозвіл на створення (або визначений нею виконавчий орган у частині переданого майна територіальної громади та наданих коштів місцевого бюджету); збори (конференція) жителів; ревізійна комісія ОСН; органи державної влади.

Виявлені проблеми та рекомендації для покращення законопроєкту

Попри загальний позитивний вектор, аналіз тексту проєкту №15165 виявляє окремі ризики:

Суперечність Конституції України порядку створення ОСН, що є компетенцією місцевої ради, і не може обмежувати місцеву раду та позбавляти можливості за власним волевиявленням вирішувати, дозволяти створення ОСН чи не дозволяти, а фактично має прийняти відповідну ініціативу жителів.

Невідповідність Основному Закону зміни юридичної конструкції «повноваження, надані органу самоорганізації населення відповідно до Конституції та законів України, а також передані йому в межах компетенції сільською, селищною, міською радою для вирішення питань місцевого значення на відповідній території»: конституційними положеннями не передбачено надання або передачу ОСН повноважень місцевих рад, а лише наділення їх повноваженнями місцевих рад за власними рішеннями останніх.

Нівелювання ролі місцевої ради у визначенні обсягу повноважень ОСН: це не повною мірою узгоджується з конституційною природою цих органів як суб'єктів, наділених частиною компетенції органів місцевого самоврядування, що потребує додаткового обґрунтування.

Відмежування повноважень ОСН та дискреція місцевої ради: об'єднання власних та делегованих повноважень ОСН під терміном «повноваження органу самоорганізації населення» суперечить тому, що саме рада має визначати обсяг повноважень ОСН, заради здійснення яких вони, по суті, і створюються (що залежить від готовності відповідної місцевої ради наділяти його частиною власної компетенції, фінансів, майна).

Проблема розмежування повноважень: існує ризик дублювання функцій ОСН із повноваженнями старост, що може призвести до конфліктів компетенцій усередині однієї територіальної громади. Тому слід чітко розмежувати, де закінчується відповідальність ОСН і починається відповідальність старости, щоб не створити «двовладдя» на одній вулиці.

Ризик формалізму: Посилення вимог до підзвітності та публічності потребує додаткових цифрових інструментів, інакше ОСН у селах або селищах не зможуть виконувати ці норми технічно.

Нечіткість фінансових гарантій та вимог доброчесності: Проєкт передбачає обов'язок рад допомагати ОСН, проте не встановлює чітких мінімальних стандартів фінансового забезпечення. Необхідно посилити вимоги щодо прозорості витрачання коштів, які ОСН отримуватимуть із місцевих бюджетів, запровадивши обов'язкове публічне звітування.

Висновок

Законопроєкт є частиною європейської інтеграції України, зокрема щодо забезпечення прозорості та участі громадян у реалізації публічної політики. Його ухвалення відповідає рекомендаціям Європейської Комісії щодо зміцнення місцевого самоврядування та підвищення інклюзивності управлінських процесів.

TI Ukraine загалом позитивно оцінює просування проєкту Закону № 15165 як необхідний крок до зміцнення місцевої демократії. Водночас для уникнення правового хаосу та зловживань на місцях необхідно:

чітко розмежувати сфери повноважень ОСН та старост;

встановити прозорі критерії фінансування діяльності ОСН;

забезпечити цифровізацію процесів звітності органів самоорганізації.

Рекомендуємо внести правки, зокрема в частині узгодження положень законопроєкту із положеннями Конституції України, та прийняти законопроєкт ***(TRANSPARENCY INTERNATIONAL (https://ti-ukraine.org/news/zakonoproyekt-pro-organy-samoorganizatsiyi-naselennya-analiz-yevrointegratsijnoyi-initsiatyvy/). – 2026. – 12.10).***

Другий сенат Конституційного Суду України 30 вересня 2026 року на відкритій частині пленарного засідання у формі письмового провадження розглядав справу за конституційною скаргою Товариства з обмеженою відповідальністю «РТЕ ЮКРЕЙН» щодо конституційності пункту 2 частини п'ятої статті 41 Закону України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року № 922–VIII зі змінами.

Під час пленарного засідання суддя-доповідач у справі Олег Первомайський поінформував, що пунктом 2 частини п'ятої статті 41 Закону визначено, що істотні умови договору про закупівлю не можуть змінюватися після його підписання до виконання зобов'язань сторонами в повному обсязі, крім випадків, зокрема, «збільшення ціни за одиницю товару до 10 відсотків пропорційно збільшенню ціни такого товару на ринку у разі коливання ціни такого товару на ринку за умови, що така зміна не призведе до збільшення суми, визначеної в договорі про закупівлю, – не частіше ніж один раз на 90 днів з моменту підписання договору про закупівлю/внесення змін до такого договору щодо збільшення ціни за одиницю товару. Обмеження щодо строків зміни ціни за одиницю товару не застосовується у випадках

зміни умов договору про закупівлю бензину та дизельного пального, природного газу та електричної енергії».

На думку суб'єкта на конституційну скаргу, оспорювані приписи Закону, застосовані в остаточному судовому рішенні у його справі, «формують законодавчу модель, за якої негативні наслідки істотної зміни економічної кон'юнктури розподіляються між сторонами договору явно нерівномірно, що призводить до покладення непропорційного майнового навантаження на приватного суб'єкта господарювання».

Дослідивши матеріали справи, Суд перейшов до закритої частини пленарного засідання.

Переглянути відеозапис пленарного засідання можна на офіційному вебсайті Суду в рубриці «Архів відеотрансляцій засідань» ***(Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (https://ccu.gov.ua/novyna/sud-rozglyadav-spravu-shchodo-zminy-ciny-tovaru-v-dogovorah-pro-publichni-zakupivli). – 2026. – 1.10).***

Другий сенат Конституційного Суду України 30 вересня 2026 року на відкритій частині пленарного засідання у формі письмового провадження розпочав розгляд справи за конституційною скаргою Лебедєвої Альони Павлівни.

Суддя-доповідач у справі Галина Юровська зазначила, що суб'єкт права на конституційну скаргу звернувся до Конституційного Суду України із клопотанням перевірити на відповідність Конституції України друге речення частини другої статті 293, частини першої статті 294 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – Кодекс).

Відповідно до другого речення частини другої статті 293 Кодексу «оскарження ухвал суду, які не передбачені статтею 294 цього Кодексу, окремо від рішення суду не допускається».

У частині першій статті 294 Кодексу встановлено перелік ухвал суду першої інстанції, на які можуть бути подані апеляційні скарги окремо від рішення суду.

Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї матеріалів убачається, що до Лебедєвої А.П. застосовано персональні спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) відповідно рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12 травня 2023 року «Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», уведеного в дію Указом Президента України від 12 травня 2023 року № 279/2023.

Справу Лебедєвої А.П. про оскарження зазначених санкцій розглядає колегія суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду як суду першої інстанції. Матеріали цієї справи містять довідку Служби безпеки України, якій присвоєно гриф секретності «Таємно» щодо відомостей, які використовувались під час підготовки пропозицій про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) до Лебедєвої А.П.

Лебедєва А.П. звернулась до адміністративного суду з позовом до Служби безпеки України про визнання дій протиправними щодо засекречування відомостей.

Черкаський окружний адміністративний суд ухвалою від 19 вересня 2025 року зобов'язав відділ режимно-секретної роботи Верховного Суду направити довідку Служби безпеки України від 21 вересня 2023 року № 5/7/5/1-1255т (чи відповідний том матеріалів справи № 990/152/23) до Черкаського окружного адміністративного суду після ухвалення судового рішення у цій справі.

Лебедєва А.П. вважає, що у такий спосіб дослідження вирішального доказу у справі № 320/10336/25, а відтак і вирішення цієї справи по суті, поставлено в залежність від завершення розгляду іншої справи (№ 990/152/23), строк розгляду якої не визначений і від Лебедєвої А.П. не залежить.

Ухвала Черкаського окружного адміністративного суду від 19 вересня 2025 року була оскаржена в апеляційному та касаційному порядку. Остаточним судовим рішенням Лебедєва А.П. вважає ухвалу колегії суддів Касаційного адміністративного суду у

складі Верховного Суду від 7 липня 2026 року, якою їй відмовлено у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою на ухвалу Шостого апеляційного адміністративного суду від 9 червня 2026 року.

За клопотанням представника Лебедєвої А.П. колегія суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду ухвалою від 29 червня 2026 року зупинила провадження у справі № 990/152/23 до набрання законної сили судовим рішенням Черкаського окружного адміністративного суду у справі № 320/10336/25.

Суб'єкт права на конституційну скаргу зазначає, що оспорювані приписи Кодексу, застосовані в остаточному судовому рішенні колегії суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 7 липня 2026 року, позбавляють Лебедєву А.П. судового захисту.

Про зміст висловлених позицій органів державної влади та наукових установ, які надійдуть на запити щодо питань, порушених у конституційній скарзі, буде поінформовано суддів на закритій частині пленарного засідання.

Дослідивши матеріали справи, Суд перейшов до закритої частини пленарного засідання.

Участь у пленарному засіданні взяла уповноважена особа, яка діє від імені суб'єкта права на конституційну скаргу, адвокат Олександр Шадрін.

Переглянути відеозапис пленарного засідання можна на офіційному вебсайті Суду в рубриці «Архів відеотрансляцій засідань» ***(Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (https://ccu.gov.ua/novyna/ksu-rozglyadav-spravu-za-konstytuciynoyu-skargoyu-lebedyevoyi-ap). – 2026. – 1.10).***

Другий сенат Конституційного Суду України 14 жовтня 2026 року на відкритій частині пленарного засідання у формі письмового провадження розглядав справу за конституційною скаргою Нєдєліної Оксани Анатоліївни.

Заявниця просить перевірити на конституційність частину четверту статті 424 Кримінального процесуального кодексу України (далі – Кодекс), згідно з якою «ухвала слідчого судді після її перегляду в апеляційному порядку, а також ухвала суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу оскарженню в касаційному порядку не підлягають».

Під час пленарного засідання суддя-доповідач у справі Олег Первомайський виклав зміст конституційної скарги та підстави для відкриття конституційного провадження у справі.

Суддя-доповідач повідомив, що слідчий суддя Печерського районного суду міста Києва ухвалою від 8 вересня 2025 року, яку залишив без змін Київський апеляційний суд ухвалою від 23 квітня 2026 року, відмовив у задоволенні скарги Нєдєліної О.А. на постанову дізнавача Печерського управління поліції Головного управління Національної поліції у місті Києві від 14 травня 2025 року про закриття кримінального провадження. Колегія суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду відмовила у відкритті касаційного провадження за скаргою заявниці.

Нєдєліна О.А. у конституційній скарзі зазначає, що «ч .4 ст. 424 КПК України встановлює безумовну і непереборну заборону касаційного перегляду ухвал слідчого судді після їх апеляційного перегляду та ухвал апеляційного суду за результатами такого перегляду, а п. 1 ч. 2 ст. 428 КПК України імперативно зобов'язує Верховний Суд відмовити у відкритті касаційного провадження».

На її переконання, «така законодавча модель не забезпечує індивідуалізованого балансу між легітимною метою процесуальної економії та необхідністю ефективного захисту конституційних прав. Вона застосовує однакову абсолютну заборону як до суто проміжних процесуальних ухвал, так і до ухвал, наслідком яких є фактичне остаточне блокування кримінального провадження».

Суддя-доповідач поінформував, що у провадженні Конституційного Суду України перебувають інші справи, в яких предметом

конституційного контролю є той самий припис Кодексу.

Дослідивши матеріали справи, Другий сенат перейшов до закритої частини пленарного засідання.

Переглянути відеозапис пленарного засідання можна на офіційному вебсайті Суду в рубриці «Архів відеотрансляцій засідань» ***(Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (https://ccu.gov.ua/novyna/obmezhennya-kasaciynogo-oskarzhennya-uhval-slidchogo-suddi-ta-uhval-sudu-apelyaciynoyi). – 2026. – 14.10).***

Перший сенат 14 жовтня 2026 року на відкритій частині пленарного засідання у формі письмового провадження розглядав справу за конституційною скаргою Піддубної Юлії Миколаївни.

Під час пленарного засідання суддя-доповідач у справі Юрій Барабаш повідомив, що суб'єкт права на конституційну скаргу звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України пункт 2 частини першої статті 251 Цивільного процесуального кодексу України (далі – Кодекс).

Оспорюваним приписом Кодексу визначено, що суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі «перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції».

Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї матеріалів убачається таке.

У жовтні 2025 року Піддубна Ю.М. звернулася до суду з позовною заявою про позбавлення батьківських прав.

Чечелівський районний суд міста Дніпра ухвалою від 13 квітня 2026 року, яку Дніпровський апеляційний суд постановою від 27 липня 2026 року залишив без змін, зупинив провадження у справі до припинення перебування відповідача у складі Збройних Сил України.

На думку автора клопотання, пункт 2 частини першої статті 251 Кодексу суперечить частині першій статті 8, частинам першій, другій статті 24, частині третій статті 51, частині першій статті 55, статті 64, пунктам 1, 3, 7 частини другої статті 129 Конституції України.

Суддя-доповідач також поінформував, що під час підготовки матеріалів до розгляду було надано доручення Правовому департаменту Секретаріату КСУ підготувати науково-експертний висновок, а також направлено листи-запити до органів державної влади із проханням висловити позиції щодо питань, порушених у конституційній скарзі. Про зміст висновку та отриманих відповідей буде поінформовано суддів Конституційного Суду України на закритій частині пленарного засідання Першого сенату КСУ.

Суд дослідив матеріали цієї справи та перейшов до закритої частини пленарного засідання.

Переглянути відеозапис пленарного засідання можна на офіційному вебсайті КСУ в рубриці «Архів відеотрансляцій засідань» ***(Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (https://ccu.gov.ua/novyna/zupynennya-provadzhennya-u-spravi-u-zvyazku-z-perebuvannyam-storony-abo-tretoyi-osoby-z). – 2026. – 14.10).***

Другий сенат Конституційного Суду України 14 жовтня 2026 року на відкритій частині пленарного засідання у формі письмового провадження розглядав справу за конституційною скаргою Товариства з обмеженою відповідальністю «ЕНЕРГОПРОД СЕРВІС» (далі – Товариство).

Під час пленарного засідання суддя-доповідач у справі – суддя Конституційного Суду України Василь Лемак поінформував, що Товариство в особі його директора Брацлавського М.О. звернулося до Конституційного Суду України з клопотанням визнати таким, що не відповідає Конституції України пункт 2 частини п'ятої статті 41 Закону України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року № 922–VIII зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні

закупівлі» та інших законів України щодо вдосконалення системи функціонування та оскарження публічних закупівель» від 3 червня 2021 року № 1530–IX (далі – Закон).

Згідно з оспорюваними приписами Закону істотні умови договору про закупівлю не можуть змінюватися після його підписання до виконання зобов'язань сторонами в повному обсязі, крім випадків, зокрема, «збільшення ціни за одиницю товару до 10 відсотків пропорційно збільшенню ціни такого товару на ринку у разі коливання ціни такого товару на ринку за умови, що така зміна не призведе до збільшення суми, визначеної в договорі про закупівлю, – не частіше ніж один раз на 90 днів з моменту підписання договору про закупівлю/внесення змін до такого договору щодо збільшення ціни за одиницю товару. Обмеження щодо строків зміни ціни за одиницю товару не застосовується у випадках зміни умов договору про закупівлю бензину та дизельного пального, природного газу та електричної енергії».

Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї документів і матеріалів убачається таке.

Перший заступник керівника Хмельницької окружної прокуратури, діючи в інтересах держави в особі відділу освіти, молоді та спорту Красилівської міської ради (далі – Відділ) та Красилівської міської ради, звернувся до Господарського суду Хмельницької області з позовом до Товариства про визнання недійсними додаткових угод до договору про закупівлю електричної енергії, укладених між Відділом і Товариством, та стягнення з Товариства на користь Відділу надміру сплачених коштів.

Господарський суд Хмельницької області рішенням від 26 лютого 2024 року, залишеним без змін постановою Північно-західного апеляційного господарського суду від 16 квітня 2024 року, позов задовольнив у повному обсязі. Верховний Суд у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду постановою від 3 квітня 2026 року касаційну скаргу Товариства залишив без задоволення, а рішення судів першої та апеляційної інстанцій – без змін.

Товариство зазначає, що пункт 2 частини п'ятої статті 41 Закону не відповідає вимогам верховенства права, оскільки «не забезпечує належного рівня юридичної визначеності, не містить достатніх критеріїв для встановлення меж правомірної поведінки учасників правовідносин, допускає існування взаємовиключних підходів до його розуміння та застосування, обумовлює перенесення фактичного змісту правового регулювання із законодавчого рівня на рівень правозастосування, а також створює передумови для непрогнозованого та непропорційного втручання у сферу майнових прав суб'єктів господарювання».

На думку Товариства, застосування пункту 2 частини п'ятої статті 41 Закону призводить до порушення права на підприємницьку діяльність (частина перша статті 42 Конституції України) «у частині забезпечення реальної економічної автономії та можливості здійснювати підприємницьку діяльність на засадах господарської раціональності», права власності (стаття 41 Конституції України) «у частині вільного здійснення майнових прав, збереження економічного результату господарської діяльності та контролю над наслідками використання майна», а також гарантії рівності суб'єктів права власності перед законом (частина четверта статті 13 Конституції України) «у частині забезпечення однакових правових умов реалізації майнових та економічних прав».

Товариство вважає, що пункт 2 частини п'ятої статті 41 Закону суперечить пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, «оскільки, встановлюючи нормативну межу допустимої поведінки, не визначає на рівні закону правових наслідків її порушення, проте допускає виникнення та застосування у правозастосовній практиці примусових майнових наслідків, які за своїм функціональним змістом мають характер юридичної відповідальності. У такий спосіб формується модель прихованої санкційності, за якої санкційний механізм фактично існує поза межами прямого законодавчого регулювання та конструюється на рівні судової практики».

Суддя-доповідач повідомив, що у провадженні Конституційного Суду

України вже перебувають справи інших юридичних осіб щодо конституційності пункту 2 частини п'ятої статті 41 Закону. З огляду на це, суддя запропонує розглянути питання щодо об'єднання конституційного провадження у справі Товариства з іншими конституційними провадженнями, у яких предметом конституційного контролю є ті самі приписи Закону. Суддя також поінформував, що після цього буде вирішуватися питання про направлення запитів до органів державної влади, закладів вищої освіти та членів Науково-консультативної ради Конституційного Суду України для додаткового дослідження питань, порушених у конституційній скарзі.

Дослідивши матеріали справи, Суд перейшов до закритої частини пленарного засідання.

Участь у пленарному засіданні взяли: уповноважена особа, яка діє від імені суб'єкта права на конституційну скаргу, адвокат Олеся Серебряник та інші громадяни України.

Відеозапис пленарного засідання доступний на офіційному вебсайті Суду в рубриці «Відеотрансляція засідань КСУ» – «Архів відеотрансляцій засідань» ***(Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (https://ccu.gov.ua/novyna/zmina-ciny-v-dogovori-pro-zakupivlyu-ksu-doslidzhuye-normy-zakonu-ukrayiny-pro-publichni). – 2026. – 15.10).***

Конституційний Суд України (Другий сенат) 14 жовтня 2026 року на пленарному засіданні розглянув справу за конституційними скаргами Черниш Катерини Миколаївни, Карась Альони Василівни, Карася Володимира Володимировича щодо конституційності пункту 9 частини першої, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України (далі – Кодекс) та ухвалив Рішення № 12-р(II)/2026.

Судді-доповідачі у справі – Олег Первомайський та Василь Лемак.

Пункт 9 частини першої статті 309 Кодексу визначає, що під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про «арешт майна або відмову у ньому».

За частиною третьою статті 309 Кодексу «інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді».

Розв'язуючи порушені в конституційних скаргах питання, Конституційний Суд України (далі – Суд) виходить із того, що право на судовий захист, зокрема в аспекті доступу до суду апеляційної інстанції, не є абсолютним. Приписи Кодексу можуть установлювати обмеження на реалізацію права на апеляційне оскарження судових рішень, у яких слідчий суддя, суд не вирішує справи по суті. Однак такі обмеження повинні ґрунтуватись на приписах права, що є чіткими та зрозумілими за своїм змістом і передбачуваними за наслідками застосування, мати правомірну мету й бути домірними.

Пункт 9 частини першої, частина третя статті 309 Кодексу не встановлюють права на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту майна за наслідками розгляду відповідного клопотання.

У Рішенні наголошено, що оспорювані приписи Кодексу чітко, зрозуміло та передбачувано внормовують відповідні кримінальні процесуальні відносини; мають правомірну мету – забезпечити здійснення досудового розслідування в кримінальному провадженні у розумні строки.

Дослідивши дотримання вимоги домірності втручання у права особи, на підставі комплексного аналізу приписів Кодексу Суд дійшов висновку, що відсутність можливості апеляційного перегляду ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту майна компенсується іншими процесуальними гарантіями судового захисту права власності та іншого добросовісного володіння арештованим майном, зокрема:

– обов'язком слідчого судді чи суду під час вирішення питання про арешт майна враховувати обставини, визначені частиною другою статті 173 Кодексу;

– обов'язком слідчого судді чи суду у разі задоволення клопотання про арешт майна застосовувати найменш обтяжливий спосіб

арешту майна (частина четверта статті 173 Кодексу);

– правом підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника, законного представника, іншого власника або володільця майна, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які не були присутні під час розгляду питання про арешт майна, на звернення до слідчого судді чи суду з клопотанням про скасування арешту майна повністю або частково (абзац перший частини першої статті 174 Кодексу);

– правом підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника чи законного представника, іншого власника або володільця майна, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження на звернення до слідчого судді чи суду з клопотанням про скасування арешту майна у разі, якщо відпала потреба в подальшому застосуванні цього заходу або арешт майна накладено необґрунтовано (абзац другий частини першої статті 174 Кодексу);

– правом особи на повторне звернення до слідчого судді з клопотанням про скасування арешту майна у разі зміни підстав його подальшого застосування;

– правом особи на апеляційне оскарження судового рішення щодо арешту майна (пункт 9 частини першої статті 309 Кодексу).

Отже, Суд дійшов висновку, що з огляду на наявність ефективних процесуальних гарантій судового захисту права власності та іншого добросовісного володіння арештованим майном чинне законодавче обмеження права на апеляційне оскарження, встановлене оспорюваними приписами Кодексу, відповідає поставленій правомірній меті та є домірним, оскільки забезпечує справедливий баланс між публічним інтересом у забезпеченні здійснення досудового розслідування в кримінальному провадженні у розумні строки і приватним інтересом особи у захисті її права на судовий захист та права власності або іншого добросовісного володіння.

Дослідивши питання, порушені в конституційних скаргах, Суд виснував, що пункт 9 частини першої, частина третя статті 309 Кодексу в аспекті встановлення ними обмеження на перегляд в апеляційному порядку під час досудового розслідування ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту майна є такими, що відповідають Конституції України ***(Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (https://ccu.gov.ua/novyna/sud-oprylyudnyv-rishennya-u-spravi-shchodo-konstytuciynosti-okremyh-prypysiv-st-309-kpk). – 2026. – 15.10).***

Другий сенат Конституційного Суду України 21 жовтня 2026 року на відкритій частині пленарного засідання у формі письмового провадження розглядав справу за конституційною скаргою Товариства з обмеженою відповідальністю «ЖОВТЕНЬ» (далі – Товариство).

Під час пленарного засідання суддя-доповідач у справі Олександр Водянніков виклав зміст конституційної скарги та обґрунтування заявника.

Суддя поінформував, що Товариство в особі директора Виноградeнка В.О. звернулося до Конституційного Суду України із клопотанням перевірити на конституційність окремі приписи Податкового кодексу України (далі – Кодекс), як-от:

пункту 52-4, а саме «земельні ділянки, що перебувають у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди»;

підпункту 69.14 пункту 69, а саме «земельні ділянки <…> що перебувають у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди»;

підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Кодексу в частині, у якій вони допускають «позбавлення фактичного користувача земельної ділянки права на звільнення від нарахування та сплати плати за землю виключно через відсутність оформленого та зареєстрованого права оренди, якщо факт користування цією земельною ділянкою встановлений судом і саме цей факт покладено в основу стягнення з такої особи коштів у розмірі плати за землю».

Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї матеріалів убачається таке.

Київська міська рада рішенням від 4 липня 2024 року передала Товариству із земель

комунальної власності в оренду на 10 років дві земельні ділянки для експлуатації розміщеного на них торговельного комплексу у зв'язку з набуттям Товариством права власності на цей торговельний комплекс. На виконання вказаного рішення між Київською міською радою і Товариством 28 січня 2025 року був укладений договір оренди земельних ділянок, за умовами якого Київська міська рада передає, а Товариство приймає в оренду земельні ділянки, визначені цим договором, для експлуатації торговельного комплексу.

За даними Головного управління Державної податкової служби України у місті Києві до моменту укладення відповідного договору оренди з Київською міською радою Товариство сплачувало податкові зобов'язання з плати за землю і за період із 12 березня 2020 року до 28 січня 2025 року сплатило грошові кошти понад 12,8 млн грн.

Водночас за розрахунками Київської міської ради за вказаний період Товариство недоплатило за користування земельними ділянками комунальної форми власності понад 2,5 млн грн. Задля стягнення цих коштів у квітні 2025 року Київська міська рада звернулася до Господарського суду міста Києва з позовом до Товариства.

Господарський суд міста Києва позов Київської міської ради задовольнив та ухвалив стягнути з Товариства на користь Київської міської ради безпідставно збережені кошти в сумі понад 2,5 млн грн та судовий збір. Північний апеляційний господарський суд рішення суду першої інстанції залишив без зміни. Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду касаційну скаргу Товариства залишив без задоволення, а рішення судів першої та апеляційної інстанцій – без змін.

Товариство твердить, що «конституційна проблема» полягає у тому, що та сама обставина – фактичне користування земельною ділянкою – була визнана судами достатньою для стягнення з Товариства коштів у розмірі плати за землю, але недостатньою для застосування податкової пільги щодо плати на землю. Причиною цього, на переконання Товариства, є нечіткість, внутрішня суперечливість та «дискримінаційний нормативний зміст» оспорюваних приписів Кодексу, застосування яких у судових рішеннях у його справі призвело до покладення на Товариство майнового тягаря в розмірі плати за землю за ті періоди, за які законодавець прямо встановив звільнення від її нарахування та сплати.

Суддя-доповідач повідомив, що ним було направлено листи-запити з відповідними питаннями до органів державної влади та фахівців.

Дослідивши матеріали справи, Суд перейшов до закритої частини пленарного засідання ***(Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (https://ccu.gov.ua/novyna/faktychne-korystuvannya-zemelnoyu-dilyankoyu-yak-pidstava-dlya-styagnennya-koshtiv-ta-vidmovy). – 2026. – 21.10).***

Другий сенат Конституційного Суду України 21 жовтня 2026 року на відкритій частині пленарного засідання у формі письмового провадження розглядав справу за конституційною скаргою Петросяна Олександра Карловича щодо конституційності окремого припису абзацу першого частини третьої статті 74 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404–VIII (далі – Закон).

Суддя-доповідач у справі Сергій Різник поінформував про зміст конституційної скарги та підстави для відкриття конституційного провадження.

Суддя зазначив, що у першому реченні абзацу першого частини третьої статті 74 Закону визначено, що «рішення, дії або бездіяльність державного виконавця також можуть бути оскаржені стягувачем та іншими учасниками виконавчого провадження (крім боржника) до начальника відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець». На думку заявника, оспорюваний припис Закону є неконституційним.

Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї документів і матеріалів випливає таке.

Постановою Октябрського районного суду м. Полтави Петросяна О.К. притягнуто до адміністративної відповідальності. Під

час примусового виконання цієї постанови державний виконавець визначив розмір витрат виконавчого провадження. Вважаючи частину цих витрат необґрунтованою, Петросян О.К. звернувся зі скаргою на постанову державного виконавця до виконувача обов'язків начальника відділу державної виконавчої служби. Оскільки його скаргу не було розглянуто, він звернувся з позовом до Полтавського окружного адміністративного суду, в якому просив визнати протиправною бездіяльність виконувача обов'язків начальника відділу державної виконавчої служби, скасувати постанову державного виконавця у відповідній частині та відшкодувати моральну шкоду. Полтавський окружний адміністративний суд своїм рішенням відмовив Петросяну О.К. у задоволенні позову.

Другий апеляційний адміністративний суд постановою, яка є остаточним судовим рішенням у цій справі, у задоволенні позову Петросяна О. К. відмовив. Апеляційний суд зазначив, що «законодавством передбачено спеціальний адміністративний порядок контролю за законністю рішень, дій чи бездіяльності державного виконавця, який реалізується начальником відповідного відділу державної виконавчої служби. Водночас право на звернення зі скаргою у такому порядку законодавець надав стягувачу та іншим учасникам виконавчого провадження, крім боржника, що прямо випливає зі змісту частини третьої статті 74 Закону».

Заявник вважає, що окремий припис абзацу першого частини третьої статті 74 Закону суперечить статті 24 Конституції України, оскільки порушує принцип рівності. Зокрема, він твердить, що виключення боржника з кола осіб, які мають право на досудовий (адміністративний) захист своїх прав перед керівництвом державної виконавчої служби, свідчить про дискримінацію та порушує засадничі конституційні права людини і громадянина.

Дослідивши матеріали справи, Другий сенат перейшов до закритої частини пленарного засідання ***(Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (https://ccu.gov.ua/novyna/pravo-borzhnyka-na-dosudove-oskarzhennya-rishen-diy-abo-bezdiyalnosti-derzhavnogo-vykonavcya). – 2026. – 21.10).***

СУСПІЛЬНА ДУМКА

А. Славицька, Судово-юридична газета: Хотіти більшого. Що не так із висновком Венеційської комісії щодо іноземців, які обиратимуть членів ВККС

Венеційська комісія позитивно оцінила залучення міжнародних експертів до добору нового складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів, оновлення якого заплановане на 2027 рік. Передбачається, що добір проводитиме другий склад конкурсної комісії, до якого входять представники, висунуті на міжнародному рівні. Їхню участь начебто передбачено на «обмежений період» – до відновлення звичайної національної процедури.

Це – офіціоз. А далі я своїми словами поясню, чого насправді хоче від нас «Венеційка», чому її вимоги надмірні і чи правильно зробили Сполучені Штати, відмовившись від участі у роботі цієї організації.

Чим не догодив урядовий законопроєкт?

Почнемо з того, що у червні 2027 року спливають повноваження майже всього складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ВККС). Є потреба в обранні нових членів органу, який оцінює суддів і добирає кандидатів на посади. Щоб це було можливо зробити, новий прем'єр Сергій Корецький вніс на розгляд Ради законопроєкт №16018-1 – про внесення змін до закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення конкурсних

процедур на зайняття посади члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та члена Вищої ради правосуддя, який є альтернативним до аналогічної ініціативи, внесеної народними депутатами.

Що пропонує Корецький?

Поміж іншого, законопроєкт описує принципи формування конкурсної комісії щодо відбору членів ВККС : «Другий склад конкурсної комісії формується з трьох осіб з числа суддів або суддів у відставці, запропонованих Радою суддів України, та трьох осіб, не менше один з яких є громадянином України, запропонованих міжнародними та іноземними організаціями, які відповідно до міжнародних або міждержавних угод протягом останніх п'яти років надають Україні міжнародну технічну допомогу у сфері судової реформи та/або запобігання і протидії корупції. Такі міжнародні та іноземні організації погоджують пропозицію спільного списку кандидатів».

Таким чином, пропонується, щоб до конкурсної комісії входило троє міжнародних експертів, щонайменше один з яких є громадянином України, та троє делегатів з числа діючих суддів або суддів, що перебувають у відставці.

Важливо, що за більш-менш за аналогічним принципом подібні комісії працювали і раніше, тобто поки що ми не бачимо нічого нового. Хоча це не зовсім так. Нове полягає в тому, що викладене у законопроєкті не сподобалося Венеційській комісії.

25 вересня Венеційська комісія разом із Генеральним директоратом з прав людини та верховенства права Ради Європи оприлюднила терміновий висновок щодо згаданого законопроєкту. Головна думка проста: повернення міжнародних експертів до конкурсу вітається, але в нинішній редакції законопроєкту це радше формальність. За словами Комісії, в урядовій версії механізм «зберіг би форму, але не суть» того, що передбачають євроінтеграційні зобов'язання України.

Натомість Венеційська комісії хоче ось чого:

Прибрати норму про те, що за квотою міжнародних партнерів у комісії має бути принаймні один громадянин України. Це, мовляв, послаблює механізм роботи конкурсної комісії.

Натомість посилити роль міжнародної компоненти у складі конкурсної комісії Венеційка пропонує ось яким чином: необхідно, аби і щодо доброчесності, і щодо компетентності, і щодо фінального списку для ухвалення рішення були дані чотири голоси, з яких щонайменше два – від міжнародних членів. Тобто від нас чекають, що ухвалення остаточного вердикту щодо кандидатів до складу ВККС залежатиме саме від міжнародних експертів.

Вилучити норму про можливість заміщення міжнародників українськими органами. Йдеться про те, що у разі коли партнери не надають кандидатів до комісії, замість них квоту може заповнити Рада прокурорів, Рада адвокатів і Національна академія правових наук. Венеційка вважає це неможливим і пропонує у разі виникнення такої ситуації продовжити подання для міжнародних організацій або, у крайньому разі, передати це право нейтральному суб'єкту (щоправда, не уточнюючи, хто б це міг бути).

Продовжити терміни роботи конкурсної комісії. Тобто передбачити, що вона працюватиме не фіксований термін, а поки не виконає своє «завдання». При цьому відбір треба оголошувати щонайменше за шість місяців до закінчення повноважень, а чинні члени ВККС мають працювати до призначення наступників.

Надати комісії можливість самотужки збирати й аналізувати інформацію про кандидатів. Венеційська комісія наголошує: перевірити доброчесність кандидатів без власної аналітичної спроможності неможливо. Тому Комісії потрібна аналітична підтримка, підзвітна лише їй.

Реакція на вимоги

В цілому прагнення Венеційської комісії збільшити питому вагу іноземців, а таких рішень, які вони ухвалюють, є зрозумілим. Але це побажання можна розглядати у двох площинах. Перша: а чи є конституційними

подібні вимоги? Друге: навіть незалежно від відповіді на перше запитання, чи є таке насичення міжнародними експертами ефективним та результативним, і що про це каже попередній досвід?

В цій історії є й фінансовий момент: влітку ЄС включив необхідність ухвалення подібного законопроєкту до плану Ukraine Facility. Тобто йдеться про фінансову підтримку України, яка упродовж 2024-2027 років має сягнути 50 млрд євро.

Отже, Україні пропонують вкотре стиснути зуби і закрити очі на те, що рішення у царині судочинства стосовно органів суддівського врядування фактично будуть ухвалювати іноземці. Бо черговий транш фінансування залежить від того, як і коли буде переобрана ВККС. Сама ж Венеційка зазначає, що залучення міжнародних експертів начебто не порушує український суверенітет, а всі необхідні запобіжники вже передбачені в існуючому законодавстві.

Вона також вважає, що тимчасовий характер міжнародної участі визначається «завданням, для якого її запроваджено, а не фіксованою датою». Тобто саме по собі закінчення встановленого законом строку не є причиною відмовлятися від міжнародних експертів. Спочатку Україна має провести «належну реформу» національних органів, які надалі переберуть на себе формування ВККС – і лише після цього повертатися до звичайної процедури без міжнародної участі.

Ось тут і варто згадати відому істину: немає нічого більш постійного, аніж тимчасове. Саме так «тимчасова» міжнародна участь у формуванні ВККС ризикує перетворитися на безстрокову. Бо критерій «належної реформи» – розмитий, так само незрозумілим є й те, а хто визначає ступінь цієї «належності». Це виглядає як замкнене коло.

Що стосується того, що залучення іноземців на фактично постійній основі, на думку ВК, не порушує суверенітету держави, адже це є «суверенне рішення» парламенту, можна зауважити наступне. Не має сумнівів, що Верховна Рада України є повністю легітимним органом державної влади під час воєнного стану згідно з українським законодавством та міжнародними нормами. Водночас під тиском зовнішніх обставин та факторів (зокрема необхідності пошуку фінансування в умовах воєнного стану та зруйнованої економіки) парламент, який через обставини війни залишився в поточному скликанні поза строком, дійсно вимушено підтримує окремі вимоги Європейської комісії, які не стосуються імплементації директив, а скоріше пов'язані із лобізмом так званих активістів, які отримують гранти для проведення тих чи інших «реформ».

Але це дуже сумнівна історія з точки зору «суверенного рішення». Коли строк повноважень парламенту de facto вичерпано, а рішення ухвалюються під тиском зовнішніх обставин і в інтересах зовнішніх же гравців, – називати це «суверенним вибором» можна лише з великою натяжкою.

А чи все іноземці роблять правильно?

Припустимо навіть, що ми вчергове погодимося на запропоновану схему, але тут на порядку денному постає те друге питання, яке я сформулювала вище: а чи є ефективними всі попередні заходи, які були здійснені в тому числі за рекомендаціями Венеціанської комісії та наших власних антикорупційних органів? Коли нам вкотре нагадували про те, що на кону – членство в ЄС та / або фінансові вливання?

Відповідь на це питання є такою: упродовж 2025-2026 років понад 70 суддів зверталися до Верховного Суду з позовами проти ВККС, звинувачуючи її в махінаціях та непрозорому нарахуванні балів під час конкурсних процедур.

На окрему згадку заслуговує триваючий і по цей час скандал, який отримав назву «раімовщина». Він пов'язаний з прізвищем Руслана Раімова, діючого помічника голови ВККС Андрія Пасічника. За його участі ВККС так проводила конкурс на обіймання суддівських посад, що переможцями стали наближені до ВККС та ВРП люди.

У парламенті була навіть створена тимчасова слідча комісія (ТСК) під головуванням нардепа Сергія Власенка, котра й зайнялася вивченням цього інциденту. «Особливе занепокоєння викликає участь у конкурсах родичів,

помічників та інспекторів членів ВККС і ВРП, які продемонстрували непропорційно високі результати на тих етапах конкурсу, де оцінювання кандидатів здійснювалось безпосередньо членами ВККС. Успішне проходження усіх етапів конкурсів дружинами членів ВККС та ВРП, а також самими членами ВРП створює враження привілейованого доступу до посад та підриває довіру до прозорості конкурсних процедур», – зазначається у звіті ТСК.

Але якщо добре подумати, то що ми знаємо не лише про теперішніх членів ВККС, а й про самих міжнародних експертів, котрі контролюють процес створення органів суддівського врядування? Приміром, Етична рада Вищої ради правосуддя (ВРП) має у складі трьох іноземців, серед яких, приміром, Лавлі Перлінг – заступниця голови Етичної ради, колишня генеральна прокурорка Естонії. Довкола неї свого часу виник скандал щодо суміщення нею політичної та прокурорської діяльності. А Роберта Корді (тепер, щоправда, вже колишнього члена Етичної ради) підозрювали у шахрайстві та використанні чужого номера соціального страхування в США. Таким чином, особи, покликані стежити за дотриманням чужих законів, порушували власні у власних країнах. Але Венеційська комісія все одно наполягає на умовно їх присутності.

Так навіть якщо ми розміняємо суверенітет на беззаперечне виконання подібних рекомендацій ВК, то вочевидь – все одно не отримуємо бажаний результат. Тобто не отримуємо на виході прозорі процедури, заповнені суддівські вакансії та суддів, які ухвалюють виняткова зважені рішення і не є поміченими в будь-яких скандалах. На тлі всього цього загострюються дебати про те, наскільки незалежним є процедури формування суддівського корпусу та чи не втрачають вагу голоси «міжнародних експертів». А вони її, що очевидно, таки втрачають.

І тут виникає ще одне питання: а хто взагалі готує проєкти висновків для Венеційської комісії? Відчуття таке, що цей проєкт висновку ВК писали наші отримувачі міжнародної технічної допомоги (бо Комісія, готуючи свої висновки по Україні, завжди зазначає, що обговорює їх з не названими представниками «громадянського суспільства») – тобто люди, які не мають ані формального мандата від українського суспільства, ані реальної відповідальності за наслідки.

Складається враження, що це саме вони пишуть текст, який потім «Венеційка» лише затверджує. І цей текст стає для України майже обов'язковим до виконання під загрозою втрати фінансування. Це не експертиза. Це – паралельне нормотворення в інтересах тих, хто його ініціює.

Водночас профільний комітет Верховної Ради з питань правової політики рекомендував не урядову, а депутатську версію законопроєкту щодо повернення «міжнародних експертів» до комісії із відбору членів ВККС, який парламент розгляне найближчим часом.

В рішенні комітету окремо зафіксована необхідність розглянути висновки Венеційської комісії під час подальшої роботи над законопроєктом, зокрема при його підготовці до другого читання.

Отож, певне ставлення наші законодавці до вимог ВК засвідчили. А тим часом у США відбулися дещо інші процеси.

Навіщо потрібна Венеційська комісія та що про неї думають у США?

Почнемо з того, що Венеційська комісія (офіційна назва – Європейська комісія за демократію через право) замислювалася як орган, який допомагатиме країнам приводити їхні закони та Конституції у відповідність до європейських стандартів у сферах демократії, прав людини та верховенства права. Тобто як авторитетний незалежний дорадчий орган при Раді Європи, що складається з провідних експертів у галузі конституційного та міжнародного права.

Але нині точаться розмови про надмірну політизацію «Венеційки», причому така критика на її адресу лунає з різних країн. Перш за все, Комісії закидають інституційну вразливість і, зокрема, недоліки методу відбору її членів. Бо членів Венеційської комісії висувають держави-учасниці, і Комісія не завжди може ефективно відфільтрувати кандидатів, які можуть бути політично ангажованими.

Дослідники зазначають, що цей інституційний недолік поглиблюється небажанням Комісії застосовувати власні вимоги до членства та принципів поведінки її представників. У результаті до складу органу можуть потрапляти люди, чия діяльність пов'язана з політикою, що підриває сприйняття її безсторонності. Критики роботи Комісії також звинувачують «Венеційку» у подвійних стандартах та недостатньому врахуванні місцевої специфіки.

А вишенькою на цьому торті є вихід Сполучених Штатів зі складу Венеційської комісії. 7 січня 2026 року президент США Дональд Трамп підписав меморандум, яким наказав припинити участь країни у 66 міжнародних організаціях. Серед них – і Венеційська комісія. При цьому США були спостерігачем у Комісії з 1991 року, а у квітні 2013 року на власний запит стали її повноправним членом.

Причини ж виходу з Комісії були політично-економічними. Білий дім обґрунтував своє рішення тим, що ці організації «діють всупереч національним інтересам, безпеці, економічному процвітанню або суверенітету США», а також «неефективно витрачають гроші платників податків».

У Венеційській комісії висловили з цього приводу жаль, зазначивши, однак, що двері установи залишаються відкритими для американців. Додам, що для самих США висновки Венеційської комісії не мали обов'язкової політичної ваги, тож вихід позбавляє Вашингтон лише незначного важелю впливу. А от для Комісії це означає втрату одного з 61 члена.

А що стосовно України?

А Україна ніяк не запропонує свого нового представника до складу Венеційської комісії. У періоди 1995-2001, 2005-2009 та починаючи з 2017 року, Україну в ВК представляє Сергій Головатий. Так, держава-член може пролонговувати 4-річні повноваження свого делегата, але у випадку з Головатим тільки його остання каденція добігла кінця вже двічі, а заміну цьому «венеційському старожилу» все ніяк не підготують. А дарма. Може, тоді б й діалог з ВК будувався на іншому рівні?

Тим часом Україна продовжує сплачувати членські внески за участь у Венеційській комісії. Хоча справа тут не стільки в грошах. Справа у тому, що реально дала Україні угода про приєднання нашої держави до Комісії, ухвалена у 1996 році?

Чи виправдала Венеційська комісія ті сподівання, які покладали на неї всередині 1990-х років? І якщо ні, то які кроки було б логічно здійснити зараз? Ніхто не закликає наслідувати приклад Трампа і заявляти про розрив взаємин з Венеційською комісією. Але здоровий скептицизм в оцінці її дій, рішень та вимог нам точно не завадить ***(Судово-юридична газета (https://sud.ua/uk/news/blog/374640-khotity-bilshoho-shcho-ne-tak-iz-vysnovkom-venetsiiskoi-komisii-shchodo-inozemtsiv-iaki-obyratymut-chleniv-vkks). – 2026. – 12.10).***

Судово-юридична газета: ВРП підміняє персональну відповідальність колективною: дисциплінарна рулетка для суддів

В українському судовій системі тихо розгортається небезпечний прецедент. Вища рада правосуддя почала карати суддів не лише за їхні власні процесуальні порушення, а й за затримки, допущені суддями-доповідачами в колегіальних справах. За схожих обставин один член колегії отримує дисциплінарне стягнення, а інший – звільнення від відповідальності.

Коли один суддя апеляції працює за трьох, а нормативне навантаження сягає 430 годин на місяць при умовній нормі у 160, дотримання процесуальних дедлайнів перетворюється на математичний квест. Проте ВРП, схоже,

знайшла рішення: покласти обов'язок контролю за строками не лише на суддю-доповідача, а й на інших членів колегії. Тобто, якщо доповідач затягує виготовлення тексту рішення, дисциплінарне стягнення може наздогнати і тих суддів, які цей текст не готували.

Замість того, щоб послідовно враховувати перевантаження, у практиці дисциплінарних палат ВРП сформувалися два різні підходи до притягнення членів суддівської колегії до відповідальності за несвоєчасне виготовлення повного тексту рішення.

Покарання за чужий дедлайн

Перша дисциплінарна палата ВРП 5 жовтня 2026 року рішенням № 2038/1дп/15-26 притягнула до дисциплінарної відповідальності суддів Київського апеляційного суду Ірину Горб та Романа Ігнатова. Спочатку провадження було відкрито також щодо Галини Балацької.

Колегія суддів у серпні 2024 року залишила без змін вирок суду першої інстанції у кримінальному провадженні. Однак повний текст апеляційної ухвали тривалий час не виготовляли. Понад 17 місяців засуджений не міг ознайомитися з мотивами рішення, що ускладнювало підготовку касаційної скарги.

Головуючою та суддею-доповідачкою була Галина Балацька, яка відповідала за підготовку проєкту рішення. На момент розгляду дисциплінарної справи вона вже була звільнена у відставку, тому провадження щодо неї закрили окремою ухвалою від 5 жовтня 2026 року № 2039/1дп/15-26.

Натомість двоє інших членів колегії отримали попередження, хоча дисциплінарний інспектор пропонувала відмовити у притягненні їх до відповідальності.

У письмових поясненнях суддя Ігнатов посилався на госпіталізацію, оперативне втручання, лікування та тимчасову непрацездатність. Він також повідомив, що після відкриття дисциплінарної справи запропонував Балацькій допомогу в підготовці рішення, проте вона відмовилася, заявивши, що зробить це самостійно.

Попри це Перша палата застосувала дисциплінарні стягнення, зазначивши: «Факт, що організаційну підготовку проєкту здійснює суддя-доповідач, не звільняє інших членів колегії від обов'язку контролювати дотримання процесуальних строків, вимагати своєчасного надання проєкту для ознайомлення та підписання, а також не допускати тривалої затримки».

Фактично ВРП поклала на членів колегії обов'язок контролювати виконання процесуальних функцій доповідачем. Проте зміст і межі такого обов'язку мають випливати із закону. Суддя, який не є доповідачем, не має повноважень примусити колегу виготовити текст, передати матеріали справи або накласти електронний підпис.

Навіть запропонована Ігнатовим допомога не запобігла стягненню. При цьому залишається незрозумілим, які додаткові дії він мав учинити після відмови доповідачки.

Коли ВРП бачить закон інакше

14 квітня 2025 року та сама Перша дисциплінарна палата рішенням № 786/1дп/15-25 відмовила у притягненні Балацької та Горб до дисциплінарної відповідальності. Тоді провадження також стосувалося затримки виготовлення мотивованого судового рішення та його несвоєчасного направлення до Єдиного державного реєстру судових рішень.

При оцінці дій Горб палата врахувала розподіл процесуальних функцій між головуючим суддею-доповідачем та іншими членами колегії. Обов'язки з підготовки й направлення рішення до Реєстру не були автоматично покладені на суддю лише через її участь у колегіальному розгляді.

У квітні 2025 року Горб уникнула стягнення, а в жовтні 2026-го отримала попередження за затримку виготовлення іншого рішення тією самою доповідачкою. Обставини справ відрізнялися, проте розподіл процесуальних функцій між суддями залишався незмінним.

Інший підхід застосувала Друга дисциплінарна палата ВРП і 1 липня 2026 року рішенням № 1342/2дп/15-26 вона відмовила у притягненні до відповідальності суддів Київського апеляційного суду Тетяни Тютюн та Івана Мосьондза.

Провадження, зокрема, стосувалося тривалого невиготовлення мотивованої ухвали від 14 травня 2024 року. Доповідачкою була суддя Тютюн, суддя Мосьондз входив до складу колегії.

Друга палата зазначила, що сама участь судді в ухваленні колегіального рішення не є достатньою підставою для дисциплінарної відповідальності за затримку його виготовлення. Персонального порушення з боку Мосьондза встановлено не було.

Від відповідальності звільнили й доповідачку Тютюн, хоча дисциплінарний інспектор пропонувала застосувати до неї догану з позбавленням доплат на один місяць. Палата врахувала значне судове навантаження та інші обставини її роботи.

Отже, Друга палата вимагала доведення персональної вини члена колегії, тоді як Перша поклала на нього обов'язок контролювати строки підготовки рішення доповідачем. Розбіжність стосується не лише результатів проваджень, а й самого змісту обов'язків суддів.

Міжнародний досвід: межі колективної відповідальності

Міжнародні стандарти суддівської незалежності передбачають індивідуальну оцінку поведінки судді та чіткість підстав дисциплінарної відповідальності.

У французькому судочинстві суддя-доповідач (juge rapporteur) виконує окремі функції з підготовки справи. Розподіл обов'язків між членами колегії має значення для встановлення їхньої персональної відповідальності.

У федеральних апеляційних судах підготовку проєкту рішення зазвичай доручають визначеному судді (authoring judge). Інші члени колегії беруть участь в обговоренні та погодженні тексту. Такий розподіл роботи не означає автоматичного розподілу дисциплінарної вини.

У своєму Висновку № CDL-AD(2025)044 від жовтня 2025 року Венеційська комісія прямо застерегла Україну від розмитих формулювань статті 106 Закону «Про судоустрій і статус суддів». Експерти наголосили, що дисциплінарна відповідальність має бути суворо персональною, заснованою на доведенні умислу або грубої недбалості. А структурний кадровий дефіцит держави не можна перекладати на плечі конкретного судді.

Не можна ігнорувати й кадровий дефіцит. Держава, яка не забезпечила суди необхідною кількістю суддів, не повинна автоматично перекладати наслідки організаційної неспроможності на тих, хто продовжує здійснювати правосуддя. Водночас перевантаження не виправдовує будь-якої затримки та має оцінюватися разом з обставинами конкретної справи.

Руйнування юридичної визначеності

Запровадження «колективної поруки» у судах під час війни загрожує подальшим перевантаженням системи.

Замість розгляду власних справ судді будуть змушені контролювати строки підготовки рішень колег, документувати нагадування та фіксувати спроби вплинути на процес, яким вони безпосередньо не керують.

У членів колегії немає адміністративних повноважень щодо судді-доповідача. Вони можуть звертати увагу на порушення строків і пропонувати допомогу, але не здатні гарантувати виготовлення рішення іншою особою.

Головна загроза такої практики ВРП – руйнування принципу передбачуваності закону. Коли одна дисциплінарна палата вимагає доведення персонального порушення, а інша покладає на членів колегії загальний обов'язок контролювати доповідача, межі дисциплінарної відповідальності стають невизначеними.

Затримка виготовлення судового рішення на півтора року потребує належної реакції. Однак захист прав учасників процесу не може здійснюватися шляхом розмивання меж персональної вини.

Вищій раді правосуддя час відмовитися від практики, яка допускає «солідарну відповідальність», та забезпечити єдиний стандарт індивідуального оцінювання вини. Кожен суддя має відповідати за власні процесуальні рішення, дії та бездіяльність, а не за сам факт участі в колегії.

Колегіальність має залишатися інструментом забезпечення якості правосуддя, а не механізмом покарання за наслідки кадрового голоду ***(Судово-юридична газета (https://sud.ua/uk/news/publication/375257-vrp-pidminiaie-personalnu-vidpovidalnist-kolektyvnoiu-dystsyplinarna-ruletka-dlia-suddiv). – 2026. – 19.10).***

Lexinform: Цифровізація судів на папері: як ДСА України переписала строки власної дорожньої карти

ДСА України оновила Дорожню карту цифровізації судів, перенісши терміни реалізації ключових проєктів (Case Management, ЄДРВД) на роки вперед. Аналіз виявив систематичне відтермінування дедлайнів без належних звітів про виконання. Це ставить під сумнів ефективність управління та підзвітність керівництва ДСА перед Вищою радою правосуддя.

Два накази, одна дорожня карта і перенесення ключових строків на роки вперед

2 грудня 2024 року Державна судова адміністрація України наказом № 534 затвердила Дорожню карту розвитку ІТ-рішень у судовій системі. Через рік, 12 грудня 2025 року, наказом № 477 було затверджено нову редакцію цього документа.

Порівняння двох додатків виявляє показову тенденцію: основні напрями цифровізації залишилися тими самими, але строки їх реалізації змінилися. Частина проєктів, які мали розроблятися ще у 2024–2025 роках, у новій редакції фактично отримала відтермінування до 2026–2029 років.

Ті самі проєкти – нові дедлайни

Найпоказовіші зміни стосуються таких напрямів:

ІТ-проєкт	Дорожня карта 2024 року	Дорожня карта 2025 року
Case Management, етап 1	2024–2027 роки	2026–2028 роки
Case Management, етап 2	2026–2029 роки	2027–2029 роки
Сервіс «Аналіз та звітність»	2025–2026 роки	2026–2027 роки
Конструктор відкритих даних	2025–2026 роки	2026–2027 роки
Підсистема відеоконференцзв'язку (ВКЗ)	2025–2028 роки	2026–2028 роки
Підсистема «Управління навчанням»	2025–2026 роки	2026–2027 роки
Єдиний державний реєстр виконавчих документів (ЄДРВД)	2024–2027 роки	2025–2029 роки
Оновлений ЄДРСР	2024–2027 роки	2025–2027 роки
Вебпортал судової влади	2027–2028 роки	2028–2029 роки

Джерело: додатки до наказів ДСА України № 534 від 02.12.2024 та № 477 від 12.12.2025 (Наведені періоди – планові строки, а не підтверджені дати фактичного виконання.

Особливо показовий приклад – Case Management, тобто система управління судовими справами. У першій редакції дорожньої карти її розробка мала розпочатися ще у 2024 році, а впровадження першого етапу – завершитися у 2027 році. У редакції 2025 року загальний проєкт першого етапу вже заплановано на 2026–2028 роки.

ЄДРВД також демонструє суттєвий зсув: завершення проєкту, яке в першій редакції планувалося на 2027 рік, у новій перенесено на 2029 рік.

Чи означає новий наказ, що попередній план не виконано?

Саме по собі затвердження нової редакції наказу приховує невиконання кожного попереднього завдання. Для такого висновку необхідно зіставити планові строки зі звітами про виконання, актами приймання, договорами, результатами тестування та документами про введення систем у промислову експлуатацію.

Однак офіційні матеріали Вищої ради правосуддя дають додатковий контекст. У повідомленні про публічне звернення, оприлюдненому у 2026 році, зазначено, що створення нової Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи заплановано до 2028 року, а розвиток системи передбачає подальшу розробку та впровадження низки підсистем, зокрема електронного документообігу суду, ЄДРСР, ЄДРВД, ВКЗ і вебпорталу. Це підтверджує масштаб незавершеної програми модернізації, але не є доказом того, що жоден із відповідних компонентів не працює. Офіційне повідомлення ВРП.

Ціна перенесення строків

У дорожніх картах відповідальною організацією за переважною більшістю зазначених проєктів визначено ДСА України. Тому зміна строків – не просто редакційна правка: вона змінює календар, за яким суспільство, органи суддівського врядування та інші заінтересовані сторони можуть оцінювати прогрес цифрової трансформації.

Водночас із самих додатків не можна встановити, чому саме строки були змінені: через затримки закупівель, брак фінансування, зміну технічних вимог, кадрові проблеми чи інші причини. Так само ці документи не дозволяють визначити обсяг фактично витрачених коштів або встановити відповідальність конкретних посадових осіб.

Також викликає увагу те, що контроль за виконанням наказу №534 покладено на заступника Голови ДСА України з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій України та цифровізації Сапельнікова Л.В., який в подальшому самостійно змінив собі строки виконання шляхом прийняття наказу №477.

Висновок

Порівняння двох дорожніх карт показує: ключові напрями цифровізації судів збереглися, але для значної частини з них строки були перенесені. У деяких випадках, як із Case Management та ЄДРВД, зсув охоплює роки.

Головне питання до ДСА України полягає не в тому, чи взагалі має право ДСА України продовжувати собі строки виконання, скільки разів можна оновлювати дорожню карту, а в тому, які конкретні результати були досягнуті за попередніми строками, які завдання не виконано, скільки коштів витрачено та хто відповідає за відтермінування.

Без оприлюднення порівняльного звіту про планові й фактичні результати нова дорожня карта ризикує залишитися документом про майбутні наміри, а не інструментом публічної підзвітності за цифровізацію судової системи.

Проблема не лише у строках

Нещодавно на офіційному порталі рахункової палати з’явилась інформація про неналежне виконання плану заходів Звіту про результати аудиту діяльності ефективності на тему «Організаційне забезпечення діяльності органів судової влади».

Звіт Рахункової палати від 11 листопада 2025 року щодо організаційного забезпечення діяльності судових органів звертає увагу на системні недоліки, зокрема у стратегічному плануванні, координації, інформаційній взаємодії та розвитку ІТ-рішень. Серед

викликів – відсутність належної інтеграції інформаційних систем і застарівання технічної інфраструктури.

Це означає, що цифровізація потребує не лише закупівлі обладнання або розроблення окремих програмних модулів. Необхідні узгоджена архітектура систем, чіткий розподіл відповідальності, реалістичне планування та контроль за досягненням результатів.

Якщо різні рішення розвиваються без належної взаємодії, виникає ризик дублювання функцій, додаткових витрат і складнощів для користувачів. У підсумку технології, покликані спростити роботу судів, можуть не забезпечити очікуваного ефекту.

Аудит Рахункової палати дає змогу побачити ще одну причину, через яку цифрові плани можуть не перетворюватися на практичний результат.

За даними звіту, у 2023 році потреба судової системи у фінансуванні була забезпечена на 51,4%, а у 2024 році – на 57,2%. Водночас протягом 2023–2024 років до державного бюджету повернули 972 млн грн невикористаних відкритих асигнувань.

Ці цифри самі по собі доводять, що саме цифрові проєкти не були недофінансовані та чого не використали кошти на їхню реалізацію. ДСА України демонструє системну проблему та суперечність дій або бездіяльності, при заявленому значному дефіциті ресурсів для судової системи повертає частини невикористаних асигнувань.

Для цифровізації це означає необхідність відповідати не лише на питання, скільки коштів потрібно, а й на питання, як вони плануються, коли виділяються, чи готові технічні вимоги, чи проведені закупівлі та які результати отримано за витрачені кошти.

Є й інша проблема – застаріла технічна база. На початок 2025 року, за даними Рахункової палати, списанню підлягали 19,3% комп'ютерів, 22,6% серверів, 17,4% одиниць оргтехніки та 29,6% засобів фіксації.

У таких умовах впровадження нових програмних продуктів без своєчасного оновлення обладнання, належної підтримки та підготовки персоналу не гарантує повноцінного функціонування цифрових сервісів у судах.

Тому цифровізація не може зводитися до розроблення програмного забезпечення. Вона потребує узгодженого фінансування, технічної інфраструктури, управління проєктами та контролю за фактичними результатами.

Міжнародні зобов'язання – окремий орієнтир

У межах Ukraine Facility Plan передбачено впровадження нових ІТ-рішень у судовій системі. Для відповідного заходу визначено цільовий строк – IV квартал 2027 року.

Водночас у дорожніх картах ДСА України окремі етапи розвитку системи управління судовими справами розраховані на наступні роки, а завершення другого етапу передбачено аж до IV кварталу 2029 року.

Ці строки стосуються не обов'язково тотожних результатів, тому автоматично вважати їх прямою суперечністю було б неправильно. Однак така різниця потребує чіткого пояснення: які саме ІТ-рішення мають бути впроваджені до кінця 2027 року, що входитиме до їхнього функціоналу і які завдання залишаться на наступні етапи.

Без конкретних показників і публічної звітності оцінити прогрес цифровізації складно навіть фахівцям, не кажучи вже про громадян.

Час звітувати не про плани, а про результат

Судова система не може дозволити собі нескінченно відкладати технологічну модернізацію. Від її якості залежать доступ до правосуддя, оперативність розгляду справ, прозорість процесів та ефективність використання бюджетних коштів.

Тому суспільству потрібна зрозуміла відповідь на кілька простих запитань: які системи вже працюють, які перебувають у розробці, скільки коштів витрачено, через що перенесено строки та хто відповідає за виконання кожного ключового заходу?

Головний показник цифровізації – не кількість наказів і дорожніх карт, а системи, які реально працюють.

Поки що зміна строків у планах не дає підстав стверджувати, що цифровізація

повністю зупинилася. Проте вона є приводом вимагати прозорого пояснення затримок і перевірки фактичного прогресу.

Бо для судової системи цифровізація – не завдання «на перспективу». Це необхідність, від якої залежить якість правосуддя вже сьогодні.

Громадськості важливо, чи підніме ці питання ВРП на початку листопада під час проведення щорічної атестації Голови та Заступників ДСА України чи знову проігнорує важливі питання від яких залежить майбутнє органів системи правосуддя ***(Lexinform (https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tsyfrovizatsiya-sudiv-na-paperi-yak-dsa-ukrayiny-perepysala-stroky-vlasnoyi-dorozhnoyi-karty/). – 2026. – 30.10).***

Судово-юридична газета: Паспорт Румунії обернувся втратою громадянства України: чому не допоміг новий закон і що враховують суди

Чи можна втратити українське громадянство через паспорт іншої держави та чи дозволяє новий закон про множинне громадянство оскаржити раніше ухвалені рішення про його припинення? Ці питання набули особливого значення після змін до законодавства, які почали діяти 16 січня 2026 року. Водночас судова практика свідчить, що для вирішення таких спорів важливе значення мають не лише факт набуття іноземного громадянства, а й обставини його набуття, належність доказів та законодавство, чинне на момент прийняття оскаржуваного рішення.

Показовою є справа № 9901/146/21, у якій Верховний Суд розглянув законність указу Президента про втрату громадянства України чоловіком, який набув громадянство Румунії.

Іноземний паспорт став підставою для припинення громадянства

Як встановив Верховний Суд, громадянин України оскаржив Указ Президента від 14 квітня 2021 року № 161/2021, яким його було визнано таким, що втратив громадянство України.

Підставою для ухвалення указу стали матеріали щодо добровільного набуття позивачем громадянства Румунії після досягнення повноліття.

Процедуру оформлення втрати громадянства розпочали після отримання Державною міграційною службою інформації від Служби безпеки України про наявність у чоловіка паспорта громадянина Румунії.

Для перевірки цих відомостей посадові особи ДМС використовували, зокрема, інтегровану міжвідомчу інформаційно-телекомунікаційну систему «АРКАН», яка містила інформацію про перетин державного кордону.

За результатами перевірки було підготовлено подання про втрату громадянства України. Після розгляду відповідних матеріалів Комісією при Президентові України з питань громадянства Президент видав указ.

Позивач вважав це рішення протиправним. Він заперечував добровільне набуття громадянства Румунії та стверджував, що державні органи не мали належних і допустимих доказів для оформлення втрати ним громадянства України.

Верховний Суд перевіряв документи через органи Румунії

Під час розгляду справи суд встановив наявність розбіжностей у документах, що стосувалися ідентифікації позивача та реквізитів його іноземних паспортів.

Зокрема, у матеріалах, на підставі яких розпочиналася процедура втрати громадянства, були відсутні первинні документи компетентних органів Румунії.

Щоб перевірити ці обставини, Верховний Суд звернувся до компетентних органів Румунії із судовим дорученням про надання міжнародної правової допомоги.

Отримані документи підтвердили, що позивач набув громадянство Румунії на підставі свідоцтва про громадянство від 24 лютого 2015 року.

Також було встановлено, що чоловікові видавалися паспорти громадянина Румунії та посвідчення особи, а також було присвоєно персональний цифровий код.

Суд дослідив ці відомості разом з іншими матеріалами справи, зокрема інформацією щодо перетину державного кордону з використанням румунських паспортних документів.

Верховний Суд дійшов висновку, що отримані докази підтверджують наявність у позивача громадянства Румунії у спірний період.

Водночас суд наголосив, що документи, одержані в порядку міжнародної правової допомоги, використовувалися для перевірки доводів учасників справи, а не як нова самостійна підстава для ухвалення раніше виданого указу Президента.

Чи може новий закон про множинне громадянство змінити ситуацію

Під час розгляду справи постало також питання впливу Закону № 4502-IX, який набрав чинності 16 січня 2026 року та змінив правила щодо множинного громадянства.

Зокрема, законодавець визначив випадки, у яких визнається множинне громадянство, та переглянув підстави втрати громадянства України.

Однак Верховний Суд зазначив, що нове законодавство не має зворотної дії щодо раніше ухвалених індивідуальних актів про припинення громадянства.

Суд виходив із положень статті 58 Конституції України, яка закріплює загальне правило незворотності дії законів та інших нормативно-правових актів у часі.

Верховний Суд також врахував, що Закон № 4502-IX не передбачає автоматичного скасування раніше виданих указів Президента про припинення громадянства України.

Крім того, пункт 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» цього Закону передбачає, що подання про втрату громадянства України, подані до набрання ним чинності, розглядаються за правилами, які діяли раніше.

Отже, законність указу Президента, ухваленого до зміни законодавства, необхідно оцінювати з урахуванням норм, чинних на момент його видання.

Саме тому запровадження множинного громадянства не стало підставою для скасування оскаржуваного указу.

Що змінилося у правилах втрати громадянства України

До набрання чинності Законом № 4502-IX пункт 1 частини першої статті 19 Закону України «Про громадянство України» передбачав як підставу для втрати громадянства добровільне набуття повнолітнім громадянином України громадянства іншої держави.

Після законодавчих змін відповідне положення викладено в новій редакції.

Нині пункт 1 частини першої статті 19 передбачає втрату громадянства України у разі добровільного набуття повнолітнім громадянином України громадянства держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом, або громадянства держави, громадяни якої не можуть набути громадянство України у спрощеному порядку.

При цьому добровільним набуттям громадянства іншої держави закон визначає випадки, коли громадянин України звернувся із заявою чи клопотанням про його набуття відповідно до законодавства цієї держави.

Водночас стаття 19 передбачає винятки, зокрема щодо окремих випадків набуття громадянства держави-агресора або держави-окупанта та випадків множинного громадянства, визначених статтею 5-1 Закону.

Таким чином, після законодавчих змін сам факт набуття громадянства іншої держави не можна розглядати як універсальну підставу для втрати громадянства України.

Юридичне значення мають обставини набуття такого громадянства, держава громадянської належності, відповідні законодавчі винятки та момент виникнення правовідносин.

Велика Палата Верховного Суду: громадянство не припиняється автоматично

Важливе значення для цієї категорії спорів має також постанова Великої Палати

Верховного Суду від 5 вересня 2024 року у справі № 990/163/23.

Розглядаючи спір щодо указу Президента про втрату громадянства України, Велика Палата застосувала положення законодавства, чинного на момент виникнення спірних правовідносин.

За цим законодавством добровільне набуття повнолітнім громадянином України громадянства іншої держави становило передбачену законом підставу для втрати громадянства України.

Водночас наявність такої підстави не означала автоматичного припинення громадянства.

Відповідно до статті 22 Закону України «Про громадянство України» у разі втрати громадянства датою його припинення є дата видання відповідного указу Президента України.

Таким чином, необхідно розмежовувати встановлення обставин, які можуть бути підставою для втрати громадянства, та юридичний факт його припинення у встановленому законом порядку.

Це розмежування має істотне значення для спорів, у яких особа посилається на наявність іноземного паспорта або громадянства іншої держави.

Якого висновку дійшов Верховний Суд

Розглянувши справу № 9901/146/21, Верховний Суд дійшов висновку, що оскаржуваний указ Президента був виданий на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією і законами України, чинними на момент його прийняття.

Суд відмовив у задоволенні позову про визнання указу протиправним та його скасування.

Отже, судова практика свідчить, що для вирішення спорів про втрату громадянства України необхідно розмежовувати факт набуття іноземного громадянства, наявність передбаченої законом підстави для втрати українського громадянства та ухвалення відповідного рішення Президентом України.

Водночас запровадження нових правил множинного громадянства не означає автоматичного перегляду раніше ухвалених указів про його припинення ***(Судово-юридична газета (https://sud.ua/uk/news/sudova-praktyka/376121-pasport-rumunii-obernuvsia-vtratoiu-hromadianstva-ukrainy-chomu-ne-dopomih-novyi-zakon-i-shcho-vrakhovuiut-sudy). – 2026. – 28.10).***

О. Шуляк, Економічна правда: Хто за що відповідає в громаді

Децентралізація дала громадам гроші й можливості, але не дала чіткої відповіді, хто за що відповідає. Без неї повоєнна відбудова буксуватиме ще до того, як почнеться.

Децентралізація, яку Україна розпочала у 2014 році, дала об'єднаним територіальним громадам ресурси, землю і нові можливості. Громади отримали бюджети, яких раніше не бачили. Деякі сільські ради вперше змогли самостійно відремонтувати школу чи дитячий садок, не чекаючи «милості» районної державної адміністрації.

Але разом з успіхами ми отримали й системну проблему, яку я б назвала «повноваженнями без власника». Функції та штати РДА суттєво скоротили, статус міст обласного значення ліквідували, а компетенцію всіх рівнів влади належно не переглянули. Усе це відбувалося швидше, ніж законодавство встигало чітко прописати, хто чим займається і, що особливо важливо, хто за що відповідає. Ось два приклади.

Формально утримання шкіл – власне повноваження громади. Але освітні нормативи, атестація вчителів, оплата їхньої праці, вимоги до харчування й безпеки – це вже спільна відповідальність із державою. Коли в школі протікає дах, директор часто не може розв'язати проблему: кошти пішли на зарплати або на чергові державні нововведення, під які держава не дала грошей. І це не через некомпетентність людей на місцях, а через те, що межі відповідальності в законодавстві розмиті.

Інший приклад – «ліси без господаря». Якщо ліс на території громади не має власника

чи користувача, там виявили незаконну рубку, а винних не знайшли, збитки за законом компенсує громада. Хоча реальних повноважень і ресурсів, щоб на це вплинути, вона не мала.

Три проблеми, які стримують громади

Дублювання функцій. Коли компетенція формально належить і громаді, і району, і області, і частково державному органу, відповідальність розмивається настільки, що за результат не відповідає ніхто. Це класична пастка «спільної компетенції»: усі причетні, але ніхто не винен.

Розрив між повноваженнями і фінансуванням. Це, мабуть, найгостріша проблема. Держава передає громадам функції, наприклад у соціальному захисті чи адміністративних послугах, але гроші під них часто розраховані за застарілими нормативами або взагалі не враховують реальних витрат. У результаті громада або недофінансовує функцію, або латає її власними коштами, які могли б піти на розвиток.

Нові прогалини воєнного часу. Бронювання, взаємодія з ТЦК, укриття, відновлення пошкодженого майна, розміщення внутрішньо переміщених осіб – усе це навалилося на громади без чіткого розподілу відповідальності між органами місцевого самоврядування, обласними військовими адміністраціями та центральною владою. Голови громад часто діють у сірій зоні й ухвалюють рішення, які формально можуть виходити за межі їхніх повноважень. Просто тому, що бездіяльність коштує дорожче.

Чому це критично саме зараз

Коли ми говоримо про повоєнну відбудову, розмежування повноважень перестає бути суто управлінським питанням і стає економічним.

Донор чи інвестор, який хоче вкласти кошти у відновлення житла, інфраструктури чи нове виробництво, має розуміти, з ким підписує угоду і чи може цей підписант гарантувати виконання зобов'язань. Коли повноваження розмиті, інвестиційний процес гальмує ще до старту. Тому місцеве самоврядування має отримати всі повноваження, потрібні для економічного розвитку своєї території. Згодом це збільшить і місцеві бюджети.

Повоєнна економіка генеруватиме небагато бюджетних коштів, тож розподіляти їх доведеться особливо ощадливо. Чітко визначена компетенція дає змогу спрямувати гроші туди, де вони потрібні, а люди на місцях часто бачать проблеми краще, ніж «центр». До того ж місцева влада ближча до людей, і її рішення легше контролювати депутатам, громадськості та правоохоронцям.

Важливо й те, щоб повоєнні місцеві вибори сформували нове представництво громад із зрозумілими і забезпеченими повноваженнями.

Що потрібно зробити

По-перше, визначити засади розмежування компетенції держави і місцевого самоврядування в оновлених законах, спираючись на європейський досвід, а не на застаріле нереформоване законодавство, як це часто відбувається сьогодні.

По-друге, чітко розвести повноваження місцевого самоврядування і органів державної влади на місцях, зокрема військових адміністрацій. Треба зафіксувати, які рішення громада ухвалює самостійно, а які – лише у взаємодії з державою.

По-третє, синхронізувати профільне законодавство з Бюджетним і Податковим кодексами. Немає сенсу прописувати громаді нове повноваження, якщо джерело його фінансування не з'явиться одночасно в бюджетному законодавстві.

Що пропонує законопроєкт №14412

Першим кроком є урядовий законопроєкт № 14412. Верховна Рада у квітні ухвалила його в першому читанні, і зараз його готують до другого. Він замінює нинішні розмиті, заплутані й оціночні формулювання зрозумілими критеріями розмежування. Ухвалення цього закону – також індикатор Ukraine Facility, тобто не лише питання внутрішньої управлінської логіки, а й зобов'язання перед міжнародними партнерами.

Законопроєкт критикують, зокрема за ризик повернення до централізації. Частина

зауважень слушна: у редакції першого читання є положення, які прямо не стосуються розмежування, – про засади місцевого самоврядування, бюджетну політику, правовий режим воєнного стану. Наш комітет готує правки, щоб прибрати їх і зробити критерії розмежування чіткішими й послідовнішими, без простору для довільного тлумачення. Найближчим часом комітет також планує винести на публічне обговорення ще низку ініціатив, які мають закрити ці прогалини.

Що зміниться на практиці

Чесно скажу: один закон не перепише за ніч Закон про освіту чи Лісовий кодекс. Законопроєкт № 14412 рамковий. Він встановлює правила гри, а конкретний перелік повноважень кожного рівня з'явиться після змін до понад півтори сотні профільних законів і до Бюджетного кодексу. Ось як має виглядати життя громади, коли нова система запрацює повністю.

Дах школи – громада, зарплата вчителя – держава. Базове правило: одна функція – один відповідальний рівень. Утримання будівлі школи – власне повноваження громади. Освітні стандарти та оплата праці педагогів – відповідальність держави. Якщо держава запроваджує нові вимоги до харчування чи безпеки, кошти мають надходити одночасно з вимогою, через зміни до Бюджетного кодексу. Тоді гроші на ремонт даху не доведеться перекидати на виконання державних рішень.

Не можна відповідати за те, на що не маєш впливу. Громада відповідає за виконання державних функцій лише тією мірою, якою держава забезпечила її ресурсами. Або громада отримує інструменти, щоб впливати на ситуацію, або відповідальність несе той рівень, у якого ці інструменти є. Для «лісів без господаря» це означає однозначну відповідь у профільному законі: або громада отримує право оформити такий ліс і організувати його охорону, або збитки від незаконних рубок перестають автоматично лягати на місцевий бюджет.

Державна послуга – за державні кошти. Реєстрація народжень і шлюбів, призначення соціальних допомог, частина адміністративних послуг – це державні функції, які громади виконують від імені держави. Їх мають фінансувати трансферти з державного бюджету в обсязі, що відповідає цим повноваженням, або, для адміністративних послуг, адміністративний збір. Держава натомість перевіряє дотримання своїх стандартів. Для людини в ЦНАП це означає, що якість послуги не залежатиме від того, чи вистачило громаді грошей «доплатити за державу».

Менше відмов «бо це не передбачено законом». Сьогодні громада, яка хоче підтримати молодих лікарів, запустити програму доступного житла чи місцеві стимули для бізнесу, часто чує, що такого повноваження в законі немає. Законопроєкт пропонує презумпцію: якщо закон прямо не відносить питання до компетенції держави чи до делегованих повноважень, воно вважається власним повноваженням громади. Це не дозвіл ігнорувати спеціальні закони, а правило для численних сірих зон. Держава наглядатиме за законністю рішень громади, а не за їхньою доцільністю: перевіряти процедуру – так, вирішувати замість громади, що будувати, парк чи паркінг, – ні.

Рішення ухвалює той, хто найближче до проблеми. В основі законопроєкту – принцип субсидіарності: вищий рівень влади береться за справу лише тоді, коли нижчий об'єктивно не може її виконати. Для укриттів, розміщення переміщених осіб чи відновлення житла профільні закони мають чітко відповісти: хто будує, хто утримує, хто перевіряє і хто платить. Тоді голові громади не доведеться діяти в сірій зоні, а людям – шукати, до кого звернутися.

Підпис, який щось означає. Для інвестора чи донора чітка компетенція означає зрозумілого партнера. Якщо питання належить громаді, її рішення не скасують «згори» з міркувань доцільності. Якщо державі – інвестор одразу знає, до кого йти.

Виборець знатиме, з кого питати. Коли за кожною сферою закріплено відповідального, на повоєнних місцевих виборах людина оцінюватиме владу за результатами: чи відремонтовано школу, чи працює укриття,

чи вчасно надається послуга. А не за тим, хто переконливіше пояснить, що «це не наша компетенція».

Замість висновку

Місцеве самоврядування – це конкретні люди і справи. Це голова громади, який щодня ухвалює рішення в умовах невизначеності. Це мешканець, який хоче знати, куди звертатися зі своєю проблемою. Це інвестор, який шукає партнера для відбудови. Чітке розмежування компетенції – складне, але назріле завдання. Часу на нього обмаль, а час – саме той ресурс, який Україна не може собі дозволити втрачати ні на фронті, ні в управлінні ***(Економічна правда (https://epravda.com.ua/power/decentralizaciya-povnovazhennya-gromad-i-finansuvannya-zakonoproyekt-14412-826937/). – 2026. – 26.10).***

ПОЗИЦІЯ ВЛАДИ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Судді Верховного Суду взяли участь у 68-му щорічному з'їзді Міжнародної асоціації суддів (IAJ) у Лісабоні. До заходу долучилися голова Асоціації суддів України, суддя Верховного Суду в Касаційному цивільному суді Вадим Коротун, секретар Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі ВС Андрій Зайцев і суддя Великої Палати ВС Максим Тітов.

Під час зустрічі відбулися дискусії, в центрі яких була незалежність судової влади як гарантія права кожної людини на справедливий суд. Учасники обговорювали, як добір і призначення суддів, дисциплінарні процедури, фінансування судів та суддівська винагорода впливають на незалежність правосуддя.

Зокрема, йшлося про досвід Польщі у сфері судового врядування та дисциплінарних процедур, конституційну реформу в Мексиці та її вплив на судову систему, а також переслідування суддів і представників суддівської асоціації Тунісу.

Окрему увагу приділили межі між обґрунтованою критикою судових рішень і тиском на суддів. На прикладі Австралії розглянули політичні та медійні атаки, поширення дезінформації в соціальних мережах і загрози суспільній довірі до суду. Говорили також про протидію гендерно зумовленому переслідуванню жінок-суддів та захист суддів міжнародних судів від зовнішнього втручання.

Важливою частиною дискусій став досвід Португалії. Учасники розглянули значення рішення Суду ЄС у справі Асоціації португальських суддів: спір щодо зменшення суддівської винагороди став поштовхом до розвитку європейських стандартів судової незалежності. Також було представлено практичні інструменти застосування Хартії основних прав ЄС – посібники та добірки європейської й національної судової практики ***(Верховний суд України (https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/2124113/). – 2026. – 29.10).***

29 жовтня 2026 року в Раді суддів України відбулася зустріч секретаря РСУ Тетяни Гребенюк та судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Віктора Остапука з представницею Групи експертів ООН з питань верховенства права та сексуального насильства в умовах конфлікту пані Джорджією Торторою.

Ця зустріч стала продовженням обговоренням теми злочинів проти людяності, до яких відносяться і злочини сексуального насильства, пов'язані з конфліктом.

Зазначимо, що напередодні 27-28 жовтня в Києві відбулися Консультації із постраждалими від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, щодо їхньої взаємодії із системою правосуддя.

Зокрема, 27 жовтня відбулася конфіденційна зустріч для обміну думками, досвідом і поглядом на проблему між постраждалими від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК), а вже 28 жовтня постраждалі, представники органів системи правосуддя та ключові партнери обговорювали

певний досягнутий прогрес у забезпечені відповідальності за злочини СНПК, визначили перспективні практики та обговорили наявні виклики.

Як зазначила пані Джорджія під час сьогоднішньої зустрічі, метою проведення подібних консультацій є розробка практичних рекомендацій та визначення конкретних заходів для посилення доступу постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, до правосуддя.

Своєю чергою Віктор Остапук – суддя Касаційного кримінального суду у складі ВС зауважив, що українська правова система ще не має великого досвіду з розгляду таких справ і в судах їх зараз знаходяться одиниці, бо навіть серед представників правоохоронних органів існують різні погляди щодо кваліфікації таких проваджень. До всього ж Кримінальний кодекс України було доповнено статтею 442-1, що передбачає відповідальність за злочини проти людяності та конкретизує умисні діяння, вчинені в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення, тільки з жовтня 2024 року.

У підсумку зустрічі секретар Ради суддів України Тетяна Гребенюк зазначила, що Рада долучиться до певних організаційних процесів, які лежать в площині судової системи ***(Судова влада України (https://court.gov.ua/archive/2124864/). – 2026. – 30.10).***

21 – 23 жовтня 2026 року голова суду Олександра Бодрова та суддя Іванна Квєтка прийняли участь у VII судовому форумі «Роль суду у захисті прав і свобод під час війни: практичний аспект», який відбувся в місті Києві.

Захід організували за підтримки Уряду Данії та ПРООН в Україні. У ньому взяли участь судді місцевих, апеляційних судів і Верховного Суду.

Учасники обговорили актуальні виклики судочинства в умовах війни, зокрема роботу судів у прифронтових і постраждалих регіонах. Йшлося про захист майнових, сімейних і соціальних прав громадян, відновлення втрачених документів, спори щодо нерухомості, встановлення юридичних фактів та забезпечення соціальних гарантій.

Програма охопила три напрями: цивільне, сімейне та адміністративне судочинство. Окрему увагу приділили захисту прав дітей, трудових прав внутрішньо переміщених осіб, соціального захисту ВПО та учасників бойових дій.

Форум став майданчиком для діалогу між суддями різних інстанцій задля єдності судової практики та зміцнення довіри громадян до правосуддя ***(Судова влада України (https://sn.mk.court.gov.ua/sud1422/pres-centr/news/2122641/). – 2026. – 26.10).***

У Києві відбулася презентація Проєкту з підтримки системи правосуддя України на шляху євроінтеграції та забезпечення притягнення до відповідальності за міжнародні злочини – PravoJustice4EU. У центрі уваги Проєкту – узгодження системи правосуддя зі стандартами ЄС, зміцнення інституцій правосуддя та притягнення до відповідальності за основні міжнародні злочини. PravoJustice4EU є четвертою фазою Проєкту ЄС «Право-Justice», який продовжує свою діяльність під оновленою назвою. Попередні три фази реалізовувалися в Україні у 2017–2026 роках. «Право-Justice» своєю чергою продовжив роботу Проєкту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні», що втілювався у 2014–2017 роках. Нову фазу Проєкту очолив відряджений із Франції суддя Ерік Мартенвіль.

Під час запуску Проєкту посол Франції в Україні Бріс Рокфей нагадав, що підтримка реформ почалася понад 10 років тому, але зараз цей процес надзвичайно важливий, оскільки Україна швидше рухається до членства в Європейському Союзі.

Проєкт, який реалізовується агенцією Expertise France, має два напрями. Перший – судова реформа та євроінтеграція – спрямований на підтримку процесу вступу України до ЄС шляхом узгодження української системи правосуддя зі стандартами ЄС. Другий напрям – відповідальність за міжнародні злочини та перехідне правосуддя – спрямований на підтримку зусиль України

щодо притягнення винних до відповідальності за основні міжнародні злочини відповідно до європейських та міжнародних стандартів, а також сприяння цілісному підходу до перехідного правосуддя.

Також Проєкт PravoJustice4EU покликаний сприяти притягненню винних до відповідальності за основні міжнародні злочини. Про це йшлося в межах другої панелі «Від індивідуальних зусиль до системного підходу: притягнення до відповідальності за міжнародні злочини», яку модерувала Тінна Голетіані – керівниця «Напряму ІІ: Відповідальність за міжнародні злочини та перехідне правосуддя».

Про необхідність міжнародної підтримки в межах заходу наголосив виконувач обов'язків генерального прокурора Антон Ковальський.

Проєкт PravoJustice4EU розпочав свою роботу 1 липня 2026 року і триватиме до 30 червня 2030 року. Для його реалізації залучено 20 мільйонів євро від Європейського Союзу та 1 мільйон євро від Міністерства Європи та закордонних справ Франції. Загальний бюджет трьох попередніх фаз Проєкту у 2017–2026 роках становив понад 35 мільйонів євро ***(Hromadske (https://hromadske.ua/reformy/273173-verkhovenstvo-prava-v-osnovi-yevropeyskoyi-intehratsiyi-ukrayiny-v-kyyevi-zapustyly-proyekt-pravojustice4eu). – 2026. – 26.10).***

Чи реально перетворити конституційне право на безпечне довкілля із формальної декларації на дієвий юридичний механізм? Саме на це запитання шукала відповідь команда унікального міжнародного проєкту, який завершився в Івано-Франківську.

Три роки тому Навчально-науковий юридичний інститут Карпатського національного університету імені Василя Стефаника взявся за амбітне завдання: впровадити в Україні європейський досвід захисту права людини на безпечне довкілля. Проєкт отримав підтримку престижної програми Європейського Союзу Еразмус+Жан Моне – знаку якості, який надається небагатьом ініціативам у сфері права та європейських студій.

Ідея проєкту народилася не випадково. Питання охорони довкілля – одне з ключових у переговорах України про вступ до ЄС, а без чистого повітря та безпечного довкілля годі говорити про сталий розвиток держави. Тож команда проєкту (завідувачка кафедри трудового екологічного та аграрного права Леся Данилюк, професорки кафедри Надія Кобецька та Зоряна Яремак) поставила собі за мету не просто розповісти про це здобувачам, а показати, як саме працюють правові механізми захисту довкілля в Європі і що з цього досвіду Україна може і повинна перейняти вже сьогодні.

За три роки реалізації проєкту здобувачі освітнього рівня «Магістр в галузі права» отримали змогу слухати спеціально розроблені курси про еколого-правові аспекти сталого розвитку та практику вирішення екологічних конфліктів – конфліктів, які щодня трапляються між громадами, бізнесом і державою через забруднення повітря, вирубку лісів чи забудову прибережних територій. Просто теорією справа не обмежилася: майбутні правники брали участь у практичних воркшопах, де розбирали реальні механізми захисту екологічних прав у Європейському суді з прав людини, зустрічалися з фахівцями команди підтримки реформ при Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України, обговорювали якість атмосферного повітря як показник безпеки навколишнього середовища.

Команда проєкту використовувала різні платформи для поширення своїх напрацювань. Досвідом ділилися з колегами з Національного університету «Львівська політехніка», виступали на міжнародному майданчику Ягеллонського університету в Кракові, а також провели інтерактивний тренінг для шкільної молоді, адже екологічна свідомість, як відомо, формується змалку.

З метою обговорення результатів відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Довкіллєве законодавство України та захист екологічних прав громадян в умовах євроінтеграції», яка зібрала правників, науковців, представників органів влади та громадськість з усієї країни для дискусії про

те, яким має бути довкіллєве законодавство України на шляху до Європейського Союзу.

Підсумком роботи стали не лише десятки заходів і нові навчальні курси, а й цілком відчутні речі: науковий посібник, що акумулював європейський досвід захисту права на безпечне довкілля, низка наукових публікацій та методичні матеріали, якими вже сьогодні можуть користуватися викладачі, студенти та практики по всій Україні.

Але, мабуть, найважливіший результат, менш відчутний, проте довготривалий: сотні студентів, науковців і практиків тепер краще розуміють, що право на безпечне довкілля – це не абстрактне поняття, а таке ж повноцінне право людини, як право на життя чи власність, за яке варто і треба боротися правовими засобами. А це означає, що наближення України до європейських стандартів охорони довкілля продовжиться вже без прив'язки до конкретного проєкту силами тих, хто пройшов через нього ***(Галичина (https://galychyna.if.ua/analytic/yevropeyski-standarti-zahistu-dovkillya-pidsumki-proyektu-karpatskih-naukovtsiv/). – 2026. – 11.10).***

ЕКСПЕРТНИЙ КОМЕНТАР

В. Речицький, юрист, спеціаліст з конституційного права, член ініціативної групи «Першого грудня», конституційний експерт Харківської правозахисної групи

Конституційні права людини і російсько-українська війна (2022–2026)

У доповіді висвітлюються ключові аспекти стану з конституційними правами людини за Конституцією України в період російськоукраїнської гібридної та повномасштабної війни (2022-2026).

І ПЕРЕДУМОВИ Й ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Воєнний стан, в якому опинилася Україна внаслідок збройного вторгнення Росії 24 лютого 2022 р., не зупинив, але суттєво пригальмував реалізацію конституційних прав і свобод в Україні. Утім, ще в 2014 р. здійснення конституційних прав і свобод потрапило в обставини гібридної війни. У березні 2015 р. в Україні була створена Конституційна комісія, якій було доручено оновити розділ про права і свободи людини в руслі наближення її тексту до стандартів ЄКПЛ.

Проблема полягала в тому, що при розробці проєкту Конституції України 1996 р. українські батьки-засновки пішли (в частині регламентації конституційних прав і свобод) за зразком Загальної декларації прав людини 1948 р. та міжнародних Пактів ООН про права людини 1966 р. У подальшому виявилось, що суттєво кращим варіантом для наслідування є європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) 1950 р. В Україні ЄКПЛ набула юридичної сили й почала діяти в 1997 р. Так чи інакше, конституційне оновлення Розділу II Основного Закону про права людини, починаючи з березня 2015 р. зводилося, в основному, до наступного.

По-перше, кримськотатарський народ отримав суттєве розширення політичної правосуб'єктності, оскільки адміністративну автономію у вигляді Автономної Республіки Крим проєкт перетворив на повноцінну політичну автономію кримськотатарського народу.

По-друге, ст. 21 Конституції України про рівність людей «у своїй гідності та правах» перетворилася на комплексний правовий інститут з трьох частин, кожна з яких описувала різні аспекти юридичного поняття гідності.

Зокрема, в ній йшлося про основоположний вплив гідності на визначення всіх суб'єктивних прав і свобод людини, а також про те, що кожна «людина має право на визнання її унікальності, цінності та значимості як для неї самої, так і для суспільства» (редакція проф. Володимира Буткевича).

По-третє, у проєкт було додано право юридичних осіб володіти основними правами, якщо це не суперечить природі відповідного права. Ст. 24 Конституції про заборону дискримінації була приведена у відповідність до європейських стандартів. Але гендерна самоідентифікація, гарантованість прав людини незалежно від місця проживання і сексуальної орієнтації не знайшли адекватного відображення в тексті проєкту.

По-четверте, до ст. 40 Основного Закону було включено положення про те, що «ніхто не може бути висланий чи екстрадований у державу, в якій не скасована смертна кара або існує реальна небезпека того, що особа може бути піддана катуванням чи іншим видам нелюдського чи такого, що принижує людську гідність, поводження або покарання».

По-новому було визначено також право на свободу і особисту недоторканність, що збільшило обсяг відповідної статті майже втричі. Серед підстав арешту й затримання з'явилося «запобігання вчиненню терористичних актів за наявності обґрунтованої підозри».

По-п'яте, свобода слова у ст. 34 Конституції була сформульована в проєкті в більшій відповідності до свободи вираження поглядів за ст.10 ЄКПЛ 1950 р. Однак Конституційна комісія відмовилася закріпити в проєкті вимогу ст. 13 Хартії засадничих прав Євросоюзу (2009) про те, що свобода вираження поглядів у літературі, мистецтві та науці визнаються вільними від обмежень. Коли в 2019 р. Конституцію було реально переорієнтовано на вступ України до Євросоюзу й НАТО, про цю стриманість можна було пожалкувати.

Свобода думки, совісті й релігії була викладена в проєкті за моделлю ключових статей і положень ЄКПЛ. З іншого боку, теза про те, що кожен має право «сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої», не знайшла достатньої підтримки. Була відхилена також вимога щодо закріплення права військовослужбовців на відмову від участі в богослужіннях. Стаття ж Конституції про право на свободу об'єднання в політичні партії збагатилася новелою про заборону діяльності партій, які сповідують нацистську, фашистську або комуністичну ідеологію.

Комісія відмовилася визнати те, що примусове вилучення об'єктів власності для суспільних потреб вимагає відшкодування не за ціною їх собівартості, а за вільними ринковими цінами. Вона також не підтримала пропозицію судді Верховного Суду Олександра Волкова про те, щоб закони про примусове вилучення об'єктів приватної власності ухвалювалися кваліфікованою більшістю голосів парламенту. Комісія не наважилася також скасувати можливість конфіскації об'єктів власності, набутих законним шляхом (так звана загальна конфіскація).

У подальшому спроба заборонити загальну конфіскацію була здійснена при створенні проєкту нового Кримінального Кодексу України. Однак цей проєкт досі не став предметом законодавчої ініціативи.

Конституційна комісія намагалася розширити конституційне право людини на підприємницьку діяльність, гарантуючи іноземному інвестору вільний вивіз прибутку й вкладеного капіталу. Законний бізнес звільнявся також від необхідності отримання дозволів на свою діяльність в органах державної влади чи місцевого самоврядування.

На жаль, Комісія не підтримала новелу про фіксацію в Конституції принципу свободи договору, а також вільне переміщення осіб, товарів, послуг і капіталу. Так само вона відмовилась гарантувати на конституційному рівні повагу до академічної свободи й автономію університетів.

Що ж стосується соціальних прав, то конституційне право на охорону здоров'я в проєкті стало суттєво вужчим. Безоплатна медична допомога передбачалася лише в екстрених випадках. Більшість витрат на медичне обслуговування пацієнтів мала покривати страхова медицина.

Право на шлюб і створення сім'ї (ст. 51 Основного Закону) більше не прив'язувалося до означення шлюбу як союзу жінки й чоловіка.

Водночас Конституційна комісія відмовилася включити в проєкт запропоноване українськими правозахисниками право на належне врядування.

З початком російсько-української війни Українська держава намагалася продовжити наближення дизайну Основного Закону до європейських стандартів. Однак вона не наважилася скоротити низку обмежень на права і свободи людини, які виглядали застарілими навіть в першій половині XX ст. Такі цінності конституціоналізму, як право на демократичне повстання, право на збройний захист у випадку смертельної небезпеки, більш широка свобода вираження поглядів, академічна свобода й автономія університетів, право на належне врядування, право на політичний страйк, право на одностатеві шлюби залишилися поза увагою українського законодавця.

Таким чином, спроба модернізації статусу конституційних прав і свобод людини в Україні в час гібридної війни зазнала сумного фіаско. Конституційний кодекс прав і свобод людини не був модернізований, а вже існуючі в Конституції України права стали в цей період об'єктом усе більш частих порушень. Зокрема, попри заборону позбавлення громадянства в ст. 25 Конституції України, Президент України Петро Порошенко 4 травня 2017 р. припинив громадянство опозиційного народного депутата Андрія Артеменка, а 27 липня 2017 р. – Голови виконавчого комітету реформ України Міхеїла Саакашвілі. Цю практику продовжив також Президент Володимир Зеленський в справі Вадима Альперіна. Останній був позбавлений громадянства України в формі його припинення Указом Президента від 14 квітня 2021 р. на підставі наявності у нього громадянства Ізраїлю. Правомірність цього Указу підтвердила 23 грудня 2021 р. Велика Палата Верховного Суду.

Між тим, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України» від 18 червня 2025 р. фактично підтвердив конституційність права українських громадян на отримання громадянства іноземної держави, якщо остання відповідає встановленим МЗС критеріям лояльності й не була визнана в Україні агресором. Цей закон набрав юридичної сили 16 січня 2026 р. Тим самим український законодавець підтвердив, що пункт 1 частини першої ст. 2 Закону України «Про громадянство України» (2005) виключає лише можливість існування громадянства Автономної Республіки Крим та адміністративно-територіальних одиниць. Це також означало, що Конституція України й раніше не забороняла паралельної наявності іноземного громадянства чи підданства для громадян України.

Укази про припинення громадянства бізнесменів і політиків в Україні створювали прецедент остракізму й негативно впливали на політичну атмосферу в країні. Нових норм такими указами не створювалося, але існуючі норми набували приховано агресивного змісту. Зокрема, соціальні мережі й ЗМІ коментували припинення громадянства бізнесменів і політиків як недружній акт влади, що має негативний ефект. Адже припинення громадянства звужувало правосуб'єктність особи, не кажучи вже про загальний вплив таких рішень на межі дозволеного в країні.

Примусове позбавлення громадянства особи й подальшу висилку особи без громадянства з країни ЄСПЛ оцінював як жорстоке, нелюдське чи таке, що принижує людську гідність поводження чи покарання. Тому питання про невідповідність указів про припинення громадянства України політиків і бізнесменів ст. 25 Основного Закону поставало неодноразово.

Частина перша ст. 25 говорить про те, що «громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство». Це положення слід тлумачити в тому сенсі, що питання набуття й виходу з громадянства є питаннями особистого вибору людини. Проголошення ж в ст. 4 Основного Закону «єдиного громадянства» означає, що в Україні не визнається лише громадянство адміністративно-територіальних одиниць і автономних утворень.

Перелік країн, які визнають сьогодні множинне громадянство, є широким. Це Бразилія, Аргентина, Греція, Ірландія, Іспанія, Ізраїль, Росія, Латвія, Туреччина та ін. Україна ще пам'ятає часи, коли позбавлення громадянства, передбачене «Основними началами кримінального законодавства СРСР

та союзних республік» 1924 р. вважалося законним засобом кримінальної репресії.

Так чи інакше, але більшість спроб модернізації Розділу ІІ Конституції України про права й свободи людини в час війни виявилися невдалими. Українська держава не була готовою надати корінному народу України політичне представництво й землю в повномасштабну власність, що разом із половинчастою реформою самоврядування свідчило про невдалу спробу модернізації Конституції України.

З іншого боку, російсько-українська війна 2022-2026 рр. поставила перед Україною низку проблем, які стосувалися оновлення статусу прав і свобод людини:

1. Чи повинна Україна обмежуватися й надалі режимом електоральної демократії, чи, з огляду на перспективи членства в ЄС, вона має утверджувати в себе консолідовану демократію з вищими стандартами індивідуальної свободи;

2. Чи повинні права й свободи людини в Основному Законі бути правами переважно позитивного (колективістичного)1, чи негативного (індивідуалістичного) спрямування;

3. Чи повинна Україна діяти за імперативами свободи економічного маневру, який передбачає вільне переміщення людей, товарів, послуг і капіталу, чи вона й надалі буде покладатися на реформи половинчастого змісту;

4. Чи наважиться країна по закінченню війни реально сприйняти заборону цензури (ст. 15 Основного Закону) й звузити обмеження на свободу слова (ст. 34) за моделлю Першої поправки США або ст. 13 Хартії основоположних прав Євросоюзу, чи вона продовжить політику жорсткого інформаційного контролю;

5. Чи наважиться держава лібералізувати гарантії державної власності на землю й природні ресурси, чи вона продовжить орієнтуватися на більшою мірою ліві уявлення про земельну власність.

Як показує сьогодні загальний стан забезпечення в Україні суб'єктивних прав, Українська держава продовжує підтримувати полювання на олігархів разом із практикою позбавлення їх громадянства з метою накладання на них економічних санкцій. Це свідчить про епізодичні провали правосвідомості на політичному рівні. Не дивно, що конституційне право України як таке досі не сприймається ні державою, ні громадянським суспільством в якості права свободи.

У руслі половинчастих підходів до людських прав популярна на Заході ідея про те, що громадянське суспільство є системним опонентом держави усвідомлюється українською владою з погано прихованим дискомфортом. Більш глибоке розуміння того, що правові системи країн «ядра» мають закономірно складатися як біполярні (норми свободи супроти правил порядку), тільки починає торувати в Україні собі дорогу.

Західна парадигма прав і свобод людини є характерним для другої половини XX ст. різновидом світської віри в те, що є основою життя. Але в Україні ця віра характеризується сакралізацією президентства як паралельної до уряду виконавчої гілки влади. Так чи інакше, усе це призводить до того, що еволюція українського суспільного договору й адекватного розуміння людських прав проходить через жорстке витіснення одних конституційних форм іншими: президентська (1996-2005), парламентська (2005-2010), президентська (2010-2014), знову парламентська (2014-2022) республіка; заборона (1996-2004) й відновлення (2005) імперативного мандату; контрольований (через можливість звільнення конституційних суддів) й знову неконтрольований КСУ тощо.

Очевидно, що всі ці процеси впливають на загальний стан з правами і свободами людини. Зокрема, традиційно неприйнятне для України право цивільних на зброю змінилося під час війни на вільну роздачу зброї з машин.

Конституційний обов'язок «неухильно додержуватися Конституції України та законів України» (ст. 68 Основного Закону) доповнився фактичним визнанням права народу на демократичне повстання. Право громадян на повстання вважається елементом суспільного договору в США, Німеччині, Греції, Чехії, Словаччині, Аргентині, Естонії, Литві тощо. Однак в Україні це право тривалий час не розглядалося навіть як потенційно можлива правова реальність. Нині ситуація змінилася радикально.

Помітною в Україні стала останнім часом невідповідність норми й змісту в царині інтелектуальної свободи. Зокрема, закріплена в засадах конституційного ладу України (ст. 15) заборона цензури несподівано швидко поєдналася з масовим вилученням з продажу й бібліотек російськомовної (навіть класичної) літератури. Подібна умовна конвертація цінностей Заходу в цінності Сходу свідчить про розбалансованість української конституційної доктрини. Це прикро, але верховенство права, ідеологічний плюралізм і множинність політичних практик утвердилися в Україні поки що більшою мірою на папері. Відтак, офіційна конституційна доктрина України в частині захисту прав і свобод людини продовжує знаходитися в нестабільному стані.

У теоретичному сенсі академічна доктрина прав і свобод людини в Україні знаходиться під впливом як американської, так і західноєвропейської концепцій індивідуальної свободи. Нині можна спостерігати обмежену конкуренцію впливів у цій ділянці. З іншого боку, стверджувати про переважання в Україні північноамериканської парадигми свободи народу говорити рано. Свого часу розділ «Громадянське суспільство» в проєкті Конституції України був вилучений розробниками під впливом російського конституціоналізму. Якщо американську конституційну модель можна викласти короткою формулою: свобода детермінує обсяг демократії в політичній системі, то західноєвропейська модель, в якій намагається набути компетентності Україна, виглядає суттєво інакше. Тут демократія і парламентаризм покликані визначати обсяг допустимої в суспільстві творчості й ініціативи.

Невипадково сталося так, що Україна в конституційному переліку найвищих соціальних цінностей не передбачила свого часу ні категорії свободи народу, ні вільного ринку, ні гарантованого конституцією приватного володіння. Український Основний Закон й сьогодні дозволяє конфіскацію власності, набутої законним шляхом і не допускає вітчизняних магнатів до прямого політичного представництва.

Офіційна конституційна доктрина країни в тому вигляді, як її репрезентує КСУ, мириться з фактами накладання владою санкцій на бізнесменів з українським громадянством. А це підштовхує силовиків до переконання в тому, що суспільний договір в Україні насправді не сприймає індивіда в якості морального суверена, громадянство якого є втіленням його соціальної ідентичності. Однак саме таке розуміння громадянства є притаманним нині євроатлантичній спільноті.

Маючи в доробку 35 років незалежності й суверенітету, Україна залишається найбагатшою за природними ресурсами й водночас найбіднішою за рівнем добробуту населення країною Європи. До того ж даний статус тривалий час поєднується з найвищими показниками смертності населення серед країн зі статистикою летальності. Не усвідомлюючи того, що максимізація особистого багатства веде до утвердження, а не до скасування моральних цілей, українська конституційна доктрина продовжує підживлювати сприйняття Конституції як закону для незаможних. За своєю етичною атмосферою чинний Основний Закон був і досі залишається утопією, перенасиченою благими намірами. У фокусі тривалої війни він справляє враження невиправдано популістського тексту.

Конституція не стимулює належним чином індивідуальну творчість, бізнес і ринкову економіку в цілому, ставлячись до них хіба що терпимо. Утім, капіталізм і раніше сприймався в Україні надто матеріалістично, а тому для українського населення «ірраціональна» мотивація фінів і швейцарців, які відмовилися на референдумах від гарантованого державного доходу, здається чимось майже містичним. Альтруїзм і самообмеження в умовах процвітання сприймається українським суспільством так само недовірливо, як і ціни Sotheby's на сучасні шедеври.

Як комунікативний конструкт, українська концепція прав і свобод людини не абсорбує в себе федералістських і автономістських дискусій. Зокрема, розділення Чехословаччини на суверенні демократії за президентства Вацлава Гавела не оцінюється в Україні

як мінімально корисний досвід. Так само проблематичними в Україні залишаються політична автономія для кримськотатарського народу, права ЛГБТ-спільнот, терпимість до строкатих сексуальних практик. Під питанням залишаються інтелектуальна чесність й академічна свобода, причому не лише в контексті захисту університетських дисертацій.

У атмосфері війни й державницького патерналізму владні фігури країни нерідко демонструють рішучість там, де більшою мірою потрібна мудрість. Очевидно, що тонус війни невипадково підносить на політичний рівень стиль мислення генералів. Такий стиль ігнорує закономірності поведінкової економіки разом із ключовою роллю нюансів розрізнення в контексті культури.

Як і за радянських часів, український кодекс прав людини тяжіє до риторики егалітарного народоправства у поєднанні з впливом на свободу маневру також інших токсинів соціалізму. Між тим, правильне розуміння парадоксу наслідків Макса Вебера дозволяє-таки усвідомити те, що соціальна гармонія виробляється з хаосу капіталістичного ринку, а публічні вигоди є логічним продовженням гедоністичного й індивідуалістичного початку.

Новітня історія України показала, що владний примус до рівності, справедливості й братерства призводить насправді до централізованого контролю, політичної тиранії й концентраційних таборів з розстрілами поетів включно. Однак академічного усвідомлення й розуміння в цій ділянці недостатньо. Український законодавець і КСУ мають усвідомити, що гарантування класичних прав і свобод людини вимагає не утопічний ідеал, а реально ринковий, відкритий до конкуренції поступ. Це означає, що правильне розуміння прав людини вимагає сильних конституційних гарантій свободи так само беззастережно, як органічний конституціоналізм – конкуренції й вільного ринку. Ігнорувати дану закономірність є не менш небезпечним, ніж нехтувати тваринними інстинктами виживання. Україна має статус кандидата на членство в Євросоюзі, але саме тому вона не має права забувати, що його основним гаслом залишається… ринкова економіка, де можна змагатися.

Стан російсько-української війни 2022-2026 рр. провокує спільноту на свідоме применшення фундаментальної ролі приватної власності. Низка українських реприватизацій є лише одним із сумних доказів цього. Ігнорування фундаментальної ролі приватного володіння призводить до пониження статусу автономного індивіда з незалежними статками як основного суб'єкта конституційного права в його західному розумінні.

На жаль, не менш руйнівною війна 2022-2026 рр. виявилася для адекватного сприйняття політичним Києвом ролі українських регіонів, їх економічної свободи, а також культурних відмінностей разом з адекватним парламентським представництвом. Недостатнє розуміння ролі свободи спонукає державу контролювати її межі не стільки конституційними, скільки політичними засобами. Це призводить до деградації евристики в національних масштабах й пригнічує індивідуальну творчу спроможність. Російсько-українська війна 2022-2026 рр. ще більше деформує розуміння свободи як прояву спонтанних, відмінних від раціонального розрахунку еволюційних процесів, в яких люди діють не під примусом, а з органічної спокуси. Це помітно шкодить українському поступові, оскільки будь-яка розкута й продуктивна свобода виникає не з плану чи державної директиви.

Українська концепція прав і свобод людини досі залишається близькою до неприпустимо поміркованого, як на сучасні вимоги, розуміння шляхів національного прогресу. Цьому сприяє й те, що головною воєнно-політичною запорукою збереження суверенітету й незалежності України все частіше виступають не традиційно динамічні США, а помітно більш поміркувані й консервативні країни Західної Європи.

Як уже зазначалося вище, в Україні в час війни домінує малорухлива й тому неефективна схема взаємодії громадянського суспільства й держави, демократії і свободи. Про це свідчить не лише погано узгоджена з Конституцією заборона опозиційних телеканалів і політичних партій, але й вилучення з книжкових магазинів і театрального репертуару «підривного»

контенту, а також заборона нелояльній зарубіжній богемі відвідувати Україну. Між тим, не холодний політичний розрахунок, а інтуїція, інстинкт, харизма й підсвідома спокуса є справжніми джерелами більшості творчих людських мотивацій.

Недарма в країнах загального (прецедентного) права, більш наближених до реалій життя і здорового глузду, ще ніколи не утверджувався тоталітаризм. Державний протекціонізм програє творчим індивідуальним стратегіям. Відтак, ігнорування Українською державою ролі свободи, спонтанних творчих мотивацій не ослаблює, а лише підсилює кризу вітчизняного політичного проєкту. У цьому сенсі економічні й фінансові перетворення в дусі польських реформ Лєшека Бальцеровича є справжньої запорукою відновлення евристичного потенціалу прав і свобод людини.

Не менш важливим є й те, що вільний ринок паралельно розвиває здоровий глузд, наснажує людей до чесності й відкритості й реально стимулює академічну свободу. На жаль, конституційні права і свободи людини в Україні стикаються, як і раніше, з гіпертрофованою роллю держави, консерватизмом державної власності на землю й природні ресурси, а також наївно-недолугим намаганням поставити інформаційний обіг і ЗМІ «на службу народу». Як відомо, український консерватизм і спровокований ним фатум поміркованості вже не раз призводили до того, що ключові права і свободи людини, записані в українському Основному Законі, не можуть органічно вписатися в поведінкову матрицю автономного індивіда.

Відтак, актуальним гаслом відновлення України мала б стати не «ще одна міщанська республіка» (Михайло Грушевський), а непідробні творча свобода й ринок, завдяки яким можна змагатися в пошуках справді ефективних й морально прийнятних шляхів до щастя.

Прикметно, що серед величезної кількості рефлексій на виклики російсько-української війни 2022-2026 рр. помітно вирізнилася конституційна ініціатива Українського католицького університету (УКУ): Нове народження України: Конституційний Маніфест від 25 червня 2023 р.

Маніфест ініціювали, створили й підписали владика Борис (Ґудзяк) – президент УКУ, архієпископ і митрополит Філадельфійський УГКЦ у США, Мирослав Маринович – колишній в'язень совісті й тогочасний проректор УКУ, Олександра Матвійчук – керівниця Центру громадянських свобод, який отримав Нобелівську премію миру 2022 р., Ярослав Грицак – професор історії УКУ, Ганна Юдківська – суддя ЕСПЛ від України 2010–2022 р., Світлана Хилюк – декан Юридичного факультету УКУ, Євген Захаров – директор Харківської правозахисної групи, керівник української гілки Міжнародного Меморіалу, який отримав Нобелівську премію миру 2022 р., професор Девід Вільямс – керівник Центру конституційної демократії Університету Індіани (США), Всеволод Речицький – Голова Ради Харківської правозахисної групи та ін.

Маніфест закликав до рішучого оновлення суспільного договору України паралельно з визнанням невідповідності вимогам часу існуючого в Україні Основного Закону.

ІІ ПИТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СВОБОДИ

Вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2024 р. катастрофічно погіршило ситуацію з конституційними гарантіями свободи думки, совісті, слова, преси й інтелектуальної свободи в цілому. Удар відчули на собі також конституційні гарантії ідеологічного плюралізму разом із забороною цензури. Очевидний занепад в цій ділянці викликає все більш помітну негативну реакцію українського суспільства, західних партнерів України й вітчизняної правозахисної спільноти.

З огляду на реальну гостроту ситуації, окремі із зазначених питань постали перед Конституційним Судом України. Особливо помітними в цей період виявилася проблема звуження інформаційної свободи через фактичне запровадженням цензури. Як відомо, в академічному сенсі цензура передбачає обов'язкову перевірку спеціальними державними агентами низки символічних форм

– художніх або наукових текстів, фотографій, фільмів, інших аудіовізуальних записів, скульптурних об'ємів, нотних записів, голограм а також будь-яких інших композиційно цілісних форм на предмет її відповідності офіційно встановленим критеріям чи стандартним фільтрам.

Як відомо, ставлення до цензури в євроатлантичному світі, на який офіційно прагне рівнятися Україна, є беззастережно негативним. Так, викладена в рішеннях Верховного Суду США конституційна доктрина не лише заперечує цензуру й вилучення шкідливих інформаційних джерел з бібліотек та інформаційних центрів, але й не визнає існування «хибних» ідей в цілому. Якість символічних продуктів встановлюється тут конкуренцією на ринку. Закономірно, що «інформаційна какофонія» була свого часу визнана Верховним Судом США ознакою не слабкості, а могутності американської держави.

Подібний підхід є все ще далеким від розуміння свободи думки і слова в Україні. З іншого боку, після внесення в лютому 2019 р. до Конституції України положень про приєднання до Євросоюзу й НАТО, ст. 13 Хартії засадничих прав Євросоюзу 2009 р., присвячена гарантіям інтелектуальної свободи, має розглядатися як орієнтир на майбутнє.

Україна зацікавлена в результатах інтелектуальної свободи, але страждає від виснаження війною майже так само сильно, як і від генетично успадкованих інформаційних фобій. У суспільстві, яке десятиліттями сповідувало авторитаризм, свобода інформаційних відносин продовжує викликати підозру й тривогу. І хоча Україна схиляється до запозичення західних конституційних стандартів, її інформаційна політика увійшла у відкрите протистояння із класичними засадами лібералізму.

Ще на початку гібридної війни з Росією українська правова реальність зіштовхнулася з реальними проявами ідеологічної нетерпимості й контролю[1].

Й це при тому, що незалежна Україна після 1991 р. традиційно демонструвала офіційну підтримку практично всім найбільш авторитетним міжнародним договорам і конвенціям про права і свободи людини.

[1] Див., наприклад, низку публікацій Української правди та дочірньої до неї Європейської правди ще за роки гібридної війни: «Рада дозволила штрафувати канали і радіо за сепаратизм» (01.11.16); «Держкіно заборонило фільм Warner Bros з Тілем Швайгером через майора ФСБ» (12.11.16); «Держкіно заборонило ще один російський серіал» (04.11.16); «Держагентство заборонило ще 34 російських фільми та серіали» (25.06.16); "«Життя розсудить». Держкіно заборонило 7 російських серіалів, бо при реєстрації збрехали" (22.11.16); В. Кириленко «Кінець книжковій отруті» (06.12.16); «У Києві скасували показ фільму про Волинську трагедію» (17.10.16); "«Одного разу в Ростові» та інші. Держкіно не пустило на екрани 12 фільмів та серіалів» (24.10.16); «Порошенко ввів в дію рішення РНБО, що передбачає блокування сайтів» (18.02.17); «Рада заборонила пропагандистські книги з Росії» (08.12.16); «Юристи Порошенка за потреби подаватимуть позови на ті ЗМІ, хто цитуватиме Онищенка» (09.12.16); «Шкіряк ініціює заборону «В контакте» та «Одноклассников» в Україні» (16.02.17); «ООН і ОБСЄ пояснили, коли можна блокувати сайти» (06.03.17); «Україна знову опустилася в рейтингу свободи інтернету» (14.11.16); В. Кириленко «Книжкова деколонізація продовжується» (05.04.17); «АП розіслала «темники», як виправдати скандальні правки до декларування» (28.03.17); «СБУ готується заблокувати ще 100 сайтів із пропагандою Росії» (12.02.19); «В Україну заборонили ввозити ще 9 книг із РФ через географічні «помилки» (22.02.18); «У Дніпрі театр скасував російськомовну виставу після погроз «Правого сектора» (12.04.18); «Свобода слова чи безпека: як розділилася Європа щодо заборони соцмереж та «Яндексу» (17.05.17); «У Держдепі закликали Україну поважати свободу слова» (18.05.17); «Як українські суди блокують сайти в обхід закону» (30.05.18); «Рівень свободи преси в Європі найкрихкіший з кінця холодної війни – звіт» (12.02.19); "Омбудсмен КМУ по гендерным вопросам Левченко обратился в СБУ относительно призывов «запретить пропаганду гомосексуализма»" («Цензор НЕТ» – 08.12.18); «Трансляція Самойлової все одно порушує закон України – Кириленко» (23.03.17); В. Яворський «Заборона російськомовного культурного продукту: чому мовчить Омбудсмен?» (06.11.18); «Франківська облрада просить захистити українську сім'ю від геїв» (07.12.18) тощо.

Як говориться у ст. 27 Загальної декларації прав людини 1948 р., «кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі й користуватися його благами». При цьому «кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є».

У свою чергу, ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права 1966 р. містить визнання права кожного на участь в культурному житті, яке передбачає вільне користування результатами науки, а також захист «моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями». Пакт зобов'язує владу «поважати свободу, необхідну для наукових досліджень і творчої діяльності» й визнає «користь, що її дають заохочення й розвиток міжнародних контактів та співробітництва в науковій і культурній сферах».

Свобода вираження поглядів в Україні захищається також ст. 34 Конституції, а також чинною в Україні ст. 10 ЄКПЛ, у якій стверджується, що «кожен має право на свободу вираження поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів». Що ж стосується зразкової для України ст. 13 Хартії засадничих прав Євросоюзу, то вона проголошує літературу, мистецтво й наукові дослідження вільними від будь-яких обмежень. Ця ж стаття гарантує окремо повагу до академічної свободи університетів.

Актуальні для України правові гарантії інтелектуальної свободи передбачаються такими документами ООН, як Декларація ЮНЕСКО Про расу і расові забобони від 27 листопада 1978 р., Декларацією Про соціальний прогрес і розвиток (Резолюція 2542 (XXIV) Генеральної Асамблеї від 11 грудня 1969 р.), Декларацією Про право на розвиток (Резолюція Генеральної Асамблеї 41/128 від 4 грудня 1986 р.) та ін. У підсумку, право на розвиток визнається невід'ємним правом людини.

Ще до війни 2022-2026 рр. у ст. 54 Конституції України свобода літературної, художньої, наукової й технічної творчості визнавалася по відношенню до громадян України, хоча в більшості ліберальних демократій свобода творчості належить будь-якій особі.

Не менш актуальним в Україні є питання про обмеження свободи вираження поглядів в умовах тривалого воєнного стану. Йдеться про ситуацію з обмеженнями, які тягнуться роками й зумовлюються не тільки інтересами громадського порядку або національної безпеки, але й бажанням утвердити в українському суспільстві певні ідеологічні засади. Невипадково в 2026 р. в Україні оголошені забороненими для поширення чи ввезення з-за кордону більш як 600 найменувань літературних джерел, які пропагують за презумпцією насильство, нацизм або розпалюють расову чи національну ворожнечу. Однак під цим приводом в Рівненській області України органами місцевого самоврядування було заборонено поширення відомої на Заході академічної біографії Степана Бандери авторства Г. Россолінського-Лібе.

Не менш проблемним залишається в Україні поширення російськомовного видання світового бестселера Джонатана Літтелла «Благоволительки», в якому описується геноцид євреїв на окупованій в 1941-1945 р. території УРСР. Відносно недавно український видавець скасував запланований раніше переклад українською мовою фундаментального дослідження Джона-Пола Химки «Українські націоналісти і Голокост» (закордонні видання 2021, 2026).

Подібна практика відверто суперечить вимогам частини третьої ст. 10 Конституції України, яка гарантує «вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин» в Україні, ст. 23 про право на розвиток, ст. 53 про мову в сфері вищої освіти, не кажучи вже про частину другу ст. 15 Конституції, яка забороняє державі визнавати для себе обов'язковою будь-яку ідеологію, а також толерувати цензуру.

Слід підкреслити те, що всі норми Основного Закону України мають найвищу юридичну силу

(частина перша, частина друга ст. 8 Основного Закону) і залишаються нормами прямої дії. Актуальності набуло в Україні також питання про недопущення на її територію осіб, які є неприйнятними з точки зору їх політичних поглядів, але які не створюють загрози громадському порядку чи національній безпеці. Попри всі можливі ідейні чи психологічні застереження, практика заборони на в'їзд, виїзд, а також вигнання (остракізм) дисидентів завжди вважалися засобами соціальної стигматизації індивіда. Подібні акції сприяють розвитку ксенофобії, підривають репутацію й гідність людини, що негативно впливає не лише на тих, кого традиційно називають інакомислячими.

Загалом, юридична відповідальність за статус чи світогляд навряд чи може мати справжнє правове виправдання. Це є неприйнятним також і тоді, коли громадянське суспільство не знає достеменно, через які причини ту або іншу особу оголошують небезпечною.

Так само сумнівним є фізичне знищення в Україні низки пам'ятників авторитетним у світі діячам літератури й мистецтва або інших історично значущих архітектурних об'єктів. Якщо країна щиро прагне бути носієм і втіленням європейської культури, то в переліку її чеснот має посідати місце терпимість. Навіть в обставинах війни українські корпорації, фірми, видавництва й редакційні колегії, не кажучи вже про аудиторію читачів і глядачів, не повинні потерпати від номенклатурного невігластва й обскурантизму.

Як відомо, країни, розташовані на захід від українських кордонів споживають інформацію в обсягах, яка є недоступною для українців. Для цього існує відразу декілька причин.

По-перше, українці інтелігентних професій не можуть собі дозволити купувати академічну літературу за цінами міжнародного ринку.

По-друге, в умовах низької платоспроможності література складного змісту апріорі не проникає на український ринок символічних зваб і спокус. Книжкові магазини Києва чи Львова є провінційними за своїм масштабом і можуть задовольняти потреби більшою мірою обивателів, ніж інтелектуалів.

На жаль, гарантована ст. 10, 15, 34, 53 Конституції України свобода слова й інтелектуальна свобода підриваються також Законом України «Про медіа» від 13 грудня 2022 р. Цей закон вводить поняття онлайн-медіа й визначає процедуру їх державної реєстрації, яка є втіленням патерналістського підходу. Закон передбачає систему санкцій і наділяє Національну раду з питань телебачення та радіомовлення статусом контролюючої структури. Нацрада може оскаржувати діяльність ЗМІ до суду, але в ряді випадків має право припиняти їх діяльність самостійно.

Можна стверджувати, що Закон «Про медіа» більше шкодить національним інтересам, ніж їх захищає. Формально він визнає й утверджує свободу слова й заборону цензури, але при цьому надійно легітимізує прерогативи державних ідеологічних контролерів. Останні можуть називатися директорами, випусковими редакторами, членами Нацради з питань телебачення та радіомовлення тощо, але фактично всі вони залишаються прихованими агентами цензури, про заборону якої формально дбає український Основний Закон.

Новий закон формулює список підстав для легітимного обмеження свободи слова, чим суттєво порушує Конституцію України. Він згадує, але насправді ігнорує трискладовий тест, неприпустимо обмежуючи свободу вираження поглядів в Україні в цілому. Погляди людей – це інформація. А інформація є найважливішим сегментом сучасного ринку, який безпосередньо впливає на національний поступ. Тому за будь-яких обставин інформація має залишатися доступною – у столиці так само, як у провінції – українцям. Утім, не лише через ці причини державна реєстрація українських медіа не має логічного виправдання.

На Нацраду з питань телебачення та радіомовлення покладається створення національної інформаційної стратегії одночасно з розробкою плану по її реалізації. Але як можна реалізувати стратегію відносно того, що є апріорі непередбачуваним за своєю природою? Варто нагадати, що за академічним визначенням поняття інформації означає кількість непередбачуваного у повідомленні (Абрахам Моль).

Держава не повинна, хоча й може, бути контролером інформації, яка надходить в суспільство вже просто тому, що народ в конституційній ієрархії політичних авторитетів є суттєво вищим суб'єктом, ніж навіть ліберально-демократична держава. Закон «Про медіа» містить в собі принцип верховенства права у поєднанні з принципом законності. Однак підтекстом другого принципу у посттоталітарних суспільствах найчастіше виступає вимога орієнтуватися в більшості питань життя на позицію владної верхівки. Водночас саме з цієї причини верховенство права допускає визнання будь-якого закону неконституційним.

Закон «Про медіа» жорстко регламентує мову інформаційних трансляцій і повідомлень. Він передбачає квоти використання української мови, які суттєво перевищують відсоток україномовних людей в Україні. До російського вторгнення в Україні проживало 10-11 мільйонів етнічних росіян (17,3% за переписом 2001 р.), які зберігають за собою конституційне право на отримання інформації рідною мовою на основі ст. 10, 15, 23, 53 Конституції України.

Закон «Про медіа» містить в собі також поняття «надмірного зосередження уваги на насильстві». Але з погляду права, це поняття практично неможливо формалізувати. Прагнення ж юридичного визначення того, що формалізації не піддається, є характерною рисою тоталітарного підходу. У ст. 42 закону репресії піддається також «поширення висловлювань або зображень насильства, які не є обґрунтованими або є надмірними в контексті відповідної програми чи публікації». Очевидно, що подібний підхід навряд чи можна вважати побудованим на конституційних засадах. Останні зазвичай охороняють суспільство від дискреційних прерогатив істеблішменту.

Закон присвячений «захисту дітей» і не допускає виправдання вандалізму, самогубства, наркотичної залежності, ідеалізації злочинності, жорстокого поводження з тваринами, азартних ігор і «нецензурних» висловлювань. Однак він не пояснює, що означають нецензурні висловлювання в країні, де заборонена цензура. Якщо цензура заборонена Конституцією, то звідки (в юридичному сенсі) можуть виникати нецензурні висловлювання?

Закон «Про медіа» також помітно суперечить європейському розумінню права на повагу до приватного і сімейного життя за ст. 8 ЄКПЛ, судовий захист якого в рішеннях ЄСПЛ доводить, що приватне життя охоплює фізичну і психологічну цілісність людини й стосується її суспільної та фізичної ідентичності. Звідси, зокрема, витікає право індивіда ухвалювати рішення про своє життя навіть тоді, коли ці рішення вважаються шкідливими в фізичному або моральному сенсі. До сфери захисту приватного життя належать, зокрема, питання відмови від лікування, рішення щодо евтаназії, право на власні шляхи і способи розвитку особистості, вибір одностатевих сексуальних стосунків та ін.

Закон приділяє багато уваги реєстрації ЗМІ, якої в країнах Західної Європи та США, за незначними виключеннями, практично не існує. У законі закріплена також вимога «об'єктивності» в подачі інформації. Але ж стан об'єктивності означає стан незалежності від волі й свідомості людини.

В інформаційній сфері бути по-справжньому об'єктивним просто неможливо. Тут все є суб'єктивним і персоналізованим, тим більше в умовах воєнного стану. Закон містить в собі також формальні посилання на трискладовий тест, заборону цензури разом із забороною попереднього погодження журналістами інформаційних повідомлень. Однак насправді він є просякнутим прагненням ідеологічного контролю й патерналізму. В ліберально-демократичних країнах інформація подається під різними кутами зору не випадково. Такого підходу не можна уникнути просто тому, що інтереси людей і самі люди в демократичному суспільстві є дуже різними.

Важливою подією в сенсі наближення українського конституційного кодексу прав і свобод людини до європейських стандартів слід вважати прийняття в Україні Закону «Про академічну доброчесність» від 18 грудня 2025 р. Даний закон закріпив сукупність етичних принципів та норм, якими мають керуватися в своїй діяльності науковці й публічні інтелектуали.

За змістом він покликаний закріпити на рівні поточного законодавства низку фундаментальних цінностей, визнаних свого часу Міжнародним центром академічної доброчесності (ICAI). У законі йдеться про модерне розуміння інтелектуальної чесності в контексті підсилених гарантій академічної свободи. Закон стоїть на засадах університетської доброчесності, відмови від списування й плагіату, неупередженого оцінювання чужих знань і наукових досягнень, поваги до варіативності наукових думок і захисту авторських прав.

У тексті закону прослідковується позитивне ставлення до того, щоб убезпечити науковців від зовнішнього й внутрішнього тиску. У ньому змогло проявитися також схвальне ставлення до реально існуючої в науково-освітній сфері конкуренції поглядів і позицій.

ІІІ СОЦІАЛЬНІ ПРАВА

У травні 2025 р. в Українському католицькому університеті (УКУ) відбулося експертне обговорення на тему: Соціальна держава Україна – в умовах миру і війни. Конституційний вимір. Захід було організовано Юридичним факультетом УКУ і проведено за сприяння проєктів Ради Європи Посилення соціального виміру в Україні та Підтримка України у впровадженні стандартів Ради Європи щодо судової влади, спрямованих на виконання Плану Дій Ради Європи для України Стійкість, відновлення, відбудова на 2023-2026 рр., а також проєкту Підтримка розвитку конституційної юстиції в Україні, передбачених Програмою Європейського Союзу та Ради Європи Партнерство заради належного врядування.

У обговоренні взяли участь запрошені судді Конституційного Суду України (КСУ), Верховного Суду, фахівці Міністерства соціальної політики України, народні депутати, урядовці, а також експерти з питань конституційного права.

Обговорення було присвячено аналізу конституційних соціальних прав в умовах російсько-української війни. а також розробці рекомендацій щодо удосконалення соціальних функцій держави в 2025-2026 рр. Така постановка проблеми була давно назрілою в Україні.

Обговорення включало демографічну, соціально-політичну та юридичну складову. За результатами доповіді: Демографічна ситуація в Україні: поточний стан та прогнози учасники висловилися стосовно таких питань, як зв›язок демографії з можливостями соціального перерозподілу в умовах війни й післявоєнного відродження; гарантій соціальних прав в Основному Законі й рішеннях КСУ; статусу пенсіонерів в контексті солідарної пенсійної системи України тощо.

Обговорення продовжилося після експертної доповіді: Чи заперечує в етичному сенсі соціальна держава державу правову (Всеволод Речицький). Вона викликала обмін думками щодо способів встановлення оптимального балансу між соціальними гарантіями прав людини та бюджетними можливостями України, а також зачепила проблему стратегії повоєнної відбудови України з позицій удосконалення тут гарантій соціальних прав і свобод.

Дискусія виявила відмінні між собою погляди в оцінці соціальних процесів в Україні, що дозволило підійти по-різному до оцінки досягнень і провалів політики України як правової й водночас соціальної держави.

Як відомо, соціальна держава була визнана конституційною цінністю в ФРН, Італії, Франції та Японії в результаті Другої світової війни, коли державні інститути вперше отримали суттєву інфраструктурну владу в суспільстві. У 1996 р. соціальна держава стала елементом засад конституційного ладу в Україні.

До Першої світової війни в Європі не існувало соціальної політики, а держави, як писав експерт з цих питань Віталій Ковтун, обмежувалися тарифним і валютним регулюванням. Але з плином часу юрисдикція судів почала поширюватися на захист не лише особистих і політичних, але також соціально-економічних прав[2].

Зокрема, Європейська соціальна хартія – ключовий договір Ради Європи, який передбачає

[2] Див.: Конституційне право України. – Харків: Право, 2024. – С. 157-162.

широкий перелік і захист соціальних прав і фіксує їх місце в міжнародному кодексі прав і свобод людини була відкрита для приєднання ще в 1961 р. Україна ж приєдналася до Хартії в 2004 р.

Утім, концепція розвинутих соціальних прав стала надбанням українського Основного Закону навіть раніше. Зокрема, в 1996 р. визначення України як соціальної держави було закріплено в ст. 1 Основного Закону.

Так принцип соціальної держави набув значення елементу основ конституційного ладу в Україні. Такий крок зобов'язав Українську державу дбати про справедливість, добробут і соціальний захист не лише своїх громадян. Адже іноземці й апатриди в Україні традиційно мали національний статус.

Сьогодні українська Конституція містить один з найбільш довгих переліків соціальних прав (ст. ст. 43-49, 53), утвердження й забезпечення яких визнається головним обов'язком держави (ст. 3 Основного Закону). Відповідно до вимог ст. 92 Конституції, Верховна Рада України визначає основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення, засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства і батьківства. У такий спосіб український парламент поклав на себе юридичне зобов'язання розподіляти соціальні виплати й допомогу з урахуванням засад рівності, пропорційності й справедливості.

Верховна Рада України покликана також гарантувати повагу до людської гідності через забезпечення пенсій, інших соціальних виплат і допомоги для осіб, які потребують соціальної підтримки. Для цього вона наділена широкими повноваженнями у виборі форм і засобів такої підтримки.

Наприклад, через право на достатній життєвий рівень (ст. 48) Конституція зобов'язує Україну встановлювати «справедливі та ефективні» варіанти перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту громадян[3].

Соціальна держава Україна зобов'язана дбати також про встановлення «справедливого соціального порядку», який би відповідав засадам солідарності, соціальної справедливості й субсидіарності[4].

З цього автоматично витікає, що втручання держави в мирне володіння майном є виправданим лише за виключних обставин, з мотивів суспільної необхідності, на підставі й в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування вартості вилучених об'єктів (ст. 41 Основного Закону). Таке втручання повинно завжди відповідати загальним суспільним інтересам[5].

На практиці ж реальна соціальна та економічна політика набула в Україні всіх ознак кризового стану. З початком повномасштабної війни Україна опинилася в епіцентрі соціально-економічних викликів і загроз. Держава відчула на собі одночасно кризу зростання вартості життя, погіршення інформаційної безпеки, дефіцит ресурсів, примусову міграцію, забруднення довкілля й погіршення ситуації з правами людини, що негативно позначилось на системі соціального захисту в цілому. Приблизно тоді ж Україну було визнано найбіднішою країною Європи.

За оцінками Міжнародного інституту свободи (МІС)[6], Україна має суттєві проблеми в боротьбі за інвестиції, передові технології та важливі життєві ресурси. Через війну та недобровільну міграцію вона відчуває на собі кадровий голод, може дозволити собі лише малоефективну соціальну політику, а також страждає від невдалого й застарілого конституційного дизайну[7].

[3] Рішення КСУ від 17 березня 2005 р. № 1-рп/2005.

[4] Див.: Погребняк С. Соціальна держава: обґрунтування концепції // Вісник Академії пр. наук України. 2011, № 2, С. 16-24.

[5] Ковтун В., Ковтун М. Свобода розсуду держав у здійсненні соціальної та економічної політики: європейські практики (ч.2) // Вісник НААУ, 2025, № 11 (106).

[6] Міжнародний інститут свободи (МІС) – незалежний, некомерційний, позапартійний мозковий аналітичний центр. Президент МІС - Ярослав Романчук, дата державної реєстрації МІС – 16 серпня 2024 р.

[7] Див.: Речицький В. Про новітній український конституціоналізм. // Неформальний конституціоналізм - ІІ. – Харків: Права людини, 2021. – С. 67-83.

При цьому, за даними Офісу президента, сучасна Україна потребує воєнної мобілізації чоловіків в розмірі 30 тис. осіб на місяць. Системною загрозою для України продовжує залишатися також неліберальна економічна стратегія. Невипадково експерти називають Україну джерелом і жертвою дискримінації одних економічних суб'єктів коштом інших. Вона страждає від поганої макроекономічної політики, посягань держави на приватну власність й перевищення витрат на державне врядування. Домігшись тісного злиття політичної та економічної влади, Українська держава витісняє з системи ухвалення рішень малий та середній бізнес, не кажучи про дрібні домогосподарства.

Україні досі не вдалося запустити повноцінну ринкову стратегію в сфері зайнятості. У цьому сенсі війна спричинила й продовжила прискорення трансформації України в патерналістську державу. Як країна з низьким рівнем конкурентоспроможності, Україна не може звільнити себе з пастки бідності без зовнішньої підтримки[8].

Демографічні показники України також свідчать про низький рівень народжуваності та один з найвищих показників смертності серед держав, що мають відповідну статистику. Тривалий час в Україні відбувається хронічне зменшення кількості населення: 1995 р. – 51,3 млн.;[9] 2010 р. – 45,8 млн.;[10] 2025 р. – 32,9 млн.[11] За прогнозом до 2041 р. населення України має скоротиться до 28,9 млн. осіб, а у 2051 р. – до 25,2 млн.[12] Тут проглядає також тенденція до поступового збільшення частки населення віком 60+ років та зменшення частки віком до 20 років. Після завершення війни в Україні очікується поява приблизно 5 млн. ветеранів та членів сімей загиблих.

За статистикою, в квітні 2025 р. в країнах-членах ЄС було зареєстровано 4,26 млн. мігрантів з України, 40,2% з яких – жінки віком від 18 до 64 років. При цьому 33,3 % мігрантів становлять неповнолітні.[13] Це означає, що повоєнне співвідношення працездатного населення України до тих, хто потребує соціального забезпечення може становити 1 : 3. Такий тягар ризикує призвести до ще більш активної еміграції працездатного населення. Особливо проблематичною є ситуація в сфері соціальних виплат й пенсійного забезпечення. Лише адміністрування 34 категорій соціальних виплат коштує Україні майже стільки ж, скільки самі витрати. При цьому в Україні досі не запроваджено систематичної верифікації пенсійних виплат і не встановлено єдиного пенсійного віку.

На 2025 р. в країні налічується близько 10,3 млн. пенсіонерів. При цьому мінімальна пенсія для непрацюючих, незалежно від виду пенсії й стажу роботи, складає 3038 грн., а за умов наявності 30–35 років стажу – 3758 грн.[14] Нині 4% пенсіонерів отримують пенсію в розмірі 2282 грн.; 32,3% – в розмірі 3 341 грн.; 20,4% – у розмірі 4509 грн. Це означає, що багато українців живуть за межею бідності. Станом на 2025 р. середній розмір пенсії в Україні становив 6341 грн.[15] Індексація ж пенсій в Україні почала здійснюватися лише з 2022 р. При цьому курс української валюти в 2026 р. коливається в межах 45-46 гривень за 1 долар США.

[8] Economic Security Index Ukraine 2024. // Ел. ресурс: http://www.ilibertyinstitute.org/index/ekonomichna-bezpeka Паперова версія: Концепція національної економічної безпеки України. – Харків: Індекс, 2024. – С. 6, 45-46.

[9] Державна служба статистики України. Демографічна та соціальна статистика / Населення та міграція URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm

[10] Там само.

[11] https://www.imf.org/external/datamapper/LP@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD/UKR

[12] За оцінкою Інституту демографії та проблем якості життя Національної академії наук URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text

[13] Показники за даними Євростату: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index. php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics

[14] https://www.pfu.gov.ua/vn/410537-z-1-bereznya-2025-roku-pidvyshheni-minimalni-pensijni-vyplaty/

[15] https://www.pfu.gov.ua/2171375-serednij-rozmir-pryznachenoyi-pensijnoyi-vyplaty-ta-pytoma-vagapensioneriv-za-rozmiramy-pryznachenyh-misyachnyh-pensij-u-zagalnij-yih-chyselnosti-stanomna-01-04-2025/

Пригнічує стан з соціальними правами і те, що в Україні тривалий час функціонує система спеціальних пенсій для приблизно 740 тис. колишніх привілейованих агентів держави (7% всіх пенсіонерів). До цієї категорії належать 3 769 колишніх суддів, чия пенсія становить більш ніж 100 тис. гривень на місяць, 5 851 прокурорів з середньою пенсією 21 тис. гривень на місяць, а також значна кількість колишніх працівників силових відомств та постраждалих від Чорнобильської катастрофи.

Серед пенсіонерів даної категорії можна зустріти осіб з пенсіями, що перевищують 200 і навіть 300 тис. гривень на місяць. На початку 2026 р. пенсія судді місцевого рівня дорівнювала більш як п'яти зарплатам працюючого на повну ставку професора в державному університеті.

Депресивним виглядає також невиконання Україною рішень судів за браком бюджетного фінансування. За даними Міністерства соціальної політики України станом на 1 березня 2025 р. залишалися невиконаними 718 900 судових рішень, за якими пенсіонерам держава заборгувала 79,8 мільярда гривень.

У 2024 р. розмір такої заборгованості становив 64,4 мільярда гривень. Враховуючи динаміку зростання, заборгованість у 2026 р. слід очікувати на рівні 100 мільярдів. Через невиконання судових рішень у сфері пенсійного забезпечення державний борг 2025 р. сягнув розміру 80 млрд. гривень. За даними інформаційного порталу Судова влада, в 2024 р. до адміністративних судів України надійшло 263 692 позовних заяви з питань пенсійного забезпечення й соціального страхування. На тлі зростання кількості непрацездатних осіб та категорій населення, які потребують соціальної підтримки, в Україні склалася реальна загроза стабільності на макроекономічному рівні.[16]

Аналізуючи стан справ з соціально-економічними правами людини, не можна не звернути увагу на практику Конституційного Суду (КСУ) в цій ділянці. Зокрема, в своїх рішеннях від 26 грудня 2011 р. та 25 січня 2012 р. КСУ дозволив собі послатися на аргумент «фінансової безпеки» по відношенню до Державного бюджету. У юридичному сенсі це означало фактичне вилучення «позитивних» соціальних прав з конституційного переліку прав абсолютних, які зазвичай не підлягали обмеженням. КСУ визнав, що обмеження мають бути тимчасовими й залишатися в рамках, необхідних для стабілізації фінансово-економічної ситуації в країні (абзац п'ятий підпункт 2.3 п. 2 мотивувальної частини).[17] На тлі фінансової кризи 2008-2010 рр. така позиція здавалася виправданою. У будь-якому випадку вона стала реальним доказом того, що ринок може безпосередньо впливати на засади конституційного права.

КСУ вимушений був погодитися з тим, що добробут має забезпечувати не тільки уряд, але й егоїстичний індивід. У Рішенні від 7 листопада 2018 р. він визнав, що соціальна солідарність не повинна заступати собою особисту відповідальність індивіда за себе й долю своєї сім'ї.[18]

Помітною у практиці КСУ стала також робота з індивідуальними конституційними скаргами для захисту не тільки особистих і політичних, але також окремих соціально-економічних прав.[19] Така практика засвідчила повернення КСУ до ідеї «захисту суспільства державою» супроти аксіоматики правової держави, покликаної захищати громадянське суспільство від надмірного державницького втручання.

У питаннях перевірки на конституційність законодавства про порядок і розміри соціальних виплат КСУ почав брати до уваги такі класичні атрибути правової держави, як юридична визначеність, передбачуваність й правомірні очікування. Принаймні вони почали виступати

[16] Дані щодо судових рішень взято з робочого документа учасників діалогу Соціальна реформа і судові рішення, організованого за підтримки Проєкту Ради Європи Підтримка судової влади України в умовах війни та післявоєнного періоду, Проєкту Посилення соціального захисту в Україні та Проєкту ЄС Право-Justice. Висновки не обов'язково відображають офіційну позицію Євросоюзу та Ради Європи.

[17] Рішення КСУ від 22 травня 2018 р. № 5-р/2018.

[18] Рішення КСУ від 7 листопада 2018 р. № 9-р/2018.

[19] Рішення КСУ від 25 квітня 2019 р. № 1-р(II).

в якості параметрів, що «можуть стати у пригоді» державі соціальній.[20]

На думку КСУ, Україна мусить й надалі залишатися відповідальною «за захист людської гідності, забезпечення достатнього і гідного життя людини та задля цього зобов'язана створювати належні та дієві національні юридичні механізми реалізації конституційних прав на соціальний захист» (абзац шостий, підпункт 2.2. пункт 2 мотивувальної частини).[21]

Рівність людей у конституційних правах і свободах вимагає забезпечення державою рівних можливостей у їх реалізації. Однак це не виключає можливості встановлювати законом відмінностей в обсягах їх фінансового забезпечення. На практиці пенсійні норми можуть змінюватися, причому парламент може коригувати соціальні права ретроспективно.[22] Парламентський розсуд має відповідати при цьому «суспільним інтересам», за винятком випадків, коли це є необґрунтованим.[23] Свого часу КСУ визнав, що підхід Верховної Ради України до визначення обсягу соціального забезпечення військовослужбовців, постраждалих від наслідків Чорнобильської катастрофи не відповідає принципам рівності й соціальної справедливості (абзац восьмий, підпункт 2.2 п. 2 моти вувальної частини).[24] Він також погодився з тим, що право на достатній життєвий рівень зобов'язує Україну встановлювати й застосовувати «справедливі та ефективні» способи перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту громадян.[25]

У 2018 р. КСУ визнав положення статей 3, 21, 46, 48, 68 Конституції такими, що відповідають стандартам «гідного життя», оскільки саме вони покликані захищати людину від голоду й бідності, що є типовим завданням соціальної держави (абзац шостий підпункт 2.3 п. 2 мотивувальної частини).[26]

Однак в 2022-2026 рр. стало зрозумілим, що проблема соціальних прав перейшла на стратегічний рівень. Стало зрозумілим, що перегляд суспільного договору в аспекті відновлення в Україні принципу соціальної справедливості є невідворотним й що успішне забезпечення соціально-економічних прав залежить не лише від стану національної економіки, але й від рівня ринкових стосунків, конституційних гарантій свободи договору, підприємництва й вільної торгівлі. Важливим залишаються тут також напрацювання державою привабливих демографічних стратегій з урахуванням змін у віковій структурі суспільства.

Нова або суттєво оновлена Конституція України має забезпечити підвищення народжуваності, підтримку сімей з дітьми разом із підтримкою прийомних дітей в родинному колі. Оскільки справедливий соціальний перерозподіл обумовлюється також якістю правових механізмів захисту конституційних прав і свобод, держава повинна дбати про соціальний перерозподіл на засадах вимог пропорційності.

Тобто вона повинна розподіляти соціальні ресурси так, щоб це дозволяло зберігати соціальний мир одночасно з підтриманням гідності окремого індивіда. Рівність людей у правах і свободах дійсно вимагає рівних можливостей їх реалізації, що не виключає дозволу встановлювати нові пропорції соціальних виплат, змінюючи для цього поточне законодавство. У контексті здійснення такої політики парламентський і урядовий розсуд можуть бути широкими.

Очевидно, що справедливий соціальний перерозподіл неможливий також без участі судів. Українська судова система є відповідальною за те, щоб держава залишалася соціальною, але водночас правовою. Це вимагає

[20] Див.: Барабаш Ю. Беззахисні права чи необґрунтовані сподівання? (Роздуми правника з приводу конституційних засобів захисту соціальних прав) // Голос України, 2016, № 81.

[21] Рішення КСУ від 22 березня 2023 р. №3-р(II)/2023.

[22] Див.: Ковтун В., Ковтун М. Свобода розсуду держав у здійсненні соціальної та економічної політики: європейські практики (ч.2) // Вісник НААУ, 2025, № 12 (107).

[23] Там само.

[24] Рішення КСУ від 25 квітня 2019 р. № 1-р(II)/2019.

[25] Рішення КСУ від 17 березня 2005 р. № 1-рп/2005.

Рішення КСУ від 22 травня 2018 р. № 5-р/2018.

від судів розуміння принципової відмінності між верховенством права й авторитетом поточного законодавства. З іншого боку, судова система потребує гарантій стабільності свого функціонування. У цьому сенсі надто розтягнуте в часі, перманентне реформування соціального законодавства паралельно з судовою реформою може нашкодити правовій державі.

У контексті війни 2022-2026 рр. виконання Україною функцій соціальної держави вимагає зусиль в напрямку збільшення надходжень до Державного бюджету паралельно з реформуванням системи перерозподілу суспільного багатства. Ситуація виглядає такою, що не лише тактика, але й стратегія соціальної політики України мають бути докорінно оновлені.

Підхід до оновлення системи соціального захисту повинен передбачати не лише додаткові виплати й доплати, але й помітні вилучення в системі дрібних виплат. При цьому йдеться про збереження умов, за наявності яких людина має залишатися повноцінним членом суспільства, здатним самостійно забезпечувати задоволення своїх потреб.

Це передбачає адресний підхід у підтримці людей у складних життєвих обставинах. З іншого боку, гнучкі підходи до соціальної політики повинні дозволити індивідам вільно чинити власною долею, чому іноді заважають застарілі уявлення про соціальну опіку. Сучасні люди живуть довше й довший час зберігають здатність працювати. Соціальна держава на Заході готується до середньої тривалості життя у 80-85 років. З огляду на це, Україні також варто замислитись над повоєнним встановленням нового пенсійного віку.

Очевидно, що українці вже ближчим часом не зможуть покладатися лише на солідарну пенсійну систему, яка дозволяє людині задовольняти лише основні потреби. Важливою є тут також передбачуваність і стабільність в системі пенсійних розрахунків. При цьому існуюча система привілейованих (спеціальних) пенсій, так само як і подальше існування різних розмірів пенсійного віку й стажу мають бути переглянуті якомога швидше.

Для подолання існуючого дисбалансу не можна забувати й про інтереси таких особливих категорій пенсіонерів, як військовослужбовці, ветерани війни та члени сімей загиблих.

Оновлений кодекс соціальних прав повинен стати фактором змін, які навіть за обмежених українських ресурсів дозволять забезпечити людям гідну старість. Для цього соціальна держава Україна повинна навчитися виходити з такого розуміння конституційних гарантій соціальних прав, які вимагають набагато складніших політичних і правових підходів, ніж це мало місце раніше.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Для подолання існуючих негараздів в сфері реалізації конституційного кодексу прав і свобод людини в Україні в якості першочергових можуть бути запропоновані наступні кроки.

1. Створення й ухвалення нової Конституції України з докорінною трансформацією каталогу прав і свобод людини разом з внесенням окремих важливих змін до основ конституційного ладу. Орієнтиром тут мають бути консолідована демократія, ринкова економіка, спрощення й прискорення соціальних транзакцій, варіативність у накопиченні й використанні соціальних ресурсів, свобода договору, посилення конституційних гарантій приватної власності й правове стимулювання внутрішніх і зовнішніх інвесторів;

2. Консервативна економічна стратегія й заснована на ній утопічна модель радянського типу патерналізму повинні розцінюватися як загроза подальшому існуванню незалежної Української держави. Йдеться про надмірно розтягнуту в часі опіку соціальної держави над індивідом і громадянським суспільством в цілому. Колективістична держава ґрунтується на недовірі до індивіда-власника й зневажає людську гідність. Неуважне ставлення до індивідуалістичного початку за такого підходу справедливо має вважатися одним із ключових факторів відставання;

3. Україна мусить наважитися на глибоку ревізію конституційного права з метою посилення соціального капіталу на національній основі. Для цього потрібно

розумно скорочувати, а не традиційно для України розширювати соціальні функції держави. Йдеться про запровадження нижчих стандартів присутності держави не лише в національній економіці, але й в науці, освіті та культурі. Продовження приватизації об'єктів власності має відбуватися тут паралельно з демонополізацією українського інформаційного простору. Це обіцяє стати запобіжником від подальшого дрейфу України до авторитарних практик й прискорить перетворення України на державу правову;

4. Українське суспільство має врешті-решт відмовитися від очікування благ процвітання державним коштом. І хоча локального патерналізму тут не уникнути, молодші покоління мають бути звільненими від прямої державницької опіки. Це означає, що реалізація потенціалу конституційних прав і свобод людини не повинні забезпечуватися переважно в царині можливостей Державного бюджету. Без адекватних потребам часу рішень КСУ на користь ринкових гарантій прав і свобод людини тут не обійтися. В українському суспільстві має утвердитися думка, що права і свободи людини – це простір переважно індивідуальної, а не планової й колективної ініціативи. Нині є зрозумілим, що реформи у цьому напрямку «слід було робити ще на початку незалежного поступу», змінюючи вже тоді стереотипне мислення в цій ділянці;[27]

5. Якщо український законодавець погодиться на внесення лише часткових змін до Конституції України, орієнтиром тут має стати суттєво поліпшений баланс індивідуалістичних і колективістичних політичних пріоритетів. Для кращого розуміння цієї пропозиції варто порівняти редакцію ст. 49 Конституції України з її можливим проєктним варіантом.

Чинна редакція: «Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена».

Проєкт: «Кожен має право на доступ до отримання медичної допомоги та медичних послуг, що потрібні йому за станом здоров'я.

Держава гарантує кожному надання мінімального обсягу безоплатних медичних послуг та безоплатної медичної допомоги в екстрених випадках на основі закону.

Кожен, хто потребує обстеження або лікування, але неспроможний оплатити їх вартість, має право на кредитну пільгову допомогу держави або органів місцевого самоврядування.

Гарантований мінімум безоплатних медичних послуг, які отримуються за рахунок держави або органів місцевого самоврядування, встановлюється законом.

Держава запроваджує власну та сприяє недержавним системам медичного страхування. Кожен має право на вільний вибір медичного страховика. Держава впроваджує програми профілактичних заходів, дбає про розвиток фізичної культури й спорту, забезпечує санітарно-епідеміологічне благополуччя».

Аналогічним може стати підхід до ст. 53 Основного Закону про право на освіту, яка в проєкті Конституційної Комісії виглядає кращою від оригіналу.

У свою чергу, ст. 22 Основного Закону, яка забороняє «звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» може бути замінена формулою про неприпустимість зловживання конституційними правами й свободами.

6. Для успіху реформ їх мають глибоко розуміти й підтримувати Верховна Рада і Конституційний Суд України. Для цього «позитивні» соціальні права варто викласти в якості політичного орієнтиру. За такого підходу КСУ змушений буде тлумачити Конституцію з урахуванням реальних обставин життя, а не утопічних ідей, закладених в її текст ще в 1996 р.

7. Основний Закон України необхідно сприймати як «живий» документ, що дозволить по-справжньому прагматично розподіляти бюджетні витрати. З іншого боку, такий підхід вимагає відмовитися від застосування

[27] Барабаш Ю. Соціальні права громадян та можливості їх захисту Конституційним Судом України (ч. І) // Публічне право, 2011, № 4. – С. 20.

подвійних стандартів в ділянці не лише соціальних прав і свобод людини.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

Для подолання кризи в системі гарантій конституційних прав і свобод важливою є співпраця законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Йдеться про їх згоду на оновлення конституційної моделі взаємодії публічних і приватних інтересів у практиці перерозподілу державних ресурсів. Йдеться не лише про стратегічну заміну конституційної моделі, але й швидке оновлення урядових пріоритетів у соціальній сфері.

Уряд і парламент в Україні наділені суттєвими дискреційними повноваженнями соціального змісту. Виконуючи свої зобов'язання в ділянці соціальних гарантій, вони повинні мати свободу вибору правових інструментів. Йдеться, головним чином, про швидке переведення тіньової економіки в прозорий (ринковий) економічний простір.

Першим завданням тут є формування плану дій, керуючись яким люди могли б реально забезпечувати свій добробут. Зокрема, на початку уряд має зробити так, щоб соціальна держава навчилася стимулювали не пасивну, а активну життєву позицію індивідів.

Першочерговою у цьому сенсі має стати реформа солідарної пенсійної системи. При цьому накопичувальні фонди мають стати надійним ресурсом соціальної політики України. Для досягнення ж цієї мети необхідно забезпечити попередньо стабільність курсу національної валюти.

Цінним тут обіцяє стати моніторинг пенсійних виплат й облік потерпілих від війни осіб і сімей. Це дозволить Україні більш успішно добиватися відшкодування завданих збитків.

Загальний процес змін в Україні має стати незворотним. Для забезпечення цього необхідно почати відкритий діалог між гілками влади, а також державою й громадянським суспільством. Реформи мають бути невідкладними, але виваженими й гнучкими. Соціальний консенсус і державна відповідальність за стратегію перетворень мають стати реальними передумовами повоєнного відродження України.

3 вересня 2026 р.

РЕЗЮМЕ

У доповіді висвітлюються ключові аспекти стану з конституційними правами людини за Конституцією України в період російсько-української гібридної та повномасштабної війни (2022-2026). Воєнний стан, в якому опинилася Україна внаслідок збройного вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. не зупинив, але суттєво пригальмував реалізацію конституційних прав і свобод в Україні. Утім, ще в 2014 р. здійснення конституційних прав і свобод потрапило в обставини гібридної війни. У березні 2015 р. в Україні була створена Конституційна комісія, якій було доручено оновити розділ про права і свободи людини в руслі наближення її тексту до стандартів ЄКПЛ.

Проблема полягала в тому, що при розробці проєкту Конституції України 1996 р. українські батьки-засновки пішли (в частині регламентації конституційних прав і свобод) за зразком Загальної декларації прав людини 1948 р. та міжнародних Пактів ООН про права людини 1966 р. У подальшому виявилось, що суттєво кращим варіантом для наслідування є європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) 1950 р.

З початком російсько-української війни Українська держава намагалася продовжити наближення дизайну Основного Закону до європейських стандартів. Однак вона не наважилася скоротити низку обмежень на права і свободи людини, які виглядали застарілими навіть в першій половині XX ст. Такі цінності конституціоналізму, як право на демократичне повстання, право на збройний захист у випадку смертельної небезпеки, більш широка свобода вираження поглядів, академічна свобода й автономія університетів, право на належне врядування, право на політичний страйк, право на одностатеві шлюби залишилися поза увагою українського законодавця.

Так чи інакше, але більшість спроб модернізації Розділу II Конституції України

про права й свободи людини в час війни виявилися невдалими. Українська держава не була готовою надати корінному народу України політичне представництво й землю в повномасштабну власність, що разом із половинчастою реформою самоврядування свідчило про невдалу спробу модернізації Конституції України.

З іншого боку, російсько-українська війна 2022-2026 рр. поставила перед Україною низку проблем, які стосувалися оновлення статусу прав і свобод людини:

1. Чи повинна Україна обмежуватися й надалі режимом електоральної демократії, чи, з огляду на перспективи членства в ЄС, вона має утверджувати в себе консолідовану демократію з вищими стандартами індивідуальної свободи;

2. Чи повинні права й свободи людини в Основному Законі бути правами переважно позитивного (колективістичного), чи негативного (індивідуалістичного) спрямування;

3. Чи повинна Україна діяти за імперативами свободи економічного маневру, який передбачає вільне переміщення людей, товарів, послуг і капіталу, чи вона й надалі буде покладатися на реформи половинчастого змісту;

4. Чи наважиться країна по закінченню війни реально сприйняти заборону цензури (ст. 15 Основного Закону) й звузити обмеження на свободу слова (ст. 34) за моделлю Першої поправки США або ст. 13 Хартії основоположних прав Євросоюзу, чи вона продовжить політику жорсткого інформаційного контролю;

5. Чи наважиться держава лібералізувати гарантії державної власності на землю й природні ресурси, чи вона продовжить орієнтуватися на більшою мірою ліві уявлення про земельну власність.

Маючи в доробку 35 років незалежності й суверенітету, Україна залишається найбагатшою за природними ресурсами й водночас найбіднішою за рівнем добробуту населення країною Європи. До того ж даний статус тривалий час поєднується з найвищими показниками смертності населення серед країн зі статистикою летальності. Не усвідомлюючи того, що максимізація особистого багатства веде до утвердження, а не до скасування моральних цілей, українська конституційна доктрина продовжує підживлювати сприйняття Конституції як закону для незаможних. За своєю етичною атмосферою чинний Основний Закон був і досі залишається утопією, перенасиченою благими намірами. У фокусі тривалої війни він справляє враження невиправдано популістського тексту. Конституція не стимулює належним чином індивідуальну творчість, бізнес і ринкову економіку в цілому, ставлячись до них хіба що терпимо.

Для подолання існуючих негараздів в сфері реалізації конституційного кодексу прав і свобод людини в Україні в якості першочергових можуть бути запропоновані наступні кроки.

1. Створення й ухвалення нової Конституції України з докорінною трансформацією каталогу прав і свобод людини разом з внесенням окремих важливих змін до основ конституційного ладу. Орієнтиром тут мають бути консолідована демократія, ринкова економіка, спрощення й прискорення соціальних транзакцій, варіативність у накопиченні й використанні соціальних ресурсів, свобода договору, посилення конституційних гарантій приватної власності й правове стимулювання внутрішніх і зовнішніх інвесторів;

2. Консервативна економічна стратегія й заснована на ній утопічна модель радянського типу патерналізму повинні розцінюватися як загроза подальшому існуванню незалежної Української держави.

Йдеться про надмірно розтягнуту в часі опіку соціальної державинад індивідом і громадянським суспільством в цілому. Колективістична держава ґрунтується на недовірі до індивіда-власника й зневажає людську гідність. Неуважне ставлення до індивідуалістичного початку за такого підходу справедливо має вважатися одним із ключових факторів відставання;

3. Україна мусить наважитися на глибоку ревізію конституційного права з метою посилення соціального капіталу на національний основі. Для цього потрібно розумно скорочувати, а не традиційно для України розширювати соціальні функції держави. Йдеться про запровадження

нижчих стандартів присутності держави не лише в національній економіці, але й в науці, освіті та культурі. Продовження приватизації об'єктів власності має відбуватися тут паралельно з демонополізацією українського інформаційного простору. Це обіцяє стати запобіжником від подальшого дрейфу України до авторитарних практик й прискорить перетворення України на державу правову;

4. Українське суспільство має врешті-решт відмовитися від очікування благ процвітання державним коштом. І хоча локального патерналізму тут не уникнути, молодші покоління мають бути звільненими від прямої державницької опіки. Це означає, що реалізація потенціалу конституційних прав і свобод людини не повинні забезпечуватися переважно в царині можливостей Державного бюджету. Без адекватних потребам часу рішень КСУ на користь ринкових гарантій прав і свобод людини тут не обійтися. В українському суспільстві має утвердитися думка, що права і свободи людини – це простір переважно індивідуальної, а не планової й колективної ініціативи. Нині є зрозумілим, що реформи у цьому напрямку «слід було робити ще на початку незалежного поступу», змінюючи вже тоді стереотипне мислення в цій ділянці;[28]

5. Якщо український законодавець погодиться на внесення лише часткових змін до Конституції України, орієнтиром тут має стати суттєво поліпшений баланс індивідуалістичних і колективістичних політичних пріоритетів.

6. Для успіху реформ їх мають глибоко розуміти й підтримувати Верховна Рада і Конституційний Суд України. Для цього «позитивні» соціальні права варто викласти в якості політичного орієнтиру. За такого підходу КСУ змушений буде тлумачити Конституцію з урахуванням реальних обставин життя, а не утопічних ідей, закладених в її текст ще в 1996 р.

7. Основний Закон України необхідно сприймати як «живий» документ, що дозволить по-справжньому прагматично розподіляти бюджетні витрати. З іншого боку, такий підхід вимагає відмовитися від застосування подвійних стандартів в ділянці не лише соціальних прав і свобод людини ***(Права людини в Україні (https://khpg.org/1608816158). – 2026. – 24.10).***

М. Ставнійчук, член Європейської комісії за демократію через право (Венеційська комісія) від України (2007-2013 рр.). Заслужений юрист України, кандидат юридичних наук

Доступ до правосуддя: коли запобіжний захід стає інструментом покарання

Інститут застави в Україні вже давно деградував із європейської гарантії свободи та презумпції невинуватості в черговий інструмент ручного управління та процесуального тиску. Замість того, щоб служити цивілізованою альтернативою триманню під вартою, цей запобіжний захід на практиці супроводжується цілим арсеналом штучних перешкод, які нівелюють саму суть права на справедливий суд.

Головна проблема полягає в тому, що після ухвалення судом рішення про заставу починається етап глибокого правового нігілізму з боку правоохоронної, пенітенціарної та судової систем. Згідно зі статтею 202 Кримінального процесуального кодексу України, особа підлягає негайному звільненню з-під варти після надання документа, що підтверджує внесення застави. Проте на практиці діє цинічна маніпуляція, яку часто називають «п'ятничним правилом». Коли кошти зараховуються наприкінці робочого тижня, уповноважені органи навмисно продовжують утримувати людину за ґратами до понеділка чи вівторка.

[28] Барабаш Ю. Соціальні права громадян та можливості їх захисту Конституційним Судом України (ч. І) // Публічне право, 2011, № 4. – С. 20.

Офіційно система зазвичай прикривається відвертими відмовками: мовляв, казначейство вже не працює, банківська виписка не надійшла вчасно, відповідальний працівник канцелярії пішов із робочого місця, а слідчий фізично не встиг винести постанову про звільнення до кінця робочого дня.

Насправді ж ці бюрократичні відписки слугують лише зручним алібі для банального саботажу. Штучно створені вихідні дні перетворюються на інструмент додаткового психологічного тиску на підозрюваного, а саме утримання під вартою за відсутності для цього законних підстав стає прямим порушенням конституційного права на свободу та гарантій статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка забороняє свавільне позбавлення волі.

Далі ситуація нерідко розвивається за сценарієм відвертого процесуального рейдерства. Щойно заставодавець перераховує кошти, органи досудового розслідування ініціюють їх арешт у паралельних провадженнях, прикриваючись вигадками про «сумнівне походження» грошей. Це є прямим перекручуванням логіки статті 170 КПК України, адже застава за своєю правовою природою є спеціальним процесуальним заходом забезпечення, а не «знаряддям чи доказом злочину». У результаті людина позбавлена і волі, і фінансового ресурсу для захисту, а держава місяцями ігнорує судові рішення про повернення коштів, порушуючи статтю 1 Першого протоколу до Конвенції щодо захисту права власності.

Особливо прикро, що слідчі судді, які зобов'язані бути арбітрами законності, часто демонструють повну бездіяльність, заплющуючи очі на цей саботаж і не реагуючи на очевидне порушення власних же рішень. Ба більше, додалося ще одне цинічне ноу-хау: залучення банківського сектору до цієї каральної практики. Під прикриттям формальних процедур фінансового моніторингу банки іноді блокують транзакції на депозитні рахунки судів. Нещодавній показовий приклад із колишньою чиновницею Офісу Президента продемонстрував, що навіть на найвищих рівнях влади банківський комплаєнс може паралізувати виконання судового рішення, коли блокуються навіть мінімальні тестові перекази. Відсутність належної реакції Національного банку фактично легітимізує такий позасудовий тиск.

Як подолати цю системну кризу та відновити дієвість правосуддя?

По-перше, на законодавчому рівні необхідно запровадити сувору юридичну відповідальність посадових осіб за невиконання вимоги про негайне звільнення з-під варти, а також інтегрувати електронний документообіг між судами, казначейством, банками та установами виконання покарань у режимі реального часу, виключивши будь-який людський фактор чи маніпуляції з вихідними днями.

По-друге, Верховний Суд спільно з Національним банком та Вищою радою правосуддя мають виробити чіткі роз'яснення, які закриють законодавчі лазівки для безпідставного арешту заставних коштів слідчими, припинять судову бездіяльність та унеможливлять свавільне блокування банківських платежів на користь судової системи.

У більш широкому вимірі проблеми з інститутом застави є лише симптомом глибшої системної хвороби: українська кримінальна юстиція досі не позбулася обвинувального ухилу та каральної логіки. Доступ до правосуддя не може вважатися реалізованим, якщо законні механізми захисту блокуються на рівні правозастосування. Повноцінна євроінтеграція та побудова правової держави вимагають не точкових косметичних правок, а повної зміни філософії процесу – від презумпції вини та державного тиску до реального гарантування прав і свобод людини, де судове рішення є законом для всіх без винятку владних інституцій. Зрештою, не варто забувати про базову аксіому: застава – це виключно тимчасовий запобіжний захід для забезпечення процесуальних обов'язків, а не попереднє покарання людини задовго до ухвалення законного вироку суду ***(Українська правда.Блоги (https://blogs.pravda.com.ua/authors/stavniychuk/6adf85cd74b79/m). – 2026. – 26.10).***

О. Шевчук, голова правління Асоціації лобістів України, адвокат, військовослужбовець, доктор філософії у галузі права (конституційне право)

Санкції США проти МКС: чи дотягнеться правосуддя до путіна

Сполучені Штати вперше в історії запровадили санкції не проти окремих суддів чи прокурорів, а проти Міжнародного кримінального суду як інституції. Мінфін США вніс увесь Суд до списку SDN – того самого, в якому перебувають терористичні організації та підсанкційні режими.

Про рішення оголосили лише через кілька годин після того, як Нобелівську премію миру отримала Наві Піллей – південноафриканська юристка та колишня суддя МКС. Держсекретар Марко Рубіо прямо окреслив позицію Вашингтона: «Або МКС припинить свої погрози, або ми покладемо край МКС».

Для України це далеко не стороння суперечка. Саме цей Суд у 2023 році видав ордер на арешт диктатора путіна.

Що саме запровадили США

США запровадили проти Міжнародного кримінального суду повні блокуючі санкції, які передбачають замороження всіх активів Суду на американській території або під контролем американських осіб. Крім того, американським компаніям і громадянам заборонено вести будь-які справи із Судом, що суттєво обмежує його можливості співпрацювати з американськими структурами.

1. Гроші. Санкції позбавляють Суд доступу до американських фінансових послуг і фактично ускладнюють проведення розрахунків у доларах, що може створити додаткові труднощі для його повсякденної роботи.

2. Технології. Обмеження поширюються й на послуги американських IT-компаній, від яких Суд може залежати у своїй технічній діяльності.

3. Строк. Для поступового згортання відносин передбачена шестимісячна ліцензія, а загалом OFAC видав чотири генеральні ліцензії, що регулюють застосування обмежень у перехідний період.

4. Треті сторони. Після завершення цього періоду під американські санкції може потрапити не лише сам Суд, а й будь-яка компанія, яка продовжить із ним співпрацювати.

До цього Вашингтон діяв точково, запроваджуючи санкції проти окремих представників МКС. Під обмеженнями вже перебували половина з 18 суддів, президентка Суду Томоко Акане, колишній прокурор Карім Хан і обидва його заступники. Тепер санкції поширюються на всю установу, в якій працює близько 900 людей.

Своє рішення Вашингтон пояснює необхідністю захистити американський суверенітет: США не є учасником Римського статуту й не визнають юрисдикції Суду щодо своїх громадян та Ізраїлю. Безпосереднім приводом для запровадження санкцій стали ордери на арешт Біньяміна Нетаньягу та Йоава Галанта. Водночас М.Рубіо закликав союзників США також долучитися до тиску на Суд, закликавши їх «приборкати» його.

Чому це удар по самому існуванню Суду

Закрити МКС указом із Вашингтона неможливо – його створили 125 держав. Однак санкції можуть позбавити Суд можливості повноцінно працювати, і саме на це вони спрямовані. Сучасна установа не може обійтися без банку для виплати зарплат, страхової компанії, пошти, хмарних сервісів і захищених каналів зв'язку. Значна частина цієї інфраструктури так чи інакше пов'язана з американськими фінансами й технологіями.

Не менш небезпечний і психологічний ефект санкцій. Європейські банки та підрядники формально не зобов'язані їх виконувати, але мало хто ризикне втратити доступ до доларових розрахунків заради одного клієнта в Гаазі.

У МКС готувалися до такого сценарію кілька місяців: переходили з продуктів Microsoft на відкрите програмне забезпечення, шукали альтернативи для банківського обслуговування та медичного страхування працівників. Чи виявляться ці кроки достатніми, покаже

найближче півріччя. Суд заявив, що продовжить роботу, але визнав: самотужки вистояти буде складно, а його подальша доля залежить від держав, які його створили.

Ситуацію ускладнює й те, що про вихід із Римського статуту вже оголосили Венесуела та Чад.

Реакція Європи

Європа відреагувала швидко й майже одностайно. Всі 27 держав ЄС є учасницями Римського статуту, а сам Суд розташований у

Гаазі. Єврокомісія висловила глибокий жаль через рішення США та заявила про готовність вжити необхідних заходів, щоб МКС міг продовжувати роботу. Кая Каллас зазначила, що шість місяців дають можливість для діалогу, але ЄС має інструменти для захисту Суду. Антоніу Кошта, зі свого боку, пообіцяв політичну, дипломатичну, фінансову та практичну підтримку.

Нідерланди як держава, на території якої працює МКС, назвали це рішення небажаною ескалацією. Прем'єр Роб Єттен запевнив, що країна зробить усе необхідне для захисту Суду. Бельгія закликала активувати Блокуючий статут ЄС, Австрія засудила санкції, а Швейцарія виступила проти будь-яких заходів, що підривають незалежність МКС.

Однак головне питання полягає в тому, чи переростуть ці заяви в конкретні дії. Блокуючий статут – це регламент 1996 року, який забороняє європейським компаніям виконувати екстериторіальні санкції третіх держав.

Президентка МКС просила застосувати його ще у 2025 році, однак Брюссель досі цього не зробив.

Причина зрозуміла: політично підтримати Суд нескладно, але захистити власні банки від можливих наслідків конфлікту з американським регулятором значно важче.

Що це означає для України?

Ордер на арешт путіна залишається чинним: американські санкції не скасовують жодного рішення МКС. Проте його ефективність залежить від того, чи зможе Суд продовжувати роботу й довести справу до судового процесу.

У березні 2023 року МКС видав ордери на арешт володимира путіна та марії львової-бєлової у справі про незаконну депортацію українських дітей. Пізніше ордери отримали сергій шойгу та валерій герасимов. У січні 2025 року Україна стала 125-ю державою-учасницею Римського статуту.

Для української справи це створює три основні ризики:

1. Розслідування. Слідчим потрібні кошти на відрядження, зв'язок, захист свідків та інші необхідні витрати. Якщо Суд не зможе оплачувати рахунки, збирати докази стане значно складніше.

2. Співпраця. Компанії, експерти й громадські організації, які допомагають документувати злочини, будуть змушені враховувати ризик потрапити під американські санкції.

3. Авторитет. Кожна держава, яка виходить із Римського статуту, потенційно розширює перелік країн, куди путін може приїхати без загрози арешту.

У москві це добре розуміють. росія ще у 2025 році публічно підтримала американські санкції проти МКС. Послаблення Суду відповідає інтересам кремля, хоча самостійно досягти такого результату йому не вдалося.

Чи означає це, що путін уникне відповідальності?

Не обов'язково. Продовжують існувати національні провадження, а під егідою Ради Європи створюється Спеціальний трибунал щодо злочину агресії. Водночас МКС залишається єдиним постійним міжнародним судом, який уже видав чинний ордер на арешт путіна. Якщо Суд втратить можливість повноцінно працювати, цей ордер ризикує залишитися документом, який немає кому виконати.

Що далі?

Наступні шість місяців покажуть, чи зможе МКС і надалі повноцінно працювати. Багато залежатиме від трьох чинників: чи активує ЄС Блокуючий статут і забезпечить банкам реальний юридичний захист; чи зможуть держави-учасниці надати Суду фінансову й

технологічну інфраструктуру, незалежну від юрисдикції США; і чи вдасться зупинити вихід держав із Римського статуту.

Україні варто прямо порушувати це питання у розмовах із партнерами. Захист МКС – це не просто жест солідарності з міжнародною інституцією, а необхідна умова того, щоб справа про депортацію українських дітей зрештою дійшла до судового розгляду ***(Закон і Бізнес (https://zib.com.ua/ua/174700-sankcii_ssha_proti_mks_chi_dotyagnetsya_pravosuddya_do_putin.html). – 2026. – 12.10).***

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

УДК 342.4(477)
DOI: 10.51989/NUL.2026.3.2

Гриняк А. Б. Конституційне оновлення як основа повоєнного відродження України. ***Нове українське право.*** **2026. № 3. С. 21-27.**

У статті досліджено конституційне оновлення як ключову передумову повоєнного відродження України в умовах трансформації державності, суспільства та правової системи. Обґрунтовано, що після завершення російсько-української війни Конституція України має стати не лише гарантом стабільності конституційного ладу, а й стратегічною основою модернізації держави відповідно до сучасних викликів і європейського вектора розвитку. Доведено, що оновлення Основного Закону повинно здійснюватися шляхом розвитку його положень із дотриманням фундаментальних конституційних цінностей – верховенства права, демократії, народовладдя, прав людини та європейського вибору України. Особливу увагу приділено необхідності конституційного закріплення української національної ідентичності, удосконалення системи стримувань і противаг між гілками державної влади, зміцнення незалежності судової влади та розвитку місцевого самоврядування. Проаналізовано основні напрями вдосконалення конституційних засад національної безпеки, забезпечення європейської та євроатлантичної інтеграції, а також обґрунтовано пріоритетне значення людського капіталу, науки, освіти, медицини й соціального захисту як фундаменту повоєнного розвитку держави. Окрему увагу приділено конституційно-правовим засадам реінтеграції деокупованих територій, можливості застосування механізмів перехідного правосуддя та індивідуалізації конституційно-правових обмежень щодо осіб, діяльність яких була пов'язана з окупаційними адміністраціями або становила загрозу національній безпеці України. Наголошено, що такі обмеження повинні відповідати принципам верховенства права, пропорційності, індивідуальної відповідальності та судового контролю. Зроблено висновок, що повоєнне конституційне оновлення має стати не ревізією чинної Конституції України, а її еволюційним розвитком, спрямованим на формування ефективної моделі демократичної, правової, соціальної та європейської держави, здатної забезпечити сталий розвиток, національну єдність, безпеку та успішне повоєнне відродження України.

УДК 342.7:004.8
DOI: 10.24144/2788-6018.2026.04.7

Бєлова М. В., Бєлов Д. М. Штучний інтелект і четверте покоління прав людини: окремі питання конституційно-правової природи цифрових прав. ***Аналітично-порівняльне правознавство.*** **2026. № 4. С. 64-70.**

У статті здійснено конституційно-правовий аналіз впливу технологій штучного

інтелекту на зміст, структуру та юридичну природу четвертого покоління прав людини. Актуальність дослідження зумовлена тим, що традиційна генераційна класифікація прав людини, розроблена К. Васаком, дедалі більше потребує переосмислення в умовах стрімкого розширення сфер застосування алгоритмічних систем прийняття рішень та трансформації самого об'єкта правовідносин, яким дедалі частіше виступає інформація у цифровому форматі. Простежено ґенезу терміна «четверте покоління прав людини» у вітчизняній науковій традиції – від перших згадок у середині 1990-х років до сучасних доктринальних підходів, і встановлено, що, попри інтенсивність наукової дискусії, в Україні існує суттєвий розрив між доктринальним осмисленням цього покоління та його нормативним закріпленням. Обґрунтовано перехід від вертикальної моделі захисту прав людини «держава – особа» до горизонтальної моделі, оскільки основним джерелом посягань на цифрові права сьогодні є приватні розробники й володільці алгоритмічних систем, а не держава в її класичному розумінні. Проаналізовано міжнародно-правові стандарти регулювання штучного інтелекту, зокрема, Рамкову конвенцію Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права, а також доктринальні концепції цифрового та алгоритмічного конституціоналізму. Визначено три структурні елементи, якими штучний інтелект доповнює зміст цифрових прав, вимогу алгоритмічної прозорості, підзвітність розробників і володільців алгоритмічних систем та право на пояснення алгоритмічного рішення, що розглядається як функціональний складник права на інформацію та права на ефективний захист. Окрему увагу приділено співвідношенню цифрових прав із суміжною категорією нейроправ, включно з дискусійним питанням їх структури – трикомпонентною моделлю (психічна приватність, психічна цілісність, когнітивна свобода) та альтернативною чотирикомпонентною систематизацією, що визнає нейроправа найспецифічнішим субінститутом четвертого покоління прав людини. Зроблено висновок про перехідний, формувальний характер четвертого покоління прав людини та про доцільність його розгляду як відкритої, динамічної системи гарантій.

УДК 342.4.565.2(477)
DOI: 10.24144/2307-3322.2026.96.5

Борденюк В. І. Деякі проблеми законодавчого забезпечення дієздатності місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2026. № 96. С. 40-48.

У статті досліджено проблеми законодавчого забезпечення дієздатності місцевого самоврядування в умовах правового режиму воєнного стану, що визначений Законом «Про правовий режим воєнного стану». Зокрема, за результатами аналізу відповідних конституційних положень констатовано, що особливості правового режиму воєнного стану в Україні повинні визначатися на законодавчому рівні виключно в межах, встановлених Конституцією України, яка не передбачає можливості створення тимчасових державних органів – військових адміністрацій, на які покладається вирішення питань, віднесених Конституцією та законами України до відання органів місцевого самоврядування. У зв'язку з цим обґрунтовано висновок, що відповідно до Основного Закону України в запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану повинні брати участь у межах повноважень, визначених Конституцією та законами України, всі державні органи та органи місцевого самоврядування, що виключає потребу в створенні відповідних військових адміністрацій. Це зумовлено, зокрема, тим, що відповідно до ст. 17 Конституції оборона України, захист її суверенітету і територіальної цілісності є найважливішими функціями держави, в реалізації яких повинні брати в межах повноважень, визначених Конституцією та законами України, всі державні органи та органи місцевого самоврядування. При цьому обґрунтовано тезу про можливість

делегування військовим адміністраціям лише функцій і повноважень органів місцевого самоврядування, що закріплені за ними законами, а не Конституцією України. У зв'язку з чим сформульовано висновок, що визначення на законодавчому рівні правового режиму воєнного стану в Україні повинно включати: 1) визначення порядку його введення та скасування; 2) визначення системи заходів, що складають його зміст; 3) надання державним органам, зокрема, органам виконавчої влад та органам місцевого самоврядування додаткових повноважень і матеріально-фінансових ресурсів, необхідних для запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану; 4) пропорційне обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

УДК 342.5
DOI: 10.24144/2788-6018.2026.04.11

Олійник О. В. Інститут контрасигнації в Україні: сучасний стан правового регулювання. ***Аналітично-порівняльне правознавство.*** **2026. № 4. С. 90-96.**

У цій роботі досліджується рівень законодавчого регулювання правового інституту «контрасигнації». Здійснюється його відмежування від інших термінів з подібним правовим змістом. Проводиться аналіз нормативного регулювання цього інституту у законодавствах іноземних держав. Розглядається українська практика реалізації цього правового механізму. Акцентується увага на такій властивості процедури контрасигнації як обов'язковість, яка прямо впливає на набрання актами Президента України чинності. Аналізується значення цього інституту як складової системи стримувань і противаг. У розрізі інституту контрасигнації досліджується проблематика розподілу повноважень між Президентом України та Прем'єр-міністром України як причини неефективності інституту контрасигнування. Розглядається інститут контрасигнації як невід'ємна складова реалізації державної влади у демократичній державі, де повноваження Президента України та Прем'єр-міністра України розподілені паритетно, зі збереженням можливості впливу один на одного. Здійснюється аналіз процедури контрасигнації, зокрема строків скріплення актів Президента України підписами урядовців. Визначається коло повноважень Президента України, реалізація яких здійснюється шляхом ухвалення відповідного акту та які потребують процедури контрасигнації. Розглядається модель здійснення контрасигнації різним складом членів Кабінету Міністрів України залежно від того, на підставі якого повноваження Президентом України ухвалюється той чи інший акт. Пропонується повернення до законодавчо передбаченої можливості членів Кабінету Міністрів України обґрунтовано відмовитись від контрасигнацій як етапу самої процедури. Фокусується увага на низькому рівні чистоти юридичної техніки нормативних положень цього інституту та на низькому рівні уявлень про емпіричне значення цього інституту. Пропонується надати членам Кабінету Міністрів України право звернутись до Конституційного Суду України із конституційним поданням про неконституційність акту Президента України, щодо контрасигнування якого вони відмовились із мотивів невідповідності цього акту Конституції України.

УДК 342.9:004:347.998.85
DOI: 10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/42

Чечотка В. Д. Право особи на оскарження публічно-управлінського рішення, прийнятого з використанням інформаційних систем. ***Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.*** **2026. Т. 37 (76). № 4. С. 301-306.**

У статті досліджуються адміністративно-правові засади реалізації права особи на оскарження публічно-управлінських рішень, прийнятих із використанням інформаційних систем. Обґрунтовано, що використання

інформаційних систем у публічному управлінні не повинно призводити до звуження змісту або обсягу права особи на ефективний захист від неправомірних публічно-управлінських рішень. Особливого значення в таких умовах набуває забезпечення можливості з'ясування підстав прийняття рішення, перевірки коректності використаних даних, встановлення впливу автоматизованих процедур на його зміст, а також отримання ефективного адміністративного та судового захисту. У статті аргументовано, що ступінь автоматизації процесу прийняття рішення має істотне значення для визначення обсягу процесуальних гарантій особи під час його оскарження. Акцентовано, що ефективність механізму оскарження безпосередньо залежить від забезпечення особі доступу до інформації про фактичні та правові підстави прийнятого рішення. Обґрунтовано, що складність технологічного механізму функціонування інформаційної системи не може виправдовувати непрозорість діяльності суб'єкта публічного адміністрування або позбавлення особи можливості ефективно спростувати рішення, яке стосується її прав та інтересів. Автором проаналізовано проблеми визначення предмета перевірки під час оскарження таких рішень, зокрема співвідношення контролю за законністю публічно-управлінського рішення та перевірки процедур використання інформаційної системи. Доведено необхідність збереження належного людського контролю у випадках, коли автоматизоване рішення може мати істотний негативний вплив на правове становище особи. На підставі проведеного дослідження визначено напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання права особи на оскарження публічно-управлінських рішень, прийнятих із використанням інформаційних систем. Аргументовано необхідність нормативного закріплення спеціальних процесуальних гарантій, які передбачали б право особи на отримання зрозумілого обґрунтування рішення, доступ до відомостей про використання автоматизованих процедур у процесі його прийняття, можливість оскарження як самого рішення, так і істотних порушень процедури його формування.

УДК 342.7:004:341.645
DOI: 10.71404/LAW.UA.2026.2-2.32

Байрачна Л. К. Система цифрових прав людини: сучасні доктринальні підходи крізь призму практики ЄСПЛ. *Право.UA*. 2026. № 2. Ч. 2. С. 257-267.

Статтю присвячено дослідженню системи цифрових прав людини крізь призму сучасних доктринальних підходів та практики Європейського суду з прав людини. Актуальність теми зумовлена стрімкою цифровою трансформацією суспільства, яка спричиняє переосмислення традиційної системи прав і свобод людини, появу нових цифрових прав та необхідність формування ефективних механізмів їх правового забезпечення і захисту. Метою дослідження є обґрунтування системи цифрових прав людини шляхом аналізу сучасних доктринальних підходів до їх класифікації та узагальнення практики Європейського суду з прав людини щодо захисту прав людини у цифровому середовищі. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема діалектичний, системно-структурний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, метод правового моделювання та узагальнення судової практики. Для досягнення поставленої мети визначено основні види цифрових прав людини, проаналізовано сучасні наукові підходи до їх систематизації, а також досліджено практику ЄСПЛ щодо захисту цифрових прав і встановлено її вплив на формування сучасних європейських стандартів у сфері прав людини. Обґрунтовано, що цифрові права людини є результатом еволюції традиційних прав і свобод під впливом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та цифрового середовища. Запропоновано розглядати систему цифрових прав через сукупність взаємопов'язаних елементів, серед яких ключове місце посідають право на доступ до Інтернету та цифрової інфраструктури, право на цифрову приватність, право на

захист від автоматизованих рішень та алгоритмічної дискримінації, а також право на цифрову автономію. Доведено, що практика Європейського суду з прав людини відіграє визначальну роль у формуванні сучасних європейських стандартів захисту цифрових прав, забезпечуючи адаптацію положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод до викликів цифрової епохи. Зроблено висновок про необхідність подальшого розвитку доктрини цифрових прав людини та вдосконалення механізмів їх нормативного забезпечення відповідно до сучасних міжнародних стандартів.

УДК 343.01:342.565
DOI: 10.37566/2707-6849-2026-1(54)-12

Красій М. Конституційний Суд України та зовнішня кримінально-правова політика: від ізоляціонізму до інтеграції (на прикладі ключових рішень). ***Слово Національної школи суддів України.*** **2026. № 1(54). С. 126-137.**

Стаття присвячена дослідженню ролі Конституційного Суду України як суб'єкта зовнішньої кримінально-правової політики держави. Авторка аналізує підходи Конституційного Суду України до співвідношення конституційних гарантій прав людини та міжнародних зобов'язань України у сфері кримінального права.

УДК 342
DOI: 10.32782/chern.v1.2026.5

Кравченко С. П. Сучасна лінгвістична доктрина права: передумови формування. ***Juris Europensis Scientia.*** **2026. Вип. 1. С. 27-32.**

У статті досліджено передумови формування сучасної лінгвістичної доктрини права в умовах трансформації правового простору, зумовленої процесами глобалізації, цифровізації та розвитком новітніх інформаційних технологій. Проаналізовано основні наукові підходи до осмислення взаємозв'язку права і мови, представлені у межах семіотики права, юридичної лінгвістики та інших міждисциплінарних напрямів. Обґрунтовано, що накопичення відповідної теоретичної бази створює підстави для переходу від окремих досліджень мовних аспектів права до формування цілісної лінгвістичної доктрини права як самостійного теоретико-методологічного напряму сучасної юриспруденції. Особливу увагу приділено характеристиці права як семіотично організованої та мовно-комунікативної системи, у межах якої юридичні поняття функціонують як знакові конструкції, а правовий зміст формується у процесі інтерпретації, комунікації та правозастосування. Розкрито значення юридичної герменевтики, семіотики та лінгвістичних підходів для дослідження природи правового тексту, його багатозначності, контекстуальності та інтерпретаційного потенціалу. Окремо проаналізовано вплив цифрової трансформації на функціонування права. Показано, що поширення технологій штучного інтелекту, великих мовних моделей, автоматизованих систем аналізу правових текстів і нейромережевих перекладачів змінює традиційні підходи до правотворення, тлумачення та застосування права. Доведено, що використання алгоритмічних систем актуалізує проблему мовної визначеності правових норм, точності юридичної термінології та збереження нормативного змісту в процесі автоматизованої обробки текстів. Досліджено вплив глобалізації правового дискурсу та багатомовності правових систем на розвиток права. На прикладах перекладу базових юридичних категорій показано, що навіть незначні термінологічні розбіжності можуть впливати на зміст правових норм і результати їх інтерпретації. Обґрунтовано, що сучасна лінгвістична доктрина права має інтегрувати здобутки філософії права, юридичної герменевтики, семіотики, правничої лінгвістики, когнітивістики та цифрових технологій формування нової методології дослідження права в умовах цифрового суспільства.

УДК 343.326
DOI: 10.31359/2079.6242.2025.51.48

Мельник О. Справедлива організація судової системи в умовах воєнного стану: критерії та проблема диспропорції судового навантаження. *Право України.* 2026. № 8. С. 138 – 151.

У статті обґрунтовано концепцію справедливості як самостійного критерію інституційної організації судової системи в умовах воєнного стану. Доведено, що справедливість у цьому контексті має внутрішній вимір, пов'язаний з легітимністю та сприйняттям механізму розподілу ресурсів і навантаження суддівською спільнотою, та зовнішній вимір, пов'язаний із рівністю доступу до правосуддя, розумними строками та якістю судових рішень. Метою статті є обґрунтування необхідності врахування фактичного навантаження на суддів при оцінці ефективності діяльності судової системи та формуванні політики її розвитку. Проаналізовано вплив диспропорції судового навантаження на якість правосуддя, трансформацію судової системи України після 2014 р. та під час повномасштабної збройної агресії проти України. Особливу увагу приділено організаційним механізмам забезпечення ефективності правосуддя та інституту відрядження суддів. У межах дослідження концептуалізовано поняття справедливості у двох аспектах: внутрішньому (як моральна категорія і критерій інституційного дизайну, заснований на чесній угоді всередині суддівської спільноти) та зовнішньому (як результат правосуддя і гарантія рівного доступу громадян до суду). Запропоновано систему критеріїв справедливої організації судової системи, що охоплює інституційну збалансованість мережі судів, пропорційність судового навантаження, доступність правосуддя, своєчасність розгляду справ, якість судових рішень та легітимність механізмів перерозподілу навантаження.

УДК 349.7
DOI: 10.32782/klj-2026-9.01

Пікуля Т. О. Алгоритмічне право як міждисциплінарний феномен: вплив на трансформацію державного суверенітету. *Київський юридичний журнал.* 2026. № 9. С. 7-14.

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз трансформації державного суверенітету в умовах поширення автоматизованих систем ухвалення рішень та впровадження технологій штучного інтелекту. Актуальність дослідження зумовлена інтенсивною цифровізацією державних функцій, у межах якої алгоритмічні системи дедалі частіше виконують функції, що традиційно належали виключно органам публічної влади, що об'єктивно впливає на природу владних повноважень і механізми їх реалізації. Метою дослідження є концептуалізація алгоритмічного права як нового міждисциплінарного феномена сучасної правової реальності та визначення його впливу на трансформацію традиційних уявлень про державний суверенітет. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема системний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий та міждисциплінарний підходи, що поєднують досягнення теорії права, філософії права та цифрових технологій і дозволяють комплексно оцінити правову природу алгоритмічних рішень. У роботі проаналізовано сучасні наукові дослідження європейських і українських авторів 2023–2025 років, а також національні й міжнародні нормативні акти у сфері регулювання штучного інтелекту та автоматизованого ухвалення рішень. Обґрунтовано, що алгоритмічні системи трансформують суверенітет з моделі виключної державної влади у поліцентричну форму алгоритмічного врядування, що передбачає взаємодію державних інституцій, міжнародних організацій і приватних цифрових акторів, а також формування нових механізмів розподілу владних повноважень. Доведено, що програмний код набуває ознак нормативності та виступає інструментом регулювання

суспільних відносин. Аргументовано необхідність правової інституціоналізації алгоритмічного права, запровадження механізмів алгоритмічної підзвітності, прозорості та контролю як ключових умов збереження цифрового суверенітету та забезпечення верховенства права в умовах автоматизації владних рішень. Зазначено, що у перспективі алгоритмічне право може стати ключовою умовою формування ефективної й демократично орієнтованої цифрової держави. Окремої уваги потребує розвиток вітчизняних цифрових платформ, здатних гарантувати технологічну незалежність держави.

УДК 347.9
DOI: 10.32844/2618-1258.2026.3.48

Короєд С. О. Новий погляд на підстави для представництва прокуратурою інтересів держави в суді. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2026. Вип. 3. С. 332–338.

В статті представлено новий погляд на підстави для представництва прокуратурою інтересів держави в суді, з урахуванням висновків Конституційного Суду України, викладених в Рішенні від 03.12.2025 № 6-р(II)/2025, щодо «виключності випадків» для такого представництва у зв'язку із нездійсненням або неналежним здійсненням захисту цих інтересів відповідним органом державної влади. Досліджується можливість безпосереднього застосування судами положень ст. 131-1 Конституції України, як норми прямої дії, при визначенні підстав для представництва прокуратурою інтересів держави в суді з огляду на «виключність» конкретного випадку для такого представництва. Дається оцінка конституційності приписів ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» з огляду на положення нової ст. 131-1 Конституції України. Наводяться роз'яснення Конституційного Суду та позиції науковців щодо прямої дії норм Конституції та презумпції конституційності законів, а також підстави її спростування судом при здійсненні правосуддя в конкретній справі, якщо тлумачення закону не узгоджується з конституційними положеннями. Розкриваються висновки Верховного Суду щодо заборони судам застосовувати положення законів, які не відповідають Конституції України. Наводиться підхід суддів Верховного Суду щодо розуміння виключності випадків для представництва прокуратурою інтересів держави в суді, що має бути пов'язане не лише із бездіяльністю державного органу, а й встановленням її причини та реагуванням прокурором на це. Робиться висновок, що в кожному конкретному випадку, приймаючи до розгляду позов прокурора в інтересах держави, поданий саме в особі відповідного органу державної влади, суд не може застосовувати очевидно неконституційні (і вже навіть визнані такими на сьогодні Конституційним Судом) приписи абз. 1 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», а має керуватись положеннями ст. 131-1 Конституції України, як нормою прямої дії, на підставі якої встановити наявність підстав для представництва саме з огляду на «виключність випадків», які не можуть бути пов'язані із нездійсненням або неналежним здійсненням відповідним органом державної влади захисту інтересів держави.

УДК 340:349.3
DOI: 10.32850/sulj.2026.3.1

Аббасов Х. Т. Пільговий правовий режим в механізмі правотворення та правового регулювання: сучасні доктринальні підходи до розуміння. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2026. № 3. С. 3-7.

У науковій статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз проблематики розуміння правових пільг та пільгових правових режимів в механізмі правотворення та правового регулювання. Відзначено, що актуальність наукового дослідження феномену пільгових правових режимів зумовлена низкою взаємопов'язаних теоретичних і практичних чинників, які визначають їх багатоаспектність як пізнавального юридичного феномену. Крім того, в умовах впливу воєнного стану та перспектив повоєнного відновлення Україні

значно розширюються межі застосування пільг (податкових, адміністративних, соціальних, земельних та інших). Тому актуальним є наукове дослідження пільгових правових режимів з точки зору їх місця і ролі у забезпеченні балансу між публічними інтересами, принципом рівності та необхідністю правових відступів у формі пільг. Актуальність тематики наукової роботи зумовлюється також недосконалістю та фрагментарністю законодавства України, що виявляється у розпорошеності положень про пільги; відсутності єдиного концептуального підходу до їх визначення; високим ступенем термінологічної неузгодженості («пільга», «преференція», «спеціальний режим»), що актуалізує необхідність концептуалізації пільгових правових режимів у правовій науці, переосмислення їх розуміння і сприйняття з точки зору саме їх багатоаспектності. Підсумовано, що правові пільги як правовий пізнавальний феномен є багатоаспектним явищем, оскільки в юридичній науці вони розглядаються одночасно з кількох взаємопов'язаних ракурсів, зокрема крізь призму соціального, нормативного, функціонального, інструментального та аксіологічного та інших вимірів. Такий підхід (багатоаспектний) дозволяє уникнути редукціонізму (зведення пільг лише до «винятків» чи «привілеїв») і розкрити їх реальну роль у механізмі правового регулювання. Варто відзначити, що у соціально-правовому вимірі правові пільги відображають об'єктивну соціальну нерівність та різний фактичний статус суб'єктів. Вони є юридичною реакцією на: підвищені соціальні ризики (інвалідність, старість, безробіття); особливі умови життєдіяльності чи служби (військова служба, робота в шкідливих умовах); необхідність соціального захисту або заохочення суспільно корисної поведінки тощо. У цьому аспекті пільги виступають інструментом соціальної справедливості, а не її запереченням, оскільки спрямовані на вирівнювання стартових або фактичних можливостей різних груп. Сучасне наукове дослідження феномену пільгових правових режимів полягає в потребі комплексного теоретичного осмислення їх правової природи та практичного значення з метою забезпечення ефективності, справедливості й системності правового регулювання в сучасній Україні, що можливо здійснити саме засновуючись на їх багатоаспектному сприйнятті та розумінні.

УДК 340.12:343.352:141.319.8
DOI: 10.18523/2617-2607.2026.17.158-168

Мурач Д., Янішевська К. Homo corruptus: перехідна ланка від Homo sapiens до Homo juridicus. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2026. Т. 17. С. 158-168.

У статті досліджено феномен корупції крізь призму еволюційної антропології та юридичної онтології. Обґрунтовано концепт «Homo corruptus» (людини корумпованої) як перехідної еволюційної ланки між біологічно детермінованим «Homo sapiens» (людини розумної), що керується виключно законами природи, та телеологічним нормативним ідеалом «Homo juridicus» (людини права), життєздатність якого забезпечується свідомим підпорядкуванням системі правових норм. Проаналізовано ефект «еволюційної невідповідності» (асинхронності між повільними філогенетичними змінами людської природи та стрімким ускладненням соціокультурних інститутів). У цьому контексті корупційні практики розглянуто не як інституційну девіацію, а як рудиментарний адаптивний механізм. Він спирається на архаїчні інстинкти родоплемінної солідарності та родинного добору, які активуються в умовах перевищення демографічних лімітів (зокрема, числа Данбара) та зіткнення з абстрактним нормативно-правовим полем. Доведено, що сучасне людство пройшло «точку правової біфуркації», після якої правовий порядок перетворився на вітальний «соціальний геном» – єдиний еволюційно вивірений запобіжник від хаосу. Зроблено висновок, що подальше існування в парадигмі «Homo corruptus» неминуче призведе до колапсу, а ефективна протидія корупції та цивілізаційний перехід вимагають глибокого усвідомлення її біологічної і соціокультурної природи.

УДК 342
DOI: 10.32782/chern.v4.2026.2

Іванцова З. А. Великі дані і права людини: позиція Ради Європи щодо технологічних компаній. *Juris Europensis Scientia.* 2026. Вип. 4. С. 4-11.

У статті досліджено проблематику захисту прав людини від негативного впливу недержавних суб'єктів у цифровому середовищі крізь призму діяльності органів Ради Європи в умовах поширення технологій великих даних. Обґрунтовано, що розширення можливостей щодо збирання, оброблення та використання великих маси– вів інформації зумовлює трансформацію характеру взаємодії між людиною, державою та недержавними суб'єк– тами, посилюючи технологічно опосередкований вплив на реалізацію прав людини. Розглянуто підходи Ради Європи до визначення ролі та відповідальності інтернет-посередників, діяльність яких здатна безпосередньо впливати на інформаційне середовище, автономію та свободу вибору особи. Проа– налізовано положення Декларації Комітету міністрів про ризики для основних прав, що виникають унаслідок цифрового відстеження та інших технологій спостереження 2013 року, Декларації про маніпулятивні можли– вості алгоритмічних процесів 2019 року, Рекомендації щодо впливу алгоритмічних систем на права людини 2020 року, а також Рекомендації щодо онлайн-безпеки та розширення прав і можливостей користувачів і твор– ців контенту 2026 року. Встановлено послідовну еволюцію стандартів Ради Європи: від визнання позитивного обов'язку держави захищати права людини від дій недержавних суб'єктів – до формування вимог щодо прозоро– сті алгоритмічних процесів, належного нагляду за діяльністю цифрових платформ та розширення спроможності користувачів самостійно визначати характер своєї взаємодії з цифровим середовищем. Обґрунтовано, що сучасний підхід Ради Європи передбачає не лише встановлення обов'язків для держав та інтернет-посередників, а й формування людиноцентричного цифрового середовища. Зроблено висновок, що позитивні зобов'язання держав у цій сфері поступово набувають інституційного та регуляторного виміру, що проявляється у створенні механізмів виявлення та усунення негативного впливу алгоритмічних систем на права людини. Підкреслено, що забезпечення прав людини в умовах великих даних не може зводитися виключно до розширення прав і можливостей користувачів, а потребує застосування пропорційних механізмів.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ:

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

№ 10 (149) 2026

(1 жовтня – 31 жовтня)

Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів

Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»

Ідентифікатор медіа R30-01101

Комп'ютерна верстка:
Н. Крапіва

Підп. до друку 22.10.2026.
Формат 60х90/8. Обл.-вид. арк. 6,22.
Наклад 21 пр.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3
siaz2014@ukr.net
Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 7871 від 28.06.2023 р.